

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

CA'FER EL-HULDÎ'NİN HAYATI, TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

VE HİKÂYÂT'ÜL-MEŞÂYİH ADLI ESERİ

Yüksek Lisans

Şeyma ÖZKABAKÇI

Çorum- 2023

**CA'FER EL-HULDÎ'NİN HAYATI, TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ
VE HİKÂYÂT'ÜL-MEŞÂYİH ADLI ESERİ**

Şeyma ÖZKABAKÇI

**Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tasavvuf Bilim Dalı**

Yüksek Lisans

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Zafer ERGİNLİ**

Çorum- 2023

Şeyma Özkabakçı tarafından hazırlanan “Ca’fer el-Huldî’nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Hikâyât’ül-Meşâyih Adlı Eseri” adlı tez çalışması 22/09/2023 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK

Prof. Dr. Zafer ERGİNLİ

Doç. Dr. Müzekkir KIZILKAYA

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../..... tarih ve sayılı kararı ile’ın Anabilim Dalında Yüksek Lisans derecesi alması onanmıştır.

Prof. Dr. Muhammed Asif YOLDAŞ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

Şeyma Özkabakçı

CA'FER EL-HULDÎ'NİN HAYATI, TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

VE HİKÂYÂT'ÜL-MEŞÂYİH ADLI ESERİ

ORCID:0009-0003-0649-6924

Adı SOYADI

Şeyma Özkabakçı

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

Ekim 2023

ÖZET

Klasik Tasavvufun teşekkülünde ilk dönem mutasavvıfların katkısı büyük olmuştur. Ca'fer el-Huldî (ö. 348/959) ilmî birikimi, mutasavvıf kimliği ve tasavvufa katkıları ile o dönemin önemli sûfileri arasında yer almıştır. Huldî pek çok ilimle ilişkisinin olması ve bu ilmî birikimini tasavvufî anlayışına olumlu bir şekilde taşıyan bir mutasavvıftır. Muhaddis sûfî olan Huldî, günümüze ulaşmayan pek çok eseri mevcuttur. Tasavvufun pek çok ilkinin Ca'fer gerçekleştirmiştir. Tasavvuf silsilesini ilk defa kayıt altına alan, tasavvuf arkeolojisini başlatan, zahid, sûfî alimlerin isimlerini kayıt altına alan, onların hayatına dair hikâyeler aktaran, kitap koleksiyonuna sahip olan mutasavvıftır. Huldî, hikâyeleri ile Bağdat'ın üç meşhurundan biri olarak kaynaklara geçmiştir. Huldî, Cüneyd gibi Bağdat'ın öncü şahsiyetlerinin hayatını bizlere aktaran birinci elden kaynaktır. Rivayetleri o döneme ışık tutan Ca'fer tasavvufun tarihsel sürecini ortaya koymuştur. Tasavvuf ve tarih kaynakları rivayetlerinden yararlanmışlardır. Hikâyeleri o dönem hakkında bizlere bilgi vermektedir.

Anahtar Kavramlar: Tasavvuf, Ca'fer, Hikâye, Tasavvufun Temel Kavramları

Bilim Kodu: 60407

**LIFE OF CA'FER AL-HULDÎ, HIS SUFI VIEWS AND
HIS WORK CALLED HİKÂYÂT'ÜL-MEŞÂYİH**

Şeyma ÖZKABAĞCI

ORCID:0009-0003-0649-6924

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Science Thesis

October 2023

ABSTRACT

Early Sufis made great contributions to the formation of Classical Sufism. Ca'fer el-Huldî (b. 348/959) was among the important Sufis of that period with his scientific knowledge, Sufi identity and contributions to Sufism. Huldî, who has relations with many sciences, is a Sufi who brings his scientific knowledge to his Sufi understanding in a positive way. Huldî, who was a Muhaddith Sufi, has many works that have not survived to the present day. Ca'fer, who achieved many firsts in Sufism, is the Sufi who recorded the Sufi lineage for the first time, initiated Sufi archeology, recorded the names of ascetics and Sufi scholars by telling stories about their lives, and had a collection of books. Huldî was mentioned in the sources as one of the three famous people of Baghdad with his stories. Huldî is the first-hand source that conveys the lives of Baghdad's leading figures such as Cüneyd to the next generations. Ca'fer, who shed light on that period with his narrations, revealed the historical process of Sufism. Sufism and history sources benefited from his narrations. Sufism and historical sources benefited from his narrations. Their stories provide us with information about that period.

Key Terms: Sufism, Ca'fer, Narrations, Primary Source of Sufism,

Science Code: 60407

TEŞEKKÜR

Bugünleri gösteren Rabbime hamd olsun.

Tez konumun belirlenmesinde bana öncülük eden, Ca'fer el-Huldî'yi araştırmama vesile olan ve bana bu çalışmada farklı ufuklar açan, maddi-manevi desteğini esirgemeyip değerli vaktini ayıran kıymetli tez danışmanım Prof. Dr. Zafer Erginli'ye kalbî şükranlarımı sunarım.

Değerli görüş ve katkıları ile tezimi şekillendiren kıymetli jüri üyelerim Prof. Dr. Halil İbrahim Şimşek'e ve Doç. Dr. Müzekkir Kızılkaya'ya, kaynakçamı düzenlemede bana değerli vaktini ayıran Prof. Dr. İsmail Bulut'a, Arapça kaynakların tercümesinde tezime katkı sunan kıymetli Araşt. Gör. Sümeyye Revşen Okumuş'a teşekkür ederim.

Tezimin bu aşamaya gelmesinde, tez yazım sürecinin ardından tezimi okuyup tashih ve tenkitlerde bulunan kıymetli kardeşlerim Ömer ve Hümeysra Feyza Işık'a, tezime yapmış olduğu katkılardan ötürü kıymetli arkadaşlarım Fatma Güher, Mediha Yıldırım ve Rüveyda Turan'a, manevi desteği ile yanımda olan Lütfiye Hacıismailoğlu'na teşekkür ederim.

Beni yetiştiren ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, duaları ile her daim yanımda olan değerli annem Gülşen Doğan'a ve kıymetli babam Ali Doğan'a, tez çalışmamda maddi-manevi desteğini esirgemeyen kıymetli ablam Rabia Emre'ye ve sevgili kardeşim Mustafa Doğan'a teşekkür ederim.

Son olarak bu zorlu süreçte fedakarlığıyla her türlü desteği verip her daim yanımda olan sevgili eşim Bahattin Özkabakçı'ya, varlıkları şükür sebebim olan Zeynep'im, Muhammed Safa'm ve Ali Asaf'ıma kalbî şükranlarımı sunarım.

Şeyma Özkabakçı

İÇİNDEKİLER

ÖZET	IV
ABSTRACT	V
TEŞEKKÜR	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
TABLolar.....	X
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

CA'FER EL-HULDÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM VE HAYATI

1.1.Ca'fer el-Huldî'nin Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış	5
1.1.1.Siyâsi ve İctimâî Durum.....	6
1.1.2.İlmî ve Kültürel Durum	9
1.2.Ca'fer el-Huldî'nin Hayatı	14
1.2.1 Doğum Tarihi, Doğum Yeri ve Ailesi	14
1.2.2. Ca'fer el-Huldî'nin Seyahatleri.....	15
1.2.3.Hayatının Son Dönemleri.....	17
1.3. İlmî Şahsiyeti.....	17
1.4. Ca'fer el-Huldî'nin Tasavvufî Terbiyesi ve Şeyhleri.....	27
1.4.1. Cüneyd el-Bağdâdî.....	28
1.4.2 İbrâhim el-Havvâs.....	29
1.4.3. Ebü'l-Hüseyn en-Nûrî.....	30
1.4.4. Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk.....	31
1.4.5. Diğer Şeyhleri.....	32
1.4.6. Meclisinde Bulunduğu Diğer Sûfîler ve Âlimler.....	33
1.5. Müritleri	34
1.6. Eserleri	36
1.6.1 Günümüze Ulaşan Eserleri.....	37
1.6.2. Kayıp Eserleri.....	38

2. BÖLÜM

CA'FER EL-HULDÎ'NİN TASAVVUFÎ YÖNÜ VE TASAVVUF İSTİLAHLARINA KATKISI

2.1. Bir Mutasavvıf Olarak Ca'fer el-Huldî	40
2.1.1. Silsilesi	43
2.1.2. Kerâmetleri	43
2.2. Tasavvuf İstılahlarına Katkısı	44
2.2.1. İlim-Akıl	46
2.2.2. Takva-Güzel Ahlâk- Fütüvvet	48
2.2.3. Sûfi/Tasavvuf	49
2.2.4. Zühd/Zâhid	51
2.2.5. Havf-Recâ	52
2.2.6. Tövbe-Hüzün-İhlas	52
2.2.7. Tevekkül ve Şükür	53
2.2.8. Murakabe	54
2.2.9. Muhabbetullah-Mürid-Murad	54
2.2.10. Fenâ-Bekâ	56
2.2.11. Ubûdiyyet-Hakikat	56
2.2.12. Tevhid	57
2.3. Ca'fer el-Huldî'ye Getirilen Eleştiriler	58

3. BÖLÜM

CA'FER EL-HULDÎ'NİN HİKÂyecİLİĞİ VE HİKÂYÂTÜ'L-MEŞÂYİH ESERİ

3.1. Ca'fer el-Huldî'nin Hikâyeciliği ve Üslûbu	60
3.1.1. Ca'fer el-Huldî'nin Üslûbu	60
3.1.2. Ca'fer el-Huldî'nin Hikâyeciliği	61
3.2. <i>Hikâyâtü'l-Meşâyih</i> Eseri	63
3.2.1. <i>Hikâyâtü'l-Meşâyih</i> 'tan Nakil Yapanlar	63
3.2.2. <i>Hikâyâtü'l-Meşâyih</i> 'in Türü ve Konuları	64
3.3. Câfer el-Huldî'nin Naklettiği Hikâyelerden Örnekler	70
3.3.1. Ebû Şuayb el-Berâsî'nin Zühdü	70
3.3.2. İbrâhim b. Edhem'in Şükrü ve Humejd b. Cabir'in Zühdü	71
3.3.3. Ebû Süleyman Dârânî'nin Rüyası	73
3.3.4. Hâris el-Muhâsibî'nin Babasının Vefatı	74
3.3.5. Hâris Muhâsibî'nin Verâî	75
3.3.6. Serî es-Sakatî'nin Zühdü	77
3.3.7. İbrâhim el-Âcurrî'nin Kerâmeti	78
3.3.8. İbrâhim el-Havvas'ın Hac Yolculuğuna Dair Hikâyeleri	80

3.3.9. Cüneyd el-Bağdâdî'nin İşaretleri.....	81
3.3.10. Semnûn Muhib'in Güzel Ahlakı	82
3.3.11. Ebû Nasr el-Muhib'in Cömertliği.....	83
3.3.12. Ebü'l-Abbas b. Mesrûk'un İçine Doğan Ses ve Yahudi'nin Hidayete Ermesi	84
3.3.13. Hayr en-Nessâc'ın Vefası.....	85
3.3.14. Şiblî'nin Takvası.....	88
3.4. Tasavvuf Tarihi Perspektifinin Genel Görünümü	89
SONUÇ	93
KAYNAKÇA	95
EK:1	103

TABLÖLAR

Tablo.1. Ca'fer el-Huldî'nin En çok Rivâyette bulunduğu Mutasavvıflar	42
Tablo 2. Ca'fer el-Huldî'nin taradığımız kaynaklardan yola çıkarak mutasavvıflardan yoğunlukla rivayet ettiği konular	46
Tablo 3. Hilyetü'l-Evliyâ'da Geçen Hikâyelerin Diğer Kaynaklarla Mukayesesi	64

KISALTMALAR

BK	Bakınız
ÇEV.	Çeviri
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
ED.	Editör
İSAM	İslâm Araştırmaları Merkezi
THK	Tahkik
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
ÜNİV.	Üniversite

GİRİŞ

Tasavvufun teşekkülüne dair bilgiler o döneme tanıklık eden bazı isimler tarafından sonraki nesillere aktarılmıştır. Ca'fer el-Huldî (ö.348/959) bu isimler arasında yer almaktadır. Ca'fer'in naklettiği hikâye ve sözler bu döneme dair önemli bilgi kaynaklarından biridir. Tasavvuf tarihi algımızı şekillendiren unsurlar arasında da Ca'fer el-Huldî'nin nakil ve rivayetleri önemli bir yer işgal etmektedir. Araştırmamızın konusu; tasavvuf tarihinin şekillenmesindeki katkıları yönüyle Ca'fer el-Huldî ve günümüze ulaşmamış *Hikâyet'ül-Meşayih* eseri'nin izini sürmektir. Bizi bu çalışmaya teşvik eden hususlardan birisi Fuat Sezgin'in *İslam Bilimleri Tarihi* adlı eseridir. Fuat Sezgin bu eserinde hicri beşinci yılın ilk yarısına kadar olan dönemde İslam kültür ve Medeniyetinin eser envanterini çıkarırken kayıp kitaplar ve kitapların kaynaklarına dair bilgi de vermiştir.¹

Ca'fer el-Huldî'nin ilmî ve tasavvufî kimliği yanında; onun hangi siyâsî, sosyal ve kültürel şartlar içinde yetiştiğini, bu şartların onun tasavvufî düşüncesine ne tür etkilerde bulunduğunu, dönemindeki tasavvufî mirası rivâyet ve hikâyeleriyle sonraki döneme nasıl aktardığını ortaya koymak tezin temel konularını oluşturmaktadır. Bu çerçeveden hareketle çalışmada Ca'fer el-Huldî'nin hayatı, öğrenimi ve hocaları, diğer ilimlerle ilgili müktesabâtı, tasavvufî terbiyesine katkı sağlayan şeyhleri, dönemindeki ve sonraki etkileri ele alınacaktır. Ayrıca onun günümüze ulaşan ve ulaşmayan eserleri üzerinde durulacaktır.

Ca'fer el-Huldî klasik tasavvufun teşekkül ettiği döneme tanıklık etmiş ve pek çok konuyu da kayda geçirmiştir. Yaşadığı döneme kadar yaygın olan zühd türü eserlerin ardından sûfî hikâyelerini toplama ve kayda geçirme geleneğinin ilk temsilcilerinden biridir. Bu yönüyle o, tasavvuf tarihi perspektifine de mühim katkılar sağlamıştır. Ca'fer el-Huldî'nin bu katkılarının ortaya konulması, bugünkü tasavvuf tarihi algımızın temelinde yer alan önemli isimlerden birinin katkılarını aydınlatmak anlamına gelecektir.

Çalışmanın şekillenmesine yardımcı sorular arasında Ca'fer'in tasavvuf düşüncesi ve terimlerine nasıl katkılar sağladığı ilk sırada mütâlaa edilebilir. Câfer'in her ne kadar edebiyat kitaplarında sevgi ve aşk gibi tasavvuftaki sekr ve telvîne dayalı yaklaşımların öne alındığı konulardaki rivâyetlerine rastlansa da onun Cüneyd el-Bağdâdî'nin izinden gitmesi ve Cüneydî çizgiye sahip olan Serrâc'ın Ca'fer'e hem talebe hem de sınırlı oranda da olsa râvî olması, kendisinin sahv ve temkine dayalı anlayışa daha yakın olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Ancak daha önemli olan mesele; Ca'fer'in hikâyeciliğinin tasavvuftaki biyografi yazımına nasıl etki etmiş olduğudur. Buradan hareketle Ca'fer'in hikâyeler ve rivâyetler yoluyla tasavvuf tarihi perspektifine sağladığı katkıların niteliği de bir başka mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹ Fuat Sezgin, *İslam Bilimleri Tarihi* (İstanbul: Prof. D. Fuat Sezgin Bilim Tarihi Araştırma Vakfı, 2014), 1/761.

Çalışmamızın kapsamını oluşturan Ca'fer el-Huldî'nin hayatı, ilmî ve tasavvufî kişiliği, tasavvufa bakışı, tasavvuf terimlerine getirdiği yorumlar ve bunların tasavvuf tarihi perspektifi içerisinde değerlendirilmesi, hikayeciliği, kaynaklarda ve çokça tekrar edilen hikayelerin sonraki dönemlerde kullanılma biçimleri ele alınmıştır. Serrac'ın *el-Lûma* adlı eseri; Huldî'nin, şeyhlerin eşyasını saygı gereği etnografik ve arkeolojik unsurların muhafazası konusunda sağladığı katkıya işaret etmesi yönüyle dikkate değerdir.

Tezin sınırlılıkları ve zorlukları konusunda, Ca'fer hakkında ya da eserleriyle ilgili herhangi bir müstakil çalışmanın yapılmamış olması ifade edilebilir. Çoğu ansiklopedik nitelikteki bir ya da birkaç paragraflık bilgi hariç tutulacak olursa Ca'fer'in tasavvufa katkıları ve hikâyeciliği herhangi bir müstakil çalışmaya konu olmamıştır. Oysa Cüneyd el-Bağdâdî hakkında pek çok rivâyette bulunanlardan biri Ca'fer'dir.

Dinî, fikrî ve ilmî alanlarda yazılmış olan el-Fihrist eseri çalışmamıza ışık tutmuştur. Fuat Sezgin ve Ömer Rızâ Kehhâle (1905-1987)² çalışmalarında Ca'fer el-Huldî'ye başlık açmışlardır. Onların beslendikleri en önemli kaynak da ibn Nedîm'in *el-Fihrist*'i olmuştur. Ahmet T. Karamustafa, Ca'fer el-Huldî'nin geniş bir tasavvuf kütüphanesine sahip olmasında sadece Bağdat'ta değil Şam ve Basra'da da pek çok mutasavvif ve âlimle görüşmesinin etkili olduğunu belirtir.³

Esasen ilk dönem mutasavvıflarının pek çoğu gibi Ca'fer el-Huldî'nin de otobiyografisinin olmaması, *el-Fevâ'id ve'z-Zühd ve'r-Rekâik* eseri hariç diğer eserlerinin elimize ulaşmaması ve bu eserinde de kendisi hakkında herhangi bir bilginin bulunmaması araştırma sürecimizde bizi zorlayan bir yön olmuştur. Dolayısıyla onun hayatını aydınlatmak için erken dönem tasavvuf, tabakat ve tarih kitaplarına müracaat ederek bu anlamdaki zorluk aşılına çalışılmıştır.

Câfer'in hayatı, eserleri ve tasavvuf ilmine katkılarını ortaya koymaya yönelik olarak doküman analiz yöntemine başvurulacak, bu noktada Câfer'in yazdığı *el-Fevâ'id ve'z-Zühd ve'r-Rekâik* adlı eserinden başka tasavvuf ve tarih kaynaklarından tespit edilen görüşleri de analiz edilecektir. Onun hikâyeciliğini ortaya koymaya dönük olarak da kayıp olan *Hikâyâtü'l-Meşâyih* adlı eserinden tarih, edebiyat ve tasavvuf kitaplarında yapılan alıntılar kronolojik sıralama içinde doküman analizi yöntemiyle incelenecektir. Bu analiz kronolojik ve mukayeseli olarak yapılırken M. Nedim Tan'ın *Bir Dînî İdealin İfade Biçimleri* adlı kitabındaki Râbia el-Adeviyye'ye atfedilen rivâyetler için uygulanan perspektif, Ca'fer'in rivâyetlerine uygulanacaktır.

Ca'fer el-Huldî hakkında geniş bilgiye ulaştığımız kaynaklar arasında birincil kaynaklar; Ebû Nasr Serrâc'ın (ö.378/988) *el-Lüma'sı*, İbnü'n-Nedîm'in (ö.385/995) *el-Fihrist*'i, Sülemî'nin (ö.412/1021) *Tabakatu's-Süfyye'si*, Ebû Nuaym İsfahânî'nin (ö.430/1038) *Hilyetü'l-Evliyâ'sı*, Hatîb Bağdâdî'nin (ö.463/1071) *Târîhu Bağdâd* eseridir. İkincil kaynaklar; Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *er-Risâle'si*, Hücvîrî'nin (ö.465/1072[?]) *Keşfü'l-Mahcûb'u*, ibn Asâkir'in (ö.571/1176) *Târîhu Medîneti Dimaşk'i*, İbn'ül Cevzî'nin (ö.597/1201) *el-Muntazam'ı* ve *Sıfatü's-Safve'sidir*. Geç dönem kaynakları ise; Feridüddin Attâr'ın (ö.618/1221) *Tezkiretü'l-Evliyâ'sı*, Abdurrahman-ı

² krs. Sezgin, *İslam Bilimleri Tarihi*, 1,761; Ömer Rızâ Kehhâle Kehhâle, *Mu'cemu'l-Mu'ellifin* (Beyrut, ts.), 3/150.

³ Ahmet T. Karamustafa, *Tasavvufun Oluşumu* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2020), 89.

Câmî'nin (ö.898/1492) *Nefehâtü'l-üns'ü* ve Şa'rânî'nin (ö.973/1565) *Tabakâtü'l-Kübrâ* adıyla meşhur *Levâkihu'l-envâr fî tabakâti'l-ahyâr* adlı eserini zikredebiliriz. Bu eserlerde aynı zamanda Ca'fer el-Huldî'nin rivayetleri, sözleri, şiirleri ve menkıbeleri de ele alınmaktadır.

Huldî'nin, hac yolculuğunda kendisi ve İbrahim Havvas'ın başından geçen olayları Serrâc'a anlattığı görülmektedir. Ayrıca Serrâc, Huldî'ye ait olduğunu düşündüğü bir kitabı okuduğundan da bahsetmektedir.⁴ Serrâc, kitabının birçok yerinde ondan rivayette bulunmuştur. Kerâmetlerinde, birçok meseleye dair dikkat edilmesi gereken âdâba dair ifadeleri ve bazı şiirlerini rivayet ettiği gözlenmektedir.

Sülemî *Tabakatu's-Sûfiyye*'de Ca'fer el-Huldî'ye beşinci tabakada üçüncü isim olarak yer vermiştir. O eserinde Huldî'nin sûfler hakkında bilgi edinilen en önemli başvuru kaynağı olduğunu söylemiştir. Kendisinde sûflere ait yüz otuz kitap olduğunu nakletmiştir.⁵ Huldî'yi "Şeyhlerin ulularından, sözü güzel olanlarından" biri olarak tavsif etmiştir. Onun hem muhaddisliğine hem ayetleri yorumlamasına hem de tasavvufî terimler hakkındaki sözlerine ve olaylar karşısındaki şiirsel üslubuna eserinde yer vermiştir.⁶

Sahih bir tasavvuf anlayışı ortaya koymak isteyen Kuşeyrî'nin, bu gayretin sonucu olarak sadık bir sûfînin taşıması gereken vasıfları ortaya koyarken hayat hikâyelerine yer verdiği sûfler arasında Ca'fer'in bulunması dikkat çekicidir.⁷ Eserde, Huldî'nin kerâmetleri hakkında da kısa bilgi verilmiştir. *Risâle*'deki Cüneyd ile ilgili rivâyetlerin çoğunluğu Huldî üzerinden gelmektedir. Kuşeyrî, Huldî'nin rivayetlerinde kendisinden önceki eserlerde var olan benzer ve ortak rivayetleri birlikte değerlendirmiştir. O, Huldî'nin hayatına yön verecek hikâyeciliğini⁸ ve hadis ilmi ile meşgul olduktan sonra tasavvufî hayata geçiş sürecini⁹ zikretmiş ve Ca'fer el-Huldî'nin şahsına iyiliklerin yağdığı birisi belirterek tasavvuf yolunun medar-ı iftiharını vafetmiştir.¹⁰

Ebû Nuaym'ın *Hilyetü'l Evliyâ'sında* zâhid ve sûfleri ele alırken Ca'fer el-Huldî'ye de bir başlık açmış ve onun hakkında gezgin, gözlemci, gayretli, güzel ahlâklar ile süslenmiş, eserler kaleme almış ve sağlam iplere tutunmuş diyerek onun güzel vasıflarını saymıştır. Ca'fer el-Huldî, Ebû

⁴ Ebû Nasr Abdullah b. Ali b. Muhammed es Serrâc, *el-Lüma'*, thk. Tâhâ Abdülbâkî Sürûr) - Abdülhalîm Mahmûd (Bağdat: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîs- Mektebetü'l-Müsennâ, 1380), 272; Ebû Nasr Serrâc, *İslam Tasavvufu: el-Lüma'*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 234.

⁵ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfler: Tabakātu's-Sûfiyye*, çev. Aburrezzak Tek (Bursa: Bursa Akademi, 2018), 279.

⁶ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfler: Tabakātu's-Sûfiyye*, 279.

⁷ Ebû Hamza-i Bağdâdî'den rivayet ediyor: 'Sadık bir sûfînin alâmeti şunlardır: O zenginlikten sonra fakirliği ister. İzzetten sonra zilleti tercih eder. Meşhur olduktan sonra kendisini gizler. Halinde yalancı olan sûfînin alâmeti ise şunlardır: Fakirlikten sonra zenginlik ister. Zilletten sonra izzet-şeref derdine düşer. Hali gizli iken meşhur olmak ister. Abdulkerîm b. Hevâzin b. 'Abdilmelik el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülhalîm Mahmûd Mahmûd b. eş-Şerîf (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 2,441.

⁸ Kuşeyrî, *Risâle*, 2/354.

⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, 1/29.

¹⁰ Ebû'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî, *Levâkihu'l-Envâr fî Tabakâti'l-Ahyâr*, thk. Halil Mensur (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/169; İmamı Şârânî, *Evlîyâlar Ansiklopedisi Tabakâtü'l-Kübrâ*, çev. Abdulkadir Akçipek (İstanbul: Bedir, 2014), 1/407.

Nuaym'a kendisinden aldığı bütün ilimleri rivayet etme icazeti vermiştir.¹¹ *Hilye'*de Huldî'den çok sayıda bilgi olması bu çalışmamızdaki birincil kaynakların başında yer almasına sebep olmuştur.¹² Cuveynî de *el-Akîdetu'n-Nizâmiyye'*sinde Ebû Nuaym'ı Huldî'nin öğrencileri arasında saymıştır.¹³

Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd'ında* Huldî'den çok fazla rivayette bulunmuştur. Ebû Nuaym'ın Bağdâdî'nin şeyhi olması ve hocasının Huldî'den çokça rivayette bulunması, Bağdâdî'nin eserinde Huldî'ye geniş bir yer vermesinde etkili olmuştur.¹⁴ Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk* eserinde Huldî'nin rivayet ettiği hadislere yer vermiştir. Rivayetlerinde *Târîhu Bağdâd'*tan alıntılar vardır.

İbn'ü-l Cevzî'nin *Sıfatü's-Safve* ve *el-Muntazam* eserleri, Huldî'nin hikâyelerinin derlenmesinde önemli bir kaynaktır. İbnü'l Cevzî, eserinde Huldî'nin kitabından rivayetlerde bulunmuş,¹⁵ onun muhaddis kimliği üzerinde durmuştur.¹⁶ O, eserinde Ca'fer el-Huldî'nin hikâyelerinin Bağdat'ta meşhur olduğunu nakletmiştir.¹⁷

Feridüddin Attar, *Tezkiretül Evliyâ'*sında Ca'fer el-Huldî'nin ezeli ve ebedî devlete nail olan bir alim olduğunu söylemiş; onun ilimde engin bilgisine ve özellikle tevazu sahibi oluşuna vurgu yapmıştır. Attar, Huldî'nin öğrencisi ile yaşadığı bir nükteyi ele almış ve söylediği birçok söze eserinde yer vermiştir.¹⁸ Attar'ın Huldî ile ilgili kaynaklık değeri, hayatı hakkındaki bilgilerden çok hikâyelerini ele alış biçimidir.

¹¹ Ebû Bekr Aḥmed b. 'Alî Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Avvâd Ma'rûf) Beşâr (Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1422), 9/309.

¹² Abdurrahman b. Yahay el-Mu'allimî, *Âsâru's-Şeyhi'l el-Allame* (Daru Alemi'l-Fevaid, ts.), 10/203; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/309; Ebû'l-Me'âlî Abdulmelik b. Abdullâh el-Cuveynî, *el-Akîdetu'n-Nizâmiyye fî'l-Erkâni'l-İslâmiyye*, thk. Muhammed ez-Zubeydî (Beyrut: Dâru Sebîli'r-Reşâd, ts.), 1/84.

¹³ Cuveynî, *el-Akîdetu'n-Nizâmiyye*, 1/84.

¹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/309.

¹⁵ İbnu'l-Cevzî Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-Umem*, thk. Muhammed 'Abdulkâdir Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1412), 9/152-153.

¹⁶ İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/119.

¹⁷ İbnu'l-Cevzî Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî, *Sıfatü's-Safve*, thk. Ahmed b. Alî (Kâhire: Dâru'l-Ḥadis, 1421), 1/543.

¹⁸ Feridüddin Attâr, *Tezkiretül Evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Semerkand Yayınları, ts.), 891.

BİRİNCİ BÖLÜM

CA'FER EL-HULDÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM VE HAYATI

Tasavvuf tarihinin sistemleşme döneminin hemen öncesinde yaşayan önemli şahsiyetlerinden biri olan Ca'fer el-Huldî'nin fikirlerin, rivayetlerin, pek çok mutasavvıf hakkında bilgi birikiminin, dönemine ve sonraki süreçte gelişen tasavvufî hayata katkılarının incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekir. Ca'fer el-Huldî'nin hayatı, eserleri ve görüşlerinin sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi önem arz etmektedir. Onun fikirleri ve tasavvufî görüşleri yaşadığı dönemin şartları göz ardı edilerek değerlendirilmemelidir. Siyasî, dinî ve kültürel öğelerin iç içe görünüm arz ettiği bu dönemi birçok yönden ele almak; durum değerlendirmesi açısından daha sağlıklı olacaktır. Ayrıca yaşadığı yıllar tasavvufî düşüncenin sistemleştiği bir döneme denk gelmektedir. Dolayısıyla bu bölümde Ca'fer el-Huldî'nin yaşadığı dönem olan III-IV/IX-X yüzyıl ifade edilen açılardan ele alınarak dönemin siyasi ve içtimai durumu, bulunduğu şehir olan Bağdat'ın ilmî ve kültürel hâli, dini ve tasavvufî atmosferi, kendi hayatı ve ona etkisi olan sûfiler hakkında bilgi verilecektir.

1.1.Ca'fer el-Huldî'nin Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış

Emevi Hilâfeti'nin sona ermesiyle hilâfet Abbâsî Devleti'ne geçmiş oldu. Böylelikle başkent Suriye'den Irak'a taşındı.¹⁹ Halife Mansur; Bağdat'ın bulunduğu bölgeyi iklim, ekonomik imkânlar ve askerî açıdan daha elverişli ve güvenilir bulduğu için Bağdat şehrini 145-149/763-766 yılları arasında kurdu ve burayı başkent haline getirdi.²⁰ Abbâsîlerin ilme ve âlime verdiği önemle Bağdat şehri zamanla adeta ilim ve kültür merkezi hâline geldi.²¹ Bu durum şehrin birçok yönden gelişmesine katkı sağladı. Aynı zamanda hicri III. yüzyıl tercüme faaliyetlerinin arttığı,²² mezheplerin oluştuğu ve İslami ilimlerin gelişim gösterdiği²³ bir dönem olmuştur. Ayrıca bu dönemde Halku'l-Kur'an meselesi ile fikir ayrılıkları oluşmuş ve siyasi hayat da bu sebeple olumsuz yönden etkilenmiştir.²⁴ Böyle bir süreç, tasavvufun teşekkül sürecine farklı etkilerde bulunmuştur. Zirâ Bağdat şehri tasavvufun en büyük temsilcilerinin ve eser sahibi müelliflerin

¹⁹ Nahide Bozkurt, *Abbâsîler* (İstanbul: İSAM, 2021), 50.

²⁰ Bozkurt, *Abbâsîler*, 50. Geniş bilgi için bk: Abdulhamit Dünder, "Bir Mezopotamya Şehri Olarak Bağdat: Dairevi Şehrin Kuruluşu ve Mimari Özellikleri", *İslam Araştırmaları Dergisi* 46 (2021), 14.

²¹ M. Fuad Köprülü, "Emevîler ve Abbasiler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın* 87 (Nisan 2004), 111.

²² Nazlı Eker, "Tercüme Faaliyetleri ve Mu'tezilî Oluşuma Etkisi-Felsefî Düşüncenin İslam Kelamına Dahil Olması Bağlamında Bir Değerlendirme-", *Batman Akademi Dergisi* 5/2 (2021), 272.

²³ Mustafa Demirci, "Bütün Yollar Bağdat'a Çıkar: 'Antik Çağ Bilim, İnanç ve Düşüncelerin Bağdat'a İntikali'", *İSTEM* 30 (2017), 234.

²⁴ Ramazan Yıldırım, "Halku'l-Kur'an Meselesinin Politik İstismarı", *Milel ve Nihal* 8/1 (2011), 55.

yetiştirdiği bir şehir olmuştur. Böylelikle bu dönemde yoğrulan tasavvufî düşünce, Bağdat merkez olmak üzere farklı şehirlerde de yayılma göstermiştir.²⁵

1.1.1.Siyâsi ve İctimâî Durum

Ca'fer el-Huldî'nin doğduğu III./IX. asır birçok önemli tarihi olayların yaşandığı, siyasi hareketliliğin olduğu, kültürel ve sosyal gelişimin arttığı, ilmî ve kültürel açıdan ivme kazandığı bir dönem olmuştur.

Ca'fer el-Huldî, Abbâsî Halifesi Mu'tez Billah'tan (252/866) itibaren on iki halifenin dönemine tanıklık etmiştir. Çocukluk dönemini de içine alan bu dönemdeki halifelerin isimleri şu şekildedir:

1.Mu'tez-Billah, 252/866

2.Mühtedî-Billah, 255/869

3.Mu'temid-Alellah 256/870

4.Mu'tazîd-Billâh, 279/892

5.Müktefî – Billâh, 289/902

6.Muktedir- Billâh, 295/908

7.Kahir-Billâh, 320/932

8.Râzî- Billâh, 322/934

9.Müttakî-Lillâh, 329/940

10.Müstekfî-Billâh, 333/944

11.Mutî'-Lillâh, 334/946

12.Tai'-Lillâh,363/974²⁶

Ca'fer el-Huldî'nin ömrünün ilk yirmi altı yıllık süreci Abbasîler Devleti'nin Samerrâ dönemi (221-279/836-892)'ne denk gelmiştir. Halife Mu'tasım döneminde Bağdat'ta Türk askerleri çoğalmış ve bunun neticesinde halk ve askerler arasında karışıklık çıkmıştır. Bu durum halifeyi yeni bir şehir arayışına itmiş ve halife 221/833 yılında Samerrâ şehrini kurmuştur. Samerrâ şehri 60 yıl boyunca başşehir olmuştur.²⁷ Bu dönemde halifenin otoritesi Araplar yerine Türklere dayanmaktadır.²⁸ Türklerin söz sahibi olduğu bu dönem yaklaşık 289/902 yılına kadar devam etmiştir. Zamanla iktidarı ele alan Türkler'in halife ile olan ilişkileri halk tarafından tepki ile

²⁵ Karamustafa, *Tasavvufun Oluşumu*, 71.

²⁶ Bozkurt, *Abbâsîler*, 273-274.

²⁷ Hatice Kübra Topuz, "Abbasi Başşehri Sâmerâ ve Abbasi Tarihinde Sâmerâ Dönemi", *İstem* 18 (2011), 94.

²⁸ Mehmet Emin Şen, "Abbasiler Döneminde İdaresi ve Malî Kadrolardaki Türkler", *İstem* 13 (Aralık 2009), 238.

karşılanmış ve 249/863'de Bağdat halkı o dönem devletin başında olan Halife Müstaîn'e isyan etmiştir.²⁹ İsyân uzun yıllara yayılarak devam etmiştir. Halife Mu'temid'in (ö.279/892) ölümüyle hilâfet Muvaffak'ın oğlu Mu'tazid'a (ö.289/902) geçmiştir. Böylelikle Samerra dönemi ve Türk hâkimiyeti sona ermiş olup hilâfet merkezi tekrardan Bağdat'a taşınmıştır. Bu olay Ca'fer el-Huldî'nin yetişkinlik dönemine denk gelir. Huldî'nin çocukluk, gençlik ve yetişkinlik çağları (yaklaşık 40 yıllık süreç) bu isyanlara tanıklık ederek geçmiştir. Huldî, böyle bir süreçten geçmesine rağmen ilmî faaliyetlerden geri durmaması dikkate değerdir. Ca'fer el-Huldî'nin ilimlerle olan ilişkisini ilerleyen bölümlerde ele alacağız.

Hilâfet merkezinin tekrar Bağdat'a taşınması farklı sıkıntıları beraberinde getirmiştir. 255-270/868-883 yılları arasında Irak'ta Zenc İsyânı baş göstermiş ve 296/909 yılında yeni bir devlet kuran Şîf İsmâîlî-Fatımî Devleti, Abbâsî Devleti'ne sorun olmaya başlamıştır. Devletin sosyal açıdan buhranda olduğu bu süreçte, Abbâsî rejimini ciddi bir şekilde tehdit eden bir başkaldırı hareketi de Karmatîlerden gelmiştir. Şîf-İsmâîlî öğretiyi savunan ve eski kültürleri İslam ile harmanlayıp bâtinî yorum katan bu akım; zengin-fakir herkesin eşit olacağı söylemiyle halkı etkilemeyi başarmıştır. Karmatîler sadece Irak bölgesinde etkili olmamışlar; ayrıca Suriye, Basra, bütün Bahreyn bölgesinde ve çevresinde de etkili olmuşlardır. 317/929 yılında Mekke'yi hedef alıp Kâbe'de kan dökülmesine sebep olmuşlar ve Hacerülesved'i Kâbe'den alarak merkez edindikleri Ahsâ'ya götürmüşlerdir.³⁰ Bu olaydan 22 yıl sonra 339/950 yılında Hacerülesved'i iade etmişlerdir.

Karmatîler, Bahreyn'i merkez kabul ederek 469/1076 yılına kadar egemenliklerini devam ettirmişlerdir. Bu dönemde yaşananlar sadece Bağdat ve çevresini ilgilendirmemiş, İslam ümmeti açısından da zor bir süreç olmuştur. Ca'fer el-Huldî'nin gençlik yılları; isyancıların devlete karşı gösterdiği tepki ve bu isyanlara tanık olarak geçmiştir. Bu sıkıntılı dönem azalmayıp artarak devam etmiş ve Karmatî isyanları ile İslam inancının tehlikede olduğu bir sürece doğru gidilmiştir. Böyle bir dönemde Ca'fer'in yetişmesi ve isyan ortamında büyümesi onu muhakkak etkilemiştir. İsyânın olumsuz bir kavram oluşu halk üzerinde maddi ve manevi olumsuzluklar oluşturduğu gibi düşünce dünyası üzerinde de etkili olmuştur.³¹

Sûfilerin isyana karşı genel tutumu; isyan faaliyetlerine katılmamaktır. Ca'fer el-Huldî de isyanlara karşı aynı yaklaşım içinde olmuştur. O, toplumun olumlu gelişimine katkıda bulunacak ilmî faaliyetlerde bulunup, yaşadığı dönemin olumsuzluklarını tasavvufî hikâyelerine yansıtmamıştır.

²⁹ Bahattin Kök, "Samerra'nın Kuruluşu", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 19 (2003), 8.

³⁰ Hanoğlu Hacıyev, "Büveyhîler'le Bahreyn Karmatîleri Arasındaki Siyasi İlişkiler ve Bunun Irak İle Yakın Çevresindeki Yansımaları", çev. Reşat Ahmet Ağaoğlu, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (02 Eylül 2021), 199.

³¹ Örneğin VIII./XIV. asırda yaşamış olan sosyal bilimci ve tarihçi İbn Haldun'un çocukluğunda isyan hareketlerine, Kuzey Afrika ve Endülüs siyasi bütünlüğünün yok olduğu döneme şahit olması, bu sürecin onun düşünce dünyasına katkı sağladığı göz ardı edilemez. Yaşadığı bu tecrübeler onun toplumu ilgilendiren konularda, teorik ve pratikte bilgi ve fikirler üretmesinde etkili olmuştur. Bk. İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ (Dergâh Yayınları, 1991), 1/425-428.

Bunun yerine Huldî, mutasavvıfların ve devlet adamlarının yaşadığı olumlu olayları hikâyelerinde aktararak insanların bu vesileyle hisse alıp ahlâkî gelişimine katkı sağlamayı hedeflemiştir.

Hicri 4. asra gelindiğinde Abbâsî halifesinin otoritesi gittikçe zayıflamaya başlamış ve bu durum merkezi yönetimin uzak vilâyetlerdeki hâkimiyetini yok ederek idarede çözümlere yol açmıştır. Halife Râzî (ö. 329/940) bu gidişatı durdurmak ve otoriteyi tekrardan sağlamak için 324/936'te Emîrül-Ümerâlık sistemini kurmuştur. Halifenin yürütme yetkisi gibi pek çok yetkiye sahip olan Emîrül-Ümerâlık makamı, devlet adamları arasında ciddi rekabetlere sebep olmuştur. İlerleyen süreçte arzu edilen aksine Emîrül-Ümerâlık müessesesi halifenin otoritesini güçlendirmek yerine daha da zayıflatmış ve iç karışıklıklar artmıştır. Sözü edilen bu süreç Abbâsîlerde; Emîrül-Ümerâlar Dönemi (324-447/936-1055) olarak adlandırılmıştır.³²

Deylem'de yaşayan ve Şiîliği benimsemiş olan Büveyhî Hanedanlığı³³ zamanla güçlenerek devlet idaresinde üst makamlara kadar gelmiştir. İlerleyen süreçte bağımsızlıklarını kazanan Büveyhîler, Batı İran'ın pek çok yerini ele geçirmişler ve 334/945'te Abbâsî Halifeliğinin zayıflamasını fırsat bilip Bağdat'a girmişlerdir.³⁴ Abbâsî Halifesi Müstekfî (ö.338/949) tek çözüm olarak Büveyhî Emirî Ahmed (ö.356/967)'i Emîrül-Ümerâ olarak atamakta bulmuştur.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Büveyhîler dönemi başlamış ve Abbâsî Devleti, Halifeliği sembolik manada temsil eder konuma gelmiştir.³⁵ Büveyhîlerin Şiî bir hanedan olmalarına rağmen Bağdat'taki Sünnî halkın Şiî yönetimine muhalefet etmesi, Şiî bir hilâfetin kurulmasını engelleyerek mevcut Sünnî Hilâfet sistemini devam ettirmiştir.³⁶ Büveyhîler zaman içinde Şiî geleneklerini Bağdat sokaklarında yaşatmaya başlamış ve Şiî kelâmcılığını destekleyerek Şia'nın entelektüel zemininin oluşmasını sağlamıştır. Büveyhîler, 334/945'ten 447/1055 yılına kadar emirlik görevini devam ettirmişlerdir. Siyasi hâkimiyetleri Büyük Selçuklular tarafından 447/1055 yılında sona erdirilmiştir.³⁷ Büveyhî Hanedanlığının bulunduğu dönem Ca'fer el-Huldî'nin seksen küsur yaşlarına denk gelmektedir. Ömrünün bu sürecine kadar siyasi meseleler ile ilgili yorum yapmayan Huldî aynı tavrını devam ettirmiştir. Ayrıca temkin ehli bir sûfî olan Huldî'nin şu sözü bize benimsediği tavrı anlayabilmemiz için yol gösterebilir. Sülemî, Ebü'l-Feth el-Kavvâs ez-Zâhid'den Ca'fer el-Huldî'nin şöyle söylediğini işittiğini ifade etmiştir:

Nefsinden haz alan bir kul, Allah'la olan muamelesinin tadına varamaz. Çünkü hakikat ehli, kendilerini Hak'tan uzaklaştıracak her türlü bağlarını, bu bağlar onları uzaklaştırmadan koparıp atmışlardır.³⁸

³² Bozkurt, *Abbâsîler*, 107.

³³ Murat Erkoç, "Büveyhiler Devleti'nin Kuruluşu ve Bağdat'a Hakim Olma Süreci (933-945)", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2020), 216.

³⁴ Erkoç, "Büveyhiler Devleti'nin Kuruluşu ve Bağdat'a Hakim Olma Süreci (933-945)", 223.

³⁵ Nerkiz Ahundova, "Abbasilerin Hilafetinde Türklerin Rolü Hakkında Bazı Kayıtlar", *Türk Kültürü* XXXVI/427 (Kasım 1998), 687.

³⁶ Gülistan Ünal, "Büveyhiler Hilafeti Abbâsilerden Neden Almadılar", *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/3 (Kasım 2018), 412.

³⁷ Bk: Bozkurt, *Abbâsîler*, 112.

³⁸ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfîler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 280.

Bu çerçevede Huldî'nin kendisini Hak'tan uzaklaştıracak her duruma karşı tedbirli davranıp kendi düşüncelerini aktarmadığı söylenebilir.

Bütün bu süreçte Ca'fer el-Huldî özelinde mutasavvıfların yaklaşımlarını değerlendirecek olursak genel olarak -bazı istisnai durumları saymazsak- siyasete ve devlet başkanlarına karşı orta yollu, hakkı tavsiye eden, ümmetin birliğini korumayı hedef alan bir tutumun dışına çıkmadıkları söylenebilir.

1.1.2.İlmî ve Kültürel Durum

Abbâsîler Döneminde Bağdat'ın merkez konumunda olması ve fethedilen ülkelerdeki kültürel etkileşim, şehrin bilimsel ve düşünce alanında pek çok gelişimine imkân sağlamıştır. Bu durum III. ve IV. yüzyıllarda Bağdat'ı ilim merkezlerinden biri haline getirmiştir. Bu dönem, "Müslümanların altın çağı" ve "Müslümanların bilimsel Rönesans dönemi" olarak kabul görmüştür.³⁹

Abbâsîler döneminde halk, bütün ilimlere karşı merak duymuş ve II.-III. asırda ilmî sahada önemli gelişmeler olmuştur. İlmî sahada gerçekleşen bu gelişmeler birisi de hadis sahasında, muhaddis ve fakih kimliği olan Hanbelî mezhebinin kurucusu Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)⁴⁰ Bağdat'ta doğmuştur. İbn Hanbel, Bağdat'ta ilim tahsilinden sonra Kûfe, Vâsıt, Mekke gibi büyük şehirleri gezdip tekrardan Bağdat'ta ders okutmaya başlamıştır. Dârekutnî (ö. 385/995)'de Ahmed b. Hanbel gibi Bağdat'ta doğmuş ve Bağdat, Basra, Kûfe, Vâsıt gibi önemli şehirlerde ilim tahsiline devam etmiştir.⁴¹ Böyle meşhur âlimlerin Bağdat'ta yer alması, Bağdat'ı ilim merkezi haline getirip pek çok âlimin ilim tahsili için buraya gelmesini sağlamıştır. Ahmed b. Hanbel'den hadis tahsil etmek için İmam-ı Buhârî (ö. 256/870)⁴², İmam Müslim (ö. 261/875)⁴³ ve pek çok muhaddis Bağdat'a gelmiştir. İlim merkezi olan Bağdat'ta, Ca'fer el-Huldî de küçük yaşlarından itibaren hadis tahsili görmüştür. Bu konuya 'Hadis ilmî ile ilişkisi' başlığında değineceğiz.

Kur'an ilimleri yönünden Abbâsîler devrinde ibn Cerîr Taberî (ö. 310/923) *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli âyi'l- Kur'an* eserini yazmıştır.⁴⁴ Naklî tefsirin en hacimli örneği olan *Câmiu'l-Beyân* sadece tefsir alanında değil lügat, tarih, fıkıh, kıraat, kelâm, Arap şiiri ve nahiv alanlarında da kaynak bir eserdir. Ca'fer el-Huldî, kıraat ve tefsir ilmîni alan bir mutasavvıftır. Huldî'nin, bulunduğu dönemdeki ilmî gelişmeleri takip etmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

³⁹ Bozkurt, *Abbâsîler*, 195.

⁴⁰ M.Yaşar Kandemir, "Ahmed b. Hanbel" (TDV İslam Ansiklopedisi, 1989), 2/75-80.

⁴¹ İsmail Lütfi Çakan, "Dârekutnî" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1993), 8/488-490.

⁴² Muhammed Mustafa el-A'zamî, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1992), 6/368-372.

⁴³ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı* (İstanbul: ifav, 2003), 86.

⁴⁴ Mustafa Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2010), 29/29,314-318. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli âyi'l- Kur'an Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l- Kur'an*, o dönemin dilini anlamamızı sağlayan ve günümüze de ışık tutan bir eserdir. Bk: İsmail Cerrahoğlu, "Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l- Kur'an" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1993), 7/105-107.

Fıkıh ilmînin gelişimine katkı sağlayan, pek çok fakih de Abbâsîler zamanında yaşamıştır.⁴⁵ Dört büyük mezhepten biri olan ve daha önce de ismini andığımız Hanbelî mezhebinin kurucusu Ahmed b. Hanbel'le Ca'fer el-Huldî'nin karşılaşma fırsatı olmamıştır. Ancak onunla ilgili rivayetlerde bulunmuştur. Ebû Nu'aym'ın, Ca'fer el-Huldî'den okuduğuna göre Hasan el-Bezzâz dedi ki:

Ahmed b. Hanbel ve Bîşr b. Hâris buradaydı. Allah'ın onlar vesilesiyle bizi muhafaza etmesini arzu ediyorduk. İkiisi öldü, Serî kaldı. Ben Serî sayesinde Allah'ın bizi koruyacağını ümid ediyorum.⁴⁶

Özellikle üçüncü asırda yaşayan fakihler arasında; Şafîî'nin talebesinden Ebû Sevr (ö. 240/854)⁴⁷ ve Zahirî mezhebinin kurucusu Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 270/884)⁴⁸ bulunmaktadır.

Bu süreçte kelâmî konuların gündeme gelmesiyle farklı itikadi mezhepler ortaya çıkmıştır. Ca'fer el-Huldî'nin bulunduğu döneme denk gelen hicrî dördüncü asrın başında, Eş'arîyye mezhebinin kurucusu Ebü'l-Hasan el-Eş'arî Bağdat'a gelerek (300'lü yıllar) ömrünün geri kalan kısmını burada geçirmiştir.⁴⁹ Mu'tezilî kelâm'ının Bağdat Hilâfetindeki etkisi Müvekkil döneminde azalmaya başlamıştır. Bağdat'taki tercüme faaliyetleri ile felsefî kaynaklara ulaşılması; Mu'tezile'yi, felsefî akla dikkat çeken bir boyuta götürmüştür.⁵⁰ Ayrıca birçok kültürle kaynaşmanın neticesi olarak bâtil oluşumlara da zemin hazırlanmıştır. Bu süreç ameli mezheplerin çeşitlenmesine de imkân sağlamıştır.

İslam tarihçiliğine yön veren tarihçilere baktığımızda hicrî üçüncü asırda yaşayan âlimlerden birkaçı; Medâinî (ö.228/843)⁵¹, Câhiz (ö. 255/869)⁵² ile öğrencisi İbn Kuteybe (ö. 276/889)⁵³ ve Belâzürî (ö.279/892-93)⁵⁴dir. Önemli tarihçilerden İbnü'n-Nedîm de (ö.385/995[?])⁵⁵ Ca'fer el-Huldî ile aynı ya da yakın döneme denk gelmektedir. Hayatına dair çok fazla bir bilgi sahibi olmadığımız İbnü'n-Nedîm, Bağdat'ta yaşamıştır. İbnü'n Nedîm, verrâk olup devrinde yazılmış pek çok konudaki eseri tanıma imkânına sahip olmuştur. İslam'ın ilk dört asrında yazılmış olan eserleri ve bunların müellifleri hakkında bilgi verip, ilim dünyasına ışık tutmuştur.⁵⁶ Hadis, siyer,

⁴⁵ Ebû Hanife'nin de kabri Bağdat'tadır. Bozkurt, *Abbâsîler*, 206.

⁴⁶ Ebû Nu'aym el-Isbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ' ve Tabakâtu'l-Asfiyâ'* (Mısır: es-Sa'ade, 1394), 10,126. Ayrıca bu rivayet Ehl-i hadis arasındaki velîlerin şehir koruyucu örnekliğine dair bir inanca işaret ettiğini gösterir.

⁴⁷ Muhsin Koçak, "Ebû Sevr" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1994), 10/229-230.

⁴⁸ Nûreddîn İtr, "Dâvûd ez-Zâhirî" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1994), 9/49-50.

⁴⁹ Hikmet Yağlı Mavil, "Eş'ariyye'nin Kurucusu Ebü'l-Hasan el-Eş'arî", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (2012), 80.

⁵⁰ Osman Aydın, "Mu'tezile Ekolünün Tarihsel Serüveni", *İslamî İlimler Dergisi* 12/2 (2017), 19.

⁵¹ Cengiz Kallek, "Medâinî" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2003), 28/291-292.

⁵² Ramazan Şeşen, "Câhiz" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1993), 7/20-27.

⁵³ Hüseyin Yazıcı, "İbn Kuteybe" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1999), 20/145-149.

⁵⁴ Mustafa Fayda, "Belâzürî" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1992), 5/392-393.

⁵⁵ Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbnü'n-Nedîm" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2000), 21/171-173.

⁵⁶ Karaarslan, "İbnü'n-Nedîm".

tarih ve ensab âlimi İbn Sa'd (ö.230/845) da Bağdat'a gelerek tarihçi Vâkıdî'nin (207/822) kâtipliğini yapmış ve burada vefat etmiştir.⁵⁷

1.1.3.Dini ve Tasavvufi Durum

Ca'fer el-Huldî'nin yaşadığı dönemin dînî ve tasavvufî açıdan nasıl görüldüğüne bakıldığında şu tespitler yapılmaktadır: Me'mun (198-218/813-833) döneminde, Bağdat'ta Mu'tezilî düşüncenin rağbet görmesi ve Halku'l Kur'an anlayışının empoze edilmesi ileriki yıllarda Mihne hadisesinin gerçekleşmesine sebep olmuştur.⁵⁸ Bu hadisede başta Ahmed ibn Hanbel olmak üzere Kur'an'ın yaratılmış olduğunu kabul etmeyen ehl-i hadis taraftarlarının sorguya çekilmesi, resmî görevlerinden azledilmesi ve şahitliklerinin kabul edilmemesi gibi baskılara maruz kalmalarına sebep olmuştur.⁵⁹ Ahmed b. Hanbel'in yaşadığı sıkıntıyı kaleme alan Ca'fer el-Huldî bu durumu şöyle aktarmaktadır:

İbrâhim b. Hâni anlatıyor: Ahmed b. Hanbel yanımda üç gün saklandı. Sonra dedi ki: "Saklanabileceğim başka bir yer bul!" Ona: "Ey Ebû Abdillâh! Başka bir yerde tehlikede olmandan korkarım!" dedim. Bunun üzerine: "Bana böyle bir yer bulduğunda sebebini sana açıklayacağım" karşılığını verdi. Bu cevabın üzerine saklanıp, güvende olabileceği başka bir yer buldum. Oraya gitmeden önce bana şöyle dedi: "Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi vesellem) hicret sırasında mağarada üç gün saklandı, sonra da başka bir yere geçti. Bize de Peygamber Efendimiz'in (sallallahu aleyhi vesellem) rahat olduğu dönemleri örnek alıp sıkıntıda olduğu dönemleri örnek almamak yakışmaz."⁶⁰

Mu'tezile kelâmcılarının etkisinde kalan Halife Me'mun; ehl-i hadise ve Mu'tezilî düşüncede olmayan fakihlere baskı yapılmasını istemiştir.⁶¹ Bunun neticesinde ehl-i hadis ve fakihler Rakka'ya sürgün edilmiştir. Halifenin ölümüyle bu zulme geçici olsa da ara verilmiştir. Yeni halife Mu'tasım ve yeğeni Vâsık (218-27/833-42) dönemlerinde ise sürgün devam etmiş, ancak Halife Mütevekkil (232-248/847-861) döneminde azalarak son bulmuştur.⁶²

Ca'fer el-Huldî'nin dünyaya geldiği dönem bakıldığında ise; Sünnîliğin etkin olduğu, Mu'tezile ve Cehmiye'ye karşı reddiyelerin yazıldığı, Ahmed b. Hanbel'in Bağdat'a davet edilip iade-i itibarının verilmek istendiği bir dönem olduğu görülür.⁶³ Bu dönemde sûfler, aslolanın Kur'an ve sünnete ittiba olduğunu ifade etmek için bu hususta çok sayıda rivayette bulunmuşlardır. Tasavvufun önde gelen temsilcilerinin olduğu bu dönem; kullanılan dil, geliştirilen kavramlar ve düşünce dünyasıyla klasik tasavvuf düşüncesinin ve terimlerinin şekillenmeye başladığı bir dönem

⁵⁷ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 269. Ayrıca bk: Mustafa Fayda, "İbn Sa'd" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1999), 20/284-297.

⁵⁸ Christopher Melchert, *Sünnî Düşüncenin Teşekkülü*, çev. Ali Hakan Çavuşoğlu (İstanbul: Klasik, 2018), 102.

⁵⁹ Marshall G.S Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, çev. Metin Karabaşoğlu (İstanbul: İz Yayıncılık, ts.), 1/355.

⁶⁰ Isbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 9/180.

⁶¹ Himmet Konur, *Mihne Süflerin Zulümle İmtihanı* (İstanbul: Ketebe, 2023), 19; Hayrettin Yücesoy, "Mihne" (TDV İslam Ansiklopedisi, 2020), 30/26-28.

⁶² Bozkurt, *Abbâsîler*, 73.

⁶³ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* (İstanbul: Ensar, 2011), 4/262.

olmuştur.⁶⁴ Bazı tasavvuf araştırmacıları tarafından tasavvufun öncü şahsiyetlerinin bulunduğu bu dönem “tasavvufun altın (klasik) çağı”⁶⁵ diye nitelenmiştir.

Bu dönemde Bağdat’taki rejimin Mu’tezilî yaklaşımına mutasavvıfların çoğu Hanbelîler kadar açıktan bir tepki göstermemişlerdir.⁶⁶ Melchert’in de deyimi ile bu dönemde ehli hadis hâricinde ılımlı akılcı bir anlayış söz konusu olmuştur.⁶⁷ Sûflerin bu dönemde mezhep olarak Hanbelîliğe göre daha akılcı olan Şâfîlik, Malikîlik ve Hanefîliğe rağbetleri daha yoğun olmuştur.⁶⁸

Bu dönemde tasavvuf istilahları arasına tasavvufun hâl ve makamlarına dair zikir safhası, cem’i himmet, muhabbet, aşk, kurb, tevhid, fena-bekâ, sekr-sahv, kabz-bast, vecd- vücud, gaybet- huzur, heybet- üns⁶⁹ gibi yeni terimler girmiştir. Cüneyd’in şu sözü bu süreci açıklar niteliktedir. ‘*Fütüvvet Şam’da, lisan Irak’ta sıdk Horasandadır.*’⁷⁰ Mâneviyat akımlarının Şam’da gelişme gösterdiği, Bağdat’ın bu mâneviyat akımlarını dil ile ifâde etme konusunda öne çıktığı kanaatine varılabilir.⁷¹ Bağdat’ta gelişen yeni tasavvufî terimler, sûflerin sohbetlerine de yansımıştır. Hatta bir süre Bağdat’tan ayrılan Ebu’l Hüseyin en-Nûri’nin Bağdat’a geldiğinde yeni kavramlar ile karşılaşması ve bu kavramları anlayamaması bu hızlı değişimin bir göstergesidir.

Böyle bir süreç tasavvufun inşâsını sağlamış ve sûfî tabakat literatürü külliyyatının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁷² Dönemin ilerleyen sürecinde çok sayıda sûfî tabakatı kaleme alınmıştır. Ancak bu dönemde yazılan pek çok tabakat eseri günümüze ulaşmamıştır.

3./9. Asırda, Bağdat’taki tasavvufî hayat diğer şehirler ile irtibat halinde olsa da tatbikatta farklılıklar bulunmaktadır. Bu meseleye değinen Ebû Bekir Yazdenyâr “Horasan sûfliği amel üzeredir, müzakere yoktur; Bağdat sûfliği müzakere üzeredir amel yoktur, Basra sûfliğinde amel ve söz vardır, Mısır sûfliğinde ise ne müzakere ne de amel vardır.”⁷³ demiştir. Bu sözden de Bağdat’ta tasavvufî dilin gelişmiş olduğu çıkarılabilir.

⁶⁴ Tasavvufî hayat ile ilgili pek çok tasnif yapıldığı için bu dönem pek çok tasnif ile ifade edilmiştir. Bk. Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 75.

⁶⁵ Alexander Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, çev. Nurullah Koltaş (İstanbul: Ketebe, 2020), 69. “Tasavvufun Altın Devri” ifadesi XIII. asırdaki Tasavvuf düşüncesini ifade etmek için de kullanılmıştır.

⁶⁶ Florian Sobieroj, “Mutezile ve Tasavvuf”, çev. Salih Çift, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 10/1 (2001), 6.

⁶⁷ Melchert, *Sünnî Düşüncenin Teşekkülü*, 91.

⁶⁸ Hacı Bayram Başer, “Klasik Dönem İslam Toplumunda Sûfler ve Siyaset: Karşılıklı Etkileşimlerin Tasavvufun Gelişimindeki Rolü Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Tarihten Günümüze Sûfî-Siyaset İlişkileri*, ed. Salih Çift - Takyeddin Karakaya (İstanbul: Ensar, 2020), 70.

⁶⁹ Bk: Zafer Erginli, “Tasavvufî Düşüncenin Kuruluş Asrında Bağdat Sûfî Çevrelerinin Oluşturduğu Temel Terminolojik Zemine Toplu Bir Bakış” 6/11 (2017), 1-33.

⁷⁰ Kuşeyrî, *Risâle*, 381; Abdulkerim Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 306.

⁷¹ Zafer Erginli, “Bağdat Tasavvufunun Lisanı: Cüneyd-i Bağdâdî”, *Bağdat İlim havzasında İslâm Düşüncesinin Öncü Şahsiyetleri*, ed. İlyas Çelebi (Ensar, 2020), 465.

⁷² Karamustafa, *Tasavvufun Oluşumu*, 77-95.

⁷³ Ebû Hafs Ömer b. Alî b. Ahmed el-Mısırî İbnu’l-Mulakkın, *Tabakâtu’l-Evliyâ*, thk. Nureddîn Şureybe (Kâhire: Mektebetu’l-Hâncî, 1415), 335.

Bu dönemde diğere şehirleri de etkileyen pek çok tasavvufî hareket Bağdat'tan beslenmiştir. İlk dönem tasavvufî hareketleri ele alan Hücvirî, mutasavvıfların yaklaşımlarını tasniflerken on iki fırkadan bahsetmektedir. Bu fırkalardan beş tanesi Bağdat'ta ortaya çıkmıştır.⁷⁴ Geri kalan fırkalardan dört fırkanın oluşmasında ise dolaylı şekilde Bağdat mutasavvıflarının etkisi olduğu aşikardır.⁷⁵

Hicrî üçüncü asırda, daha önce Halku'l-Kur'an Mihnesi'nde topluca açık tavır koydukları gözlenmeyen sûflerin yaşadığı sıkıntılara bakıldığında en barizi Gulâmu Halîl olayıdır (264/877). Aslen Basralı olan Gulâmu Halîl lakabıyla meşhur olan Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Gâlib (ö. 275/888), devlet adamları ve üst tabakayı vaazlarıyla etkisi altına almış olan Hanbelî bir vaizdir.⁷⁶ Sûflerin Allah'a karşı muhabbetullah kavramına tepki gösterip, Allah korkusunu merkeze alan Gulâmu Halîl; sûfleri küfür ve zındıklıkla itham etmiştir. O sırada Halife Muvaffak'ın (ö. 278/891) annesini de etkileyen ve desteğini alan Gulâmu Halîl, bazı sûfler hakkında hapis kararı alınmasına sebep olmuş ve sûfler arasında özellikle aşk, sekr ve şatahât ağırlıklı eğilimlere sâhip olanları hapse attırmıştır.⁷⁷ Bu sûfler arasında Ebü'l-Hüseyn en-Nûrî (ö. 295/908), Semnûn [veya Sümnûn] b. Hamza el-Muhibb (ö. 298/911) ve Cüneyd el-Bağdâdî (ö. 297/909) de vardır.⁷⁸ Cüneyd el-Bağdâdî, Ebû Sevr Mezhebine göre fetva verdiği için fakihçi kimliği ile suçlamalardan kurtulmuştur.⁷⁹ Bu olay o döneme kadar sûflerin idam ile yargılandığı ilk olay olmuştur. Ca'fer el-Huldî'nin bu sıkıntılarının tesiri altında kalıp kalmadığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Ca'fer el-Huldî'nin yaşadığı yüzyılda vukû bulan olaylardan biri de Hallâc-ı Mansûr'un idam (309/922) edilmesidir. Hallâc-ı Mansûr, künyesi ile meşhur olan Ebü'l-Mugîs el-Hüseyn b. Mansûr el-Beyzâvî (ö. 309/922), Amr b. Osman el-Mekkî eliyle tasavvufî hayata adım atmış ve bu dönemde Cüneyd'le de tanışmıştır.⁸⁰ Hallâc, Cüneyd el-Bağdâdî gibi önde gelen sûflerin sohbetine katılmış, dönemin ünlü mutasavvıfları arasında ismi zikredilmiştir.⁸¹ Karmatîlerin Abbâsî Hilâfetini tehdit ettiği dönemde (256/870) Hallâc-ı Mansûr'un fikirleri ve halk üzerindeki etkisi

⁷⁴ Detaylı bilgi için bk: Erginli, "Tasavvufî Düşüncenin Kuruluş Asrında Bağdat Sûfî Çevrelerinin Oluşturduğu Temel Terminolojik Zemine Toplu Bir Bakış". Bunlar; Muhasibiye, Cüneydiyye, Harraziyye, Nûriyye, Hallaciyye dir. Kassâriyye, Tayfûriyye, Hakimiyeye Horasan ve Maverâünnehir taraflarında ortaya çıkmıştır. Haffiyye ve Seyyâriyye Horasan ve Maverâünnehir de ortaya çıkıp Bağdat'tan beslenmiştir. Sehliyye Irak'ta doğmuştur Hücvirî, Hallâciyye ve Hulmâniyye'yi merdut ve bâtil, geri kalan 10 fırkayı ise makbul sayar .

⁷⁵ Detaylı bilgi için bk. Hücvirî, *Hakikat Bilgisi: Keşfu'l-Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 240-327.

⁷⁶ Konur, *Mihne Sûflerin Zulümle İmtihani*, 83; M.Yaşar Kandemir, "Gulâmu Halîl" (TDV İslam Ansiklopedisi, 1996), 14/187.

⁷⁷ Himmet Konur, "Sufi ve Tasavvuf Kavramlarının Tarihi Üzerine", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 21/41 (2018), 109; Yunus Emre Tansü (ed.), *Kâşgarlı Mahmud Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-VII* (Ankara: Iksad Publications, 2020), 455.

⁷⁸ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 254.

⁷⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, 2/404; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 340.

⁸⁰ Karamustafa, *Tasavvufun Oluşumu*, 40.

⁸¹ Süleyman Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr" (TDV İslam Ansiklopedisi, 1997), 15/377-381.

bazı âlimler ve devlet adamları tarafından tepki çekmiştir.⁸² 301/913 yılında Karmatî düşüncesini yayma, ilahlık ve hulûl iddiasında bulunma suçlamalarıyla yargılanan Hallâc'ın idamına karar verilmiştir.⁸³ Hallâc'ın yaklaşımları hakkında mutasavvıflar değerlendirmede bulunmuşlardır. Ca'fer el-Huldî'nin Hallâc hakkındaki görüşlerini ikinci bölümde ele alınacaktır.

1.2.Ca'fer el-Huldî'nin Hayatı

1.2.1 Doğum Tarihi, Doğum Yeri ve Ailesi

Tam adı Ebû Muhammed Ca'fer b. Muhammed b. Nusayr el-Huldî el-Havvâs⁸⁴ olan Ca'fer el-Huldî 252/866⁸⁵ tarihinde doğmuştur.

Huldî Bağdat'ta doğmuş ve hayatının önemli bir kısmını burada geçirmiştir.⁸⁶ Ailesi hakkında elimizdeki kaynaklarda çok fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Zehebî; *Siyer'*inde, Ca'fer el-Huldî'nin Bağdat'ın Huld mahallesinde doğduğu ve orada yaşadığı için Huldî nisbesi ile anıldığından bahseder.⁸⁷ Hatîb el-Bağdâdî'nin kaydına göreyse Huldî, kendisinin ve dedelerinin Huld mahallesinde oturmadığını ifade ederek, Huldî şeklinde anılmasını şöyle açıklar:

Bir gün Cüneyd el-Bağdâdî'nin yanındayken bir grup genç hocama soru soruyordu. Hocam "Ey Ebu Muhammed onlara cevap ver." dedi. Verdiğim cevaplar hocamın hoşuna gitti ve "Ey Huldî, bu cevapları nereden elde ettin?" demesi üzerine Huldî lakabım olarak kaldı.⁸⁸

Bir rivayete göre Cüneyd'in bu sorusuna Ca'fer el-Huldî: "min haledî: kendi [hali]mden" şeklinde cevap vermiştir.⁸⁹ Bu sebeple Huldî'nin nisbe değil lakap olması daha kuvvetli ihtimaldir. Ca'fer el-Huldî'nin nisbesi Havvas'tır. Havvas kelimesi "hasır örenler ve hurma yapraklarından yelpaze yapanlar" manasına gelmektedir.⁹⁰ Ca'fer el-Huldî de geçimini hasırcılık yaparak sağladığından bu nisbe ile anılmıştır.

Ca'fer el-Huldî'nin ailesine dair fazla bir bilgiye ulaşılmamıştır. Ancak kaynaklarda Huldî'nin, Ali adında bir oğlu olduğu⁹¹ ve Dînever'de "el-Huldiyye" nisbesiyle anılan bir kızı olduğundan

⁸² Konur, *Mihne Sûfîlerin Zulümle İmtihanı*, 85; Betül Güner, "Övgü ve Yergi Bağlamında Sûfîlerin Nazarında Hallâc-ı Mansûr", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 47 (2017), 172.

⁸³ Akif Dursun, "Hallâc-ı Mansur'un Yargılanma Sürecinin Değerlendirilmesi", *Akademiar Dergisi* 8 (2020), 73.

⁸⁴ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfîler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 279; Kuşeyrî, *Risâle*, 1/134; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 138.

⁸⁵ Ebûbekir Muhammed b. Mûsâ el-Hemedânî el-Hâzîmî, *Kitâbu'l-Faysal fî Muştebehi'n-Nisbe*, thk. Su'ûd b. 'Abdullâh ed-Dayhânî (Mektebetu'r-Ruşd, 1428), 2/656. Kaynaklarda doğum tarihi 253/867 olarak da geçmekte bk: Hâzîmî, *Kitâbu'l-Faysal fî Muştebehi'n-Nisbe*, 2/656.

⁸⁶ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfîler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 280.

⁸⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l- Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Darul Garbul İslami, ts.), 25/396.

⁸⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/145.

⁸⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Büstânü'l-Arifîn* (Kahire: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, 2002), 45.

⁹⁰ Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, thk. Ali Şîrî, ts., 7/207.

⁹¹ Ebu'l-Kâsım el-Huzelî, *el-Kâmil fi'l-Kırâ'âtü'l-'Aşr ve'l-Erbe'îne'z-Zâideti 'Aleyhâ*, ed. Cemâl b. es-Seyyid b. Rifâî eş-Şâyib (Muessesetu Semâ, 1428), 265.

bahsedilmektedir.⁹² Ebû Ömer b. Muhammed b. Ca'fer el-Huldî adlı bir torununun olduğu ve torununun şeyh olduğu ifade edilmektedir.⁹³ Ebû Muhammed künyesine sahip olduğu rivayet ışığında Muhammed isimli bir oğlu da vardır. Bu bilgiler hâricinde başvurduğumuz kaynaklarda ailesine dair herhangi bir bilgiye ulaşılmamıştır.

Ca'fer el-Huldî'nin mezhebi hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak İmam Şâfiî'nin mihnesini⁹⁴ ele alan bir eserinin olması ve Şâfiî tabakatında adının sıkça zikredilmesi,⁹⁵ onun İmam Şâfiî'nin mezhebine mensup olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Ca'fer el-Huldî'nin ömrünün bir döneminde uyuz hastalığına yakalandığından ve Hz. Hüseyin'in kabrine gidip toprağına vücudunu mesh edip, hastalığının iyileştiğinden bahsedilmektedir.⁹⁶ Bu tavır Ehl-i Beyt'e karşı derin bir muhabbetini gösterir.

1.2.2. Ca'fer el-Huldî'nin Seyahatleri

Ca'fer el-Huldî, tasavvufî terbiyenin gereklerinden biri olduğuna inandığı seyr hali üzerinde durmuştur. Huldî, mücahedelerin seyahatlerle ortaya çıktığını ifade edip iki çeşit seyahatten bahsetmiştir. Huldî'ye göre birinci seyahat, nefsin seyahatidir. Bu seyahatteki gayenin, Allah dostlarını görmek ya da Hakk'ın kudretini eserlerinde tefekkür etmek olduğunu söylemiştir. Huldî bir de kalbin seyahatinden bahsetmektedir. Bu seyahatte ise kul, melekût âleminde dolaşarak gaybın müşahadelerine ve bereketine tanık olur. Bu vesileyle kalbine gelen varidlerle huzura eren kul, ilahî kudretin bereketiyle nefisi mutmain olur.⁹⁷

Çok sayıda rivayetten anlaşıldığına göre Ca'fer el-Huldî elli altı yahut altmış defa hacca gitmiştir.⁹⁸ Medine, Mekke, Mısır, Humus, Kûfe gibi pek çok şehre gitmiş ve buralarda birçok âlimle görüşmüştür. Çeşitli sebeplere bağlı olarak birçok defa Bağdat'tan ayrılmıştır. Huldî pek çok yeri gezmiştir ve çok sayıda âlim, muhaddis ve sûfi ile sohbet etmiştir. Ca'fer el-Huldî'nin çok fazla kez seyahat edişinde, seyr halinin tasavvufî terbiye için gerekli olduğu inancının etkili olması muhtemeldir. Huldî'nin tasavvufî yönünde bu bahis tekrar ele alınacaktır. Kaynaklarda seyahatleri esnasında başından geçenler anlatılmıştır. Hatta bir seferinde Humus şehrine gittiğinden bahseder. Oranın sakinleri Ca'fer el-Huldî'nin yanlarında bir yıl kalmasını talep ederler. Bunun üzerine, bir şartla kalabileceğini ifade eden Huldî; "Eğer bin küsur dinar toplarsanız kalırım." demiştir. Halk istenilen dinarı topladığında da Ca'fer el-Huldî camiye gidip

⁹² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 16/634.

⁹³ Tâcuddîn 'Abdulvehhâb b. Taqıyyuddîn es-Subkî Tâcuddîn es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyeti'l-Kubrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî - Abdulfettâh Muhammed el-Hulv (Hicru li't-Tibâ'ati ve'n-Nesri ve't-Tevzî'i, 1413), 4/157.

⁹⁴ Sezgin, *İslam Bilimleri Tarihi*, 1/761.

⁹⁵ Bk.Ebû 'Amr 'Osmân b. 'Abdurrahmân Takıyyuddîn İbnu's-Salâh, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfi'iyye*, thk. Alî Necîb Muhyiddîn (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1413), 1/201.

⁹⁶ Yahyâ b. el-Huseyn eş-Şecerî, *Tertîbu'l-'Emâli'l-Hamîsiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422), 1/217.

⁹⁷ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 281.

⁹⁸ Serrâc, *el-Lüma'*, 224. Serrâc, *Lüma'*, 191.

toplananların hepsini fakirlere dağıtarak “Benim paraya ihtiyacım yoktu, sadece sizin samimiyetinizi sınamıştım.” der.⁹⁹

Ca’fer el-Huldî’nin hayatının büyük bir kısmının yollarda geçtiğini söyleyebiliriz. Çünkü ömrünün yarısından fazlasında hacca giden Ca’fer el-Huldî’nin, “21 defa tevekkül üzere vakfe yaptım, yanımda ne yiyecek vardı ne de su.”¹⁰⁰ demesi, ilim için birçok şehre gitmesi, Humus’a gittiğinde halkın isteği üzerine bir yıl orada kalması gibi hususlar bir arada düşünüldüğü zaman, ömrünün neredeyse yarısına yakını Bağdat’dan ayrı geçirdiği çıkarımı yapılabilir. Huldî’nin bu seferleri, hac yolculuğu esnasında Mekke’ye giderken başka memleketleri gezerek mi yaptığı yoksa ilim ve hadis öğrenmek için mi sefere çıktığı bilinmemektedir.

Ca’fer el-Huldî’nin seyyah olmasının yanında da birçok âlimin yazdığı kitaplardan oluşan bir koleksiyona da sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hatta kendisi tasavvuf ehline ait yüz otuz küsur divanı topladığından bahsetmiştir.¹⁰¹ Bununla birlikte iki bin sūfinin¹⁰² başka bir rivayete göre ise altı bin sūfinin adını bilmektedir.¹⁰³ Pek çok âlime ait sözleri de nakletmiştir. Aynı şekilde şeyhlerin eşyasını da hatıra olarak toplamaktadır.¹⁰⁴ Ca’fer el-Huldî’nin bu özelliklerine, tasavvufi yönünü ele alırken tekrardan değineceğiz.

Ca’fer el-Huldî’nin ilk dönem sūfî hikâyât yazarlarından olmasına rağmen bu alanla ilgili, günümüze kadar elimize ulaşmış bir eser bulunmamaktadır. Huldî’nin, benliğe düşmemek için her meseleyi bir hikâye ile irtibatlandırıp olayları başka bir kimseye nisbet ettiği de söylenmektedir.¹⁰⁵ Hocası Cüneyd el-Bağdâdî şöyle buyurmuştur: “Kim ihlâslı bir şekilde amel ederse, Allah o kimseyi yalan iddialardan kurtarır.”¹⁰⁶ Riyâ amellerle iddiâ ise hâllerle ilgilidir. Huldî iddialardan uzak ve ilim öğrenme yolunda bir hayat yaşama gayreti içinde olmuştur.

Huldî, Cüneyd’in sohbetine katılıp kendisinden feyiz ve ders almıştır. Ayrıca Nûrî, Ruveym, Semnûn ve Ebû Muhammed el-Cerîrî ‘nin meclislerinde bulunmuştur. Ayrıca Ca’fer el-Huldî, kendisiyle aynı asırda yaşayan başka büyük zatların da sohbetine katılıp kendilerinden feyiz almıştır.¹⁰⁷

⁹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/145.

¹⁰⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/145.

¹⁰¹ *İlk Zâhid ve Sûfîler: Tabakâtu’s-Sûfîyye*, 279.

¹⁰² Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü’l-Üns min Hadarâti’l-Kuds*, çev. Lâmi’i Çelebi (İstanbul: Marifet, 1998), 369.

¹⁰³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/145.

¹⁰⁴ Ca’fer el-Huldî, Cüneyd’in üstâdı İbnü’l-Kerenbî’nin giysisinden birkaç ritl (üç-beş kg.) saklamıştır. Serrâc, *el-Lüma’*, 249; Serrâc, *Lüma’*, 214.

¹⁰⁵ Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, 218.

¹⁰⁶ Isbehânî, *Hilyetu’l-Evliyâ*, 8/635.

¹⁰⁷ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfîler: Tabakâtu’s-Sûfîyye*, 279.

1.2.3.Hayatının Son Dönemleri

Ca'fer el-Huldî'nin ömrünün sonlarına dair ve vefat sebebine yönelik kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Huldî'nin vefatı sırasında Bağdat'ta bulunduğu dair Kuşeyrî'de geçen bir rivayete rastlanılmaktadır.¹⁰⁸ Huldî, 348/959 yılında ramazan ayının yedisinde pazar günü vefat etmiştir.¹⁰⁹ Şûnîziyye Mezarlığı'na, Serî es-Sakatî ve Cüneyd el-Bağdâdî'nin kabirlerinin bulunduğu yere defnedilmiştir.¹¹⁰ Sem'ânî'nin ifadesine göre Bağdat'ta bulunan Şûnîziyye Mezarlığı, önde gelen şeyhlerin kabirlerinin ve onların mescitlerinin de olduğu yerdir. Ayrıca bu mezarlıkta Ruveym ve Semnûn'un naaşları da bulunmaktadır.¹¹¹

1.3. İlmî Şahsiyeti

Bağdat 3./9. asırda ilim yuvası haline gelmiş bir şehirdir. İlimin sistemleşme sürecinde olduğu bu dönemde de ilmî faaliyetlerin genelde camiler ve mescidlerde yapıldığı bilinmektedir.¹¹² Her köşede bir ilim meclisi olan Bağdat'ta Ca'fer el-Huldî de bu ilim meclislerinden bolca istifade etmiş ve naklî ilimlere dair ciddi bir birikime sahip olmuştur. Bu hususu Hücvirî "Tasavvufî ilmin fenlerinde derya gibiydi. Her ilme dair yüksek değerde sözleri vardı."¹¹³ sözüyle ifade etmiştir.

İlim öğrenmek üzerinde önemle duran Ca'fer el-Huldî'nin kendisinden yapılan nakillere ve sözlerine bakıldığında birçok ilimde derinlemesine bilgiye sahip olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁴ Ancak Huldî'nin fıkıh ve kelâm ilmine dair bilgi düzeyi konusunda veriye ulaşılamamıştır. Ayrıca Huldî'nin, eğitim almaya kaç yaşında başladığı ve bu sürecin nasıl geliştiği konusunda da bilgiye rastlanamamıştır. İleri düzey öğrenimine hadis öğrenerek devam eden Huldî, diğer ilimleri de tahsil ederek tasavvufa yönelmiştir. İlk önce muhaddis kimliği ile ön planda olan Ca'fer el-Huldî, sonraları mutasavvıf şahsiyeti ile dönemin önde gelen sûfîleri arasında sayılmıştır.

Huldî, hadis halkalarında pek çok muhaddisten ders almış, sûfîlerin meclislerine katılmış, sadece Bağdat'ta değil pek çok şehirde bulunan âlimlerle görüşmüştür. Bu birikimlerini kayıtlar haline getirip âlimler ile ilgili koleksiyonlar oluşturmuştur. Bu cihetten her ilimle olan ilişkisini başlıklar halinde zikretmek Ca'fer el-Huldî'nin ilmî derinliğini ve birikimini anlayabilmemiz için isabetli olacaktır.

¹⁰⁸ Kuşeyrî, *Risâle*, 1/134; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 138.

¹⁰⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/145.

¹¹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/238.

¹¹¹ Ebû Sa'd 'Abdulkerîm b. Muḥammed b. Mansûr el-Mervezî es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdullâh 'Omer el-Bârûdî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1998), 3/471.

¹¹² Bozkurt, *Abbâsîler*, 225.

¹¹³ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 218.

¹¹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/145; İbnu'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, 1/547.

1.3.1. İlimler ile İlişkisi

Bilgi birikimi derin, üslubu güzel, pek çok alanda derinleşmiş bir mutasavvıf olan Huldî; her ilimde kendisine müracaat edilen bir kaynak ve çağının önde gelen âlimlerden biridir.¹¹⁵ İlim öğrenme üzerinde önemle duran Ca'fer el-Huldî "Yüce Allah'ı ve O'nun hükümlerini öğrenmekten daha faziletli bir ilim bilmiyorum." demiştir. Huldî'ye günün birinde "İlim talebi amel yerine geçer mi?" diye sorduklarında, "İlim talep etmek amellerin en üstünüdür. Allah-u Teâlâ kulumu onunla bilir ve kul ilimle Allah-u Teâlâ'ya itaat eder. Allah-u Teâlâ'dan ilimle haya eder ve yaptığı ameller ilimle makbul olur."¹¹⁶ cevabını vermiştir.

1.3.1.1. Kur'an İlimleriyle İlişkisi

Kıraat ilmiyle ilişkisi

Ca'fer el-Huldî Kur'an-ı Kerim ezberlemenin önemine dair Ebû Saîd el-Harrâz'dan şöyle bir nakilde bulunur:

"Ebû Yakûb ez-Zeyyât'ın yanına gitmiştim. Müride: 'Kur'an'ı ezbere biliyor musun?' diye sordu. Mürid: 'Hayır' deyince, Yakûb ez-Zeyyât şöyle dedi: 'Aman Allahım! Kur'an'ı bilmeyen bir mürid! Kokusu olmayan narenciye gibi. Ne mırıldanacak? Neyle inleyecek? Neyle Rabbine yakaracak? Âriflerin hayatının, kendilerinden ve başkalarından nağme dinlemek olduğunu bilmiyor musun?'"¹¹⁷

Kur'an ve sünnet ile amel etmek üzerinde ehemmiyetle duran Ca'fer el-Huldî, aynı zamanda kurrâdır. Ca'fer el-Huldî, Basra kârîleri içinde sayılmıştır. Zeyd'in tarikini; İbrahim el-Erbîli el-Hacı, Ca'fer el-Huldî'den okumuştur. Ca'fer ise bu tarîki Hâkim b. Muhammed'den almıştır.¹¹⁸ Buradan da anlaşılacağı üzere Huldî, kıraat ilmini almış ve okutmuştur.¹¹⁹ Huldî'nin hâfız olması hafızasının ne kadar güçlü olduğunun bir delilidir. Bununla beraber hadis rivayetinde iyi olması, pek çok mutasavvıfın isimlerini, ölüm tarihlerini, eserlerini, menkıbelerini ve hayat hikâyelerini bilmesi¹²⁰; hafızasının ne kadar kuvvetli olduğunun göstergesidir.

Ancak Ca'fer el-Huldî'nin tasavvuf klasiklerinde kıraat ilmi aldığına dair bir bilgiye ulaşılmamıştır. Tasavvuf kaynaklarında kurrâ olduğuna değinilmemesinin sebeplerinden birkaçını sıralayacak olursak; Huldî'nin bu ilmi gençlik çağlarında okuması ve tasavvuf kaynaklarında da gençlik dönemi hakkında çok fazla bir bilgiye sahip olunamaması ele alınabilir. Bir başka neden olarak ise

¹¹⁵ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 218.

¹¹⁶ Şa'rânî, *Levâkihu'l-Envâr*, 170; Şârânî, *Tabakatü'l-Kübrâ*, 1/409.

¹¹⁷ İsbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/343.

¹¹⁸ Huzelî, *el-Kâmil fi'l-Kirâ'âti'l-'Aşr ve'l-Erbe'îne'z-Zâideti 'Aleyhâ*, 264.

¹¹⁹ Taradığımız kaynaklarda kurrâ isimleri arasında Ca'fer el-Huldî'nin ismine rastlanmamıştır.

¹²⁰ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakātu's-Sûfiyye*, 279.

ilk dönemlerde sûflerin kurrâya yönelik tutumları etkili olmuş olabilir. Ayrıca bu ilme çok ilgi duymaması da onun kurrâ olarak anılmamasında etkili olmuştur. Bu konu çalışmamızın sınırlarının dışına çıkacağı için bu kadarını ifade etmekle yetinmekteyiz.¹²¹

Tefsir İlmiyle İlişkisi

Sûfler nazarında, Kur'an'ın anlamı sadece zahirdeki manayla değil; sûflerin bilgi birikimine, tefekkür kabiliyetine, ahlakına ve maneviyatına bağlı olarak genişlemektedir. Kur'an'ın zâhirini Arap diline hâkim olanlar anlayabilirken, bâtınını ise yakîn ehli anlayabilmektedir.¹²²

Sûfî, hakikate giden yolda Kur'an'ı kendisine yoldaş edinmesi gerektiği için zaman zaman ayetlerden işârî manalar ile hissesine düşeni almaya çalışmıştır. Cüneyd el-Bağdâdî, Ebû Süleyman Dârânî'nin sözünü işittiğinden bahseder: “Çoğu zaman kalbime, sûflere gelen ince nükteler (hikmet ve haller) gelir; fakat ben onları iki âdil şahit olan Kur'an ve Sünnet'e arzedip onların tasdikini almadan kabul etmem.”¹²³ Bu yaklaşım, ilk sûflerin mânevî tecrübelerini Kitap ve Sünnet süzgecinden geçirilmeden geçerli saymadıklarının göstergesidir.

Huldî'nin ömrünün ilerleyen yıllarına kadar tefsirle olan ilişkisi devam etmiştir. İlk dönem kaynaklarında, Huldî'nin çok sayıda ayeti tefsir ettiğine dair nakiller karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birkaçını ele alırsak: “Allah arşın üzerine istivâ etti. (A'raf,7/54)” ayetinin anlamı sorulunca Huldî, şöyle cevap vermiştir. “Allah'ın ilmi her şeyi sarmış ve kuşatmıştır. Hiçbir şey yüce Allah'a başka şeylerden daha yakın değildir.”¹²⁴ O dönemdeki “istivâ” kavramına dair bakış açılarını bilmemiz, Huldî'nin ayetlere yaklaşımını anlamamız açısından faydalı olacaktır. İstiva kavramı 3./9. asırda kelâmî bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Âlimler bu kavrama azâmet, ululuk, tedbir ve ihâta gibi anlamlar vermiştir.¹²⁵ Allah'ın keyfiyeti ile alakalı yönünü ele alan istivâ kavramı; Allah'ın zâtının gereği, arşa istivâ etmesi gerektiğine inanmaktır. Bu sebepten ilk dönem âlimleri, bu kavramı te'vil etmemeyi uygun görmüşlerdir. İmam Maturîdî ve İmam Eşârî, “Yüce Allah istivâ kavramı ile neyi murat etmişse, bize düşen onu te'vil etmeden iman etmektir.” demişlerdir.¹²⁶ İstivâ kavramının bir başka yönü ise; ilâhî kudret ve iradenin bütün

¹²¹ Sûflerin Kurra ile ilişkileri için bk: Hacı Bayram Başer, “Sûfler ve Kur'ân Okuyucuları: Sünnî Tasavvuf Geleneğinde Kurrâ Eleştirileri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (2021), 27-55. Kıraat ilmî için bk: Abdülhamit Birişik, “Kıraat” (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2022), 25/425-432; İbnü'l Cezerî, *Müncidü'l-Mukri'in* (Beyrut, 1400), 3.

¹²² Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, çev. Yakup Çiçek - Dilaver Selvi (İstanbul, 2019), 1/243; Tefsir teriminin geniş manası için bk. Abdülhamit Birişik, “Tefsir” (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2011), 40/281-290.

¹²³ Kuşeyrî, *Risâle*, 1/61; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 109.

¹²⁴ Kuşeyrî, *Risâle*, 1/29; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 89.

¹²⁵ Veysel Kasar, “Kur'an'da Müteşabihat'tan 'İstiva' Kavramı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (01 Haziran 1997), 206.

¹²⁶ Kasar, “Kur'an'da Müteşabihat'tan 'İstiva' Kavramı”, 213.

mahlûkat üzerinde hakimiyetinin devamlı olmasıdır. Bu yönü ile mecazî manada Allah'ın kudretinin bir tecellisi olan istivâ yaklaşımı İslam âlimleri tarafından kabul görmüştür.¹²⁷

Mutasavvıflarının nazarında geniş bir kullanım alanına sahip olan istivâ kavramı genel manada; varlığın sonradan yaratılmışlığının mertebesi olarak ele alınmış, ayrıca "Allah'ın zuhûr ve tecellî edeceği bir tenezzül mahalli" şeklinde yorumlanmıştır.¹²⁸ İlk dönemde mutasavvıflar tarafından "Allah'ın zâtının ispatı" şeklinde de tefsir edilmiştir. Zünnûn-i Mısırî'ye "Allah arşın üzerine istivâ etti." ayetinin ne manaya geldiği sorulunca demiştir ki: "Allah-u Teâlâ, bu ayetle zâtını ispât etmiştir. Kendisi bir mekâna izâfe edilemez. O' zâtı ile mevcut, eşya ise O'nun hükmü ile var olmuştur." Şiblî de benzer yorumda bulunmuştur. "Rahman olan Allah ezelîdir. Arş ise yaratılmıştır ve Rahman olan Allah kudretiyle arşı istivâ edip düzgünleştirmiştir."¹²⁹ İstivâ kavramına dönemin bakışını ele alarak da ifade ettiğimiz üzere, Ca'fer el-Huldî'nin istivâ kavramına yaklaşımı onu tevil etmiş ve bu kavramı yorumsuz bırakmamıştır.

Ca'fer el-Huldî'ye "Kim inanmayı reddederse ameli kesinlikle boşa gider. (Maide 5/5)" ayeti hakkındaki bir soruya şöyle cevap vermiştir: "Allah kendisini tanımaya gayret göstermeyenin hizmetini kabul etmez."¹³⁰ Bu rivayetlerden de anlaşılacağı üzere Huldî kişinin amelini değerli kılan ilmi talep etmiş ve bu yolda gayret göstermiştir.

1.3.1.2. Hadis İlmindeki Yeri

Bağdat şehri 3./9. asırda hadis öğrenimi konusunda merkezi bir şehirdir. İlgili bahiste de bahsettiğimiz üzere Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) burada yaşadığı; bu vesileyle de Buhârî'nin (ö.256/870), Müslim'in (ö.261/ 875) ve Ebû Davud'un (ö.275/ 889) gelip Ahmed b. Hanbel'den hadis tahsil ettikleri ve uzun süre burada kaldıklarından söz edebiliriz. Ca'fer el-Huldî'nin Ahmed b. Hanbel'le karşılaşma ihtimali olmasa da Kütüb-i Sitte müelliflerinden birkaçı ile görüşmüş olması muhtemeldir.

Ca'fer el-Huldî'nin hadis ilmi ile uğraşmaya başladığı tarih tam olarak bilinmemektedir. Huldî'nin küçük yaşlardan itibaren hadis ilmi ile meşgul olmaya başlaması muhtemeldir.¹³¹ Muhaddisliği vesilesiyle Medine, Mekke, Mısır, Humus ve Kufe gibi birçok şehre gitmiş ve buralarda çok sayıda âlimle görüşmüştür. Bu şehirlerde karşılaştığı hocalar arasında Halef b. Amr el-Akberî, Hâris b. Usâme (ö. 282/895), Alî b. Abdilazîz el-Bagavî (ö.286/899), Abbas b. Muhammed b. Hâtîme ed-Dûrî (ö.271/883), Bişr b. Mûsâ el-Esedî, Ebû Şuayb el-Harrânî (ö.290/902), Hafs es-Sedûsî, Hasan b. Alî el-Muammerî, Muhammed b. el-Fadl b. Câbir es-Sakatî, Muhammed b. Ca'fer el-Kattât, Hasan

¹²⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "İstivâ" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2001), 23/402-404.

¹²⁸ Harun Kocabay, *Kur'ân'da "Arş" Kavramı* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 130.

¹²⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, 1/29; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 89.

¹³⁰ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfîler: Tabakātu's-Sûfiyye*, 281.

¹³¹ Ca'fer el-Huldî'nin dinlediği muhaddislerin vefat tarihlerine de bakarak, onun otuz yaşına kadar hadis ilmi ile meşgul olması muhtemeldir.

Ahmed b. Alaviyye el-Kattân, Muhammed b. Yûsuf b. et-Türkî, Ca'fer b. Muhammed b. Harb el-Abâdânî, Ebû Müslim el-Keccî (ö. 292/904), Muhammed b. Abdillâh b. Süleyman el-Hadramî ve Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe'nin (ö.297/910) adları geçmektedir.¹³² Çağının önde gelen hadis hafızı olan Ebû Ca'fer ibn Ebû Şeybe ömrünün ilerleyen yıllarında Bağdat'a yerleşmiş ve Ca'fer el-Huldî'nin hocalığını yapmıştır.¹³³

Muhaddis sûfî kimliği ile meşhur olan Ca'fer el-Huldî,¹³⁴ hocası Cüneyd aracılığı ile Serî'den şöyle rivayette bulunmuştur: "Bir kimse önce zühde yönelir ve sonra hadis öğrenirse gevşeklik gösterir; ama önce hadis öğrenir sonra zühde yönelirse amacına ulaşır."¹³⁵ Başka bir rivâyette Huldî, Cüneyd'den de şöyle bir rivâyette bulunmuştur. "İnsanlara tüm yollar kapalıdır. Ancak Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) hadislerini bulan ve sünnetine tâbi olup izinden gidenlere, hayırlara giden tüm yollar açık kalır."¹³⁶

Bu rivâyetler ışığında, Huldî'nin muhaddis kimliğinin mutasavvıf kimliğinden geri kalmadığı anlaşılmaktadır. Zirâ Ca'fer el-Huldî muhaddislikten sonra tasavvufî terbiyeye yönelmiştir.¹³⁷ Ca'fer el-Huldî'nin hayatını ele alan kaynaklarda onun muhaddis yönü özellikle vurgulanmıştır.¹³⁸

Huldî, hadis ilmine yoğunlaşmış muhaddis kimliğini kazandıktan sonra tasavvuf sahasına yönelmiştir. Kendisi "Sûfîlerin Muhaddisi" olarak da tanınmaktadır.¹³⁹ Huldî'nin hadis halkasını bırakma sebebine dair bir rivayet aktaran İbnü'l Cevzî'nin ifadesine göre, Huldî'nin bu tercihinde bir sûfî arkadaşıyla yaşadığı olay etkili olmuştur. Arkadaşı, Huldî'nin hadis dersinde yazmış olduğu notları görünce onlara bakmak istemiş ve baktıktan sonra da "Yazık sana! Harak (yanma) ilmimi bırakıyorsun varak (kâğıt) ilmiyle mi uğraşıyorsun?" demiştir. İbn'ül Cevzî, Ca'fer el-Huldî'nin bu sözlerin tesiriyle Ebû'l-Fazl Abbas bin Muhammed ed-Dûrî'nin (ö.271/883) hadis derslerini bıraktığını söylemiştir.¹⁴⁰ Ancak İbnü'l-Cevzî'nin bu kanaatini delillendirecek bir kanıt karşımıza çıkmamıştır. Zira Huldî'nin Tasavvuf konusundaki rivayetleri bu işi bırakmak şöyle dursun, tasavvuf sahasına da taşıdığını gösteriyor.

¹³² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/145.

¹³³ Bk: Emin Aşıkutlu, "Ebû Ca'fer İbn Ebû Şeybe" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1999), 19/443-440. Ayrıca İbn Ebu Şeybe, İbn Sâid el-Hâşimî, Ebû Amr İbnü's-Semmâk, Ahmed b. Selmân, Ebû Bekir eş-Şâfiî, Ebû Ali es-Savvâf, Taberânî, İsmâilî, İbnü'l-Bâgandî, Muhammed b. Mahled ve Hüseyin b. İsmâil el-Mehâmîlî gibi pek çok sayıda âlimin de hocasıdır.

¹³⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l- Meşâhîr ve'l-A'lâm*, 25/396.

¹³⁵ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfîler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 27.

¹³⁶ Isbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/257.

¹³⁷ İbnü'l-Cevzî Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî, *Saydu'l-Hâtir* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1425), 1/112.

¹³⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7/235.

¹³⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/145.

¹⁴⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/145; İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-Hâtir*, 1/112; Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî İbnü'l-Cevzî, *Telbîsu İblîs* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1421), 380; Ebû'l-Hasen 'Alî b. 'Ömer el-Bağdâdî ed-Dârekutnî, *el-İlelu'l-Vâride fî'l-Ehâdîsi'n-Nubuvve*, thk. Muhammed b. Sâlih ed-Dubâsî (Mu'essesetu'r-Reyyân, 1432), 1/390. Nitekim Dârekutnî'nin ondan çok sayıda hadis rivâyet etmesi bunun göstergesidir.

Ca'fer el-Huldî'nin hadis alanındaki öğrencilerinden en meşhuru Ebu'l-Hasen Dârekutnî'dir (ö.385/995).¹⁴¹ Dârekutnî, güçlü zekâsı ve derin kavrayışı ile "Emîrû'l-Mü'minîn fi'l-Hadîs" hitabına mazhar olmuştur. Dârekutnî, âlimler tarafından güvenilir bir muhaddis kabul edilmiştir. Dârekutnî'nin muhaddislerle ilgili kanaatleri kendisinden sonraki âlimlerin hükümlerinde belirleyici olmuştur.¹⁴² Dârekutnî ilim öğrenmek için Basra, Kûfe, Mısır, Şam ve Vâsıt'a gitmiştir. Bakillânî, Ebû Hamid el-İsferâyîni, Ebû Zer el-Herevî, Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Bekr el-Berkânî, Ebû Nuaym el-İsfahânî ve zamanın birçok önde gelen âlimlerini yetiştirmiştir. Dârekutnî, Bağdat'ta 385/995 tarihinde vefat etmiş, Bâbu'd-Deyr kabristanında Ma'ruf-i Kerhî'nin (ö.200/815) yanına defnedilmiştir.¹⁴³ Dârekutnî, Bağdat'a geldiğinde Ca'fer el-Huldî'den çok sayıda hadis rivayet etme imkânı olmuştur.¹⁴⁴

Ca'fer el-Huldî'nin, hadis kaynaklarında çok sayıda rivayeti ile karşılaşılsa bile ricâl kaynaklarında Huldî'nin muhaddis yönü ile ilgili bir yorum yapılmamıştır. Tarih kitaplarında Huldî'nin güvenilir bir ravî¹⁴⁵ olduğundan bahsedilmiştir. Dârekutnî'nin deHuldî'den rivayette bulunması bu tespiti güçlendirmektedir. Zirâ yukarıda da değindiğimiz üzere Dârekutnî muhaddislerin cerh ve tâdili konusunda bir otoriteydi. Ricâl kaynaklarında Huldî'nin muhaddisliğine dair bir bilgiye rast gelmememizin sebebiyse mutasavvıf kimliğinin muhaddis yönünden baskın olmasından kaynaklı olabilir.

Ca'fer el-Huldî'den pek çok muhaddisin rivâyette bulunduğu görülmektedir. Ebû Ömer bin Hayve, Ebû Hafs bin Şahin (ö.385/996)¹⁴⁶ ve Ebû'l-Abbas Nihâvendî bu muhaddislerden bir kaçıdır.¹⁴⁷

Ca'fer el-Huldî'nin muhaddisliğine baktığımızda "muhaddis bir sûfi mi yoksa sûfi bir muhaddis mi olduğu?" sorusuna kendisinin Cüneyd el-Bağdâdî'den rivayet ettiği şu söz açıklayıcı niteliktedir. "Allah Teâlâ bir kula hayır vermek istediği zaman onu sûflerin arasına katar, sırf işin zâhiriyle meşgul olan hafızlardan uzak tutar."¹⁴⁸ Burada hafızlardan kasıt hadis ezberleyenlerdir. Serî es-Sakâtî'nin sözünü de ele alırsak kanaatimiz muhaddis bir sûfi olduğudur.¹⁴⁹

Ca'fer el-Huldî'nin hadisçi yönüyle ilgili bu kısmı, onun rivayet ettiği bir hadis-i şerifle bitirebiliriz: Bağdat'ta Yusuf b. Ömer b. Mesrûr ez-Zâhid imlâ yoluyla Ca'fer b. Muhammed b. Nusayr el-

¹⁴¹ Ali Arslan, "Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî'nin (ö. 385/995) Sünen İsimli Eserinde Tashîh Yöntemi", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2017), 119.

¹⁴² Çakan, "Dârekutnî", 8/488-490.

¹⁴³ Detaylı bilgi için bk. Arslan, "Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî'nin (ö. 385/995) Sünen İsimli Eserinde Tashîh Yöntemi", 119.

¹⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7/235; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/119.

¹⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/309.

¹⁴⁶ İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/119.

¹⁴⁷ Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Cezerî İbnu'l-Esîr, *el-Lubâb Fî Tehzîbi'l-Ensâb* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 456; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/119; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7/235.

¹⁴⁸ Kuşeyrî, *Risâle*, 2/353; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 285.

¹⁴⁹ Ca'fer el-Huldî'nin hadis ilmine bakışını daha iyi kavramak için Serî es-Sakati'den rivayet ettiği şu söz de önem arz etmektedir: "Bir kimse önce zühde yönelir sonra hadis öğrenirse gevşeklik gösterir; ama önce hadis öğrenir sonra zühde yönelirse amacına ulaşır." Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 27.

Huldî'den; Hâris b. Ebû Üsâme, Yezid b. Harun ve Ezher b. Sinan el-Kureşî'nin bildirdiğine göre Muhammed b. Vâsi şöyle demiştir:

Mekke'ye gelmiştim. Orada Sâlim b. Abdullah b. Ömer'le karşılaştım. Bana babasından nakletmişti, ona da dedesi Hazreti Ömer iletilmiş, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle söylediğini haber vermiş: "Çarşıya giren kimse 'Allah'tan başka ilah yoktur, O tektir, ortağı yoktur. Mülk O'nundur, hamd O'na aittir. Diriltir ve öldürür. Kendisi ölümsüz hayat sahibidir. Hayır O'nun elindedir ve O her şeye muktedirdir.' derse, Allah ona binlerce sevap yazar, binlerce günahını siler ve derecesini binlerce defa yükseltir (veya cennette onun için bir ev inşa eder)." ¹⁵⁰

1.3.1.3. Tarih ile ilişkisi

Tasavvufun tarihle alakası, mutasavvıfların da tarihi süreci göz önünde tutarak rivayetlerini aktarmaları ve kavramların zaman içindeki değişimini analiz edebilmeleri açısından yararlı olacaktır. Bu çerçevede Sülemî'nin kaynaklarından olan Ca'fer el-Huldî'nin tarih ile ilişkisinin olduğu görülmektedir. Huldî sadece hadis, tefsir ve tasavvuf eserlerinde değil ilk dönem tarih kaynaklarında da adı geçen bir mutasavvıftır. Huldî; mutasavvıfların, devlet adamlarının hayatları ve ölüm tarihleri hakkında bilgi sahibidir.¹⁵¹ Döneminde yaygın olan tabakat geleneğine Huldî'nin katkısı olmuştur. *Târîhu Bağdâd*'da ve *Târîhu Medîneti Dımaşk*'da pek çok sayıda vefat tarihlerini Huldî'den rivayet edilmiştir.¹⁵² Huldî'nin halifelerle alakalı rivayetlerinden birkaçı; Şuayb b. Harb'ın Harun Reşit ile olan diyalogu,¹⁵³ Horasan valisi Abdullah b. Tahir'in Mısır'daki isyanı bastırması,¹⁵⁴ Halife Me'mun'un Hatmi,¹⁵⁵ Emevi halifesi Ubeydullah b. Ziyad ve Hâricîler arasında geçen olaylardır.¹⁵⁶

Huldî, İslam toplumunda ortaya çıkan önemli hareketlerden biri olan Hâricîlerle ilgili de rivayette bulunmuştur. Bu rivayetlerden birinde Huldî, Ebû Bürde'den rivayet etmektedir:

Ubeydullah b. Ziyad'ın yanıdaydım, Hâricîlerin başlarını getirdi bana. Ben ise ona; "Her bir kafayı getirdiğinde cehenneme gidin, cehenneme gidin" dedim. Orada Abdullah ibn Yezîd el-Ensârî beni düzeltti. Bana dedi ki "Ey kardeşimin oğlu nereden

¹⁵⁰ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfîler: Tabakātu's-Sûfiyye*, 279-280. Dârimî, *İsti'zân* 57. Râvilerden Yezid hadisin bu son kısmıyla ilgili tereddüte düşmüştür. Sâlim b. Abdullah b. Ömer sözüne şöyle devam etmiştir: "Horasan'a geldim. [Emevîlerin Horasan valisi] Kuteybe b. Müslim'le karşılaştım. Ona 'Sana bir hediye getirdim' diyerek bu hadisi naklettim. Bundan sonra Kuteybe maiyetiyle birlikte çarşıya ne zaman gelse bu duayı okuyup öyle geri dönerdi."

¹⁵¹ Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 369.

¹⁵² Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/365-366-371-400-444; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 8/371.

¹⁵³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 10/330.

¹⁵⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/162.

¹⁵⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/430.

¹⁵⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 5/247.

biliyorsun cehenneme gideceklerini? Resulullah (s.a.v.)'in şöyle dediğini işittim: 'Bu ümmete azap dünyadadır.'¹⁵⁷

Huldî'nin bu konuda bu şekilde bir rivayette bulunması dikkat çekicidir.

Ca'fer el-Huldî'nin bulunduğu dönemdeki önemli isimlerin vefatı hakkında rivayetlerde bulunması ve halifelerin yaşadıkları olaylara değinmesi, onun tarihi olaylara duyarsız kalmadığının bir göstergesidir. Tarihsel verilerin kendisinden sonraki dönemlere ulaşmasında Huldî'nin katkı sağladığı görülmektedir.

1.3.1.4. Şiir ile İlişkisi

Şiir ve tasavvufi tecrübenin hedefleri birbirinden farklı gibi görünse de belirli şartlarda birbirini tamamlayan özelliklere sahiptir. Bu sebepten tasavvuf ve şiirin birbiri ile benzerliği göz ardı edilemeyecek kadar çoktur. Her ikisinin de beslendiği kaynak ruhtur. Tasavvufi terbiyenin hale dönüşmesinde hissedilen duyguların kelimelerle şiire aktarılması için bu duyguların olgunlaşması gerekmektedir. Ayrıca şiir ve tasavvufta, idrakin ötesinde, ilham alemine geçiş ve manevi yolculukta seyr halinde oluş söz konusudur.¹⁵⁸ Şiir ve tasavvufi tecrübe olgusal bir muhtevadan çok duygusal bir muhteva içermekte olup bunun gereği olarak rasyonel bir ifade barındırmamaktadır.¹⁵⁹ İşte bu sebeplerden dolayı mutasavvıfın yaşadığı halin en güzel ifade biçimi şiirle olmuştur.

Tasavvufta şiir arasındaki bu ortak noktadan hareketle mutasavvıflar kimi zaman yaşadıkları hali kimi zamanda tasavvufi bir terimin açıklamasını şiirle ifade etmişlerdir. Ca'fer el-Huldî de tanık olduğu ya da rivayet yolu ile ona ulaşan şiirlere kıssalarında yer vermiştir. Bunlardan biri şöyledir: Bir gün Cüneyd el-Bağdâdî, Huldî'ye bir dirhem vererek güzel cinsten bir incir almasını ister. Huldî inciri alıp getirdiğinde Cüneyd orucunu açmak için ağzına götürür, yemeden geri çıkarır ve ağlamaya başlar. Bunun sebebini Huldî sorduğunda, içinden bir sesin ona "Benim için terk ettiğin bir arzuna geri dönmeye utanmıyor musun?" dediğini söyler ve Huldî bir şiirle bunu ifade eder:

(Alçak ve âdi mânasına gelen) hevân kelimesinin sonundaki 'nûn' hevâ kelimesinden çalınmıştır.

Hevânın (kötü arzuların) yere çarptığı herkes alçalır.

Bil ki nefsin birtakım kötü ahlâkları vardır. Bunlardan biri de hasettir.¹⁶⁰

Bir keresinde de Huldî, birine ait bir sözü şiirle şöyle aktarmıştır;

¹⁵⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 5/247.

¹⁵⁸ Reuven Snir, "Modern Arap Şiirinde Yeni Sufilik", çev. Halil İbrahim Şimşek, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2002), 370.

¹⁵⁹ Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, 159.

¹⁶⁰ Kuşeyrî, *Risâle*, 1/287; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 241.

Bir misafiri güzelliği ele verdi. Gece, doğmakta olan dolunayı nasıl gizleyebilir ki?

Çökünceye dek gafleti, uyuyuncaya kadar da bekçiyi kolladı

Ziyaretinde nice tehlikelerle karşılaştı, sonra da selam vermeden veda edip gitti.¹⁶¹

Serrâc *Lüma'* eserinde, Ca'fer Huldî'nin yazmış olduğu bir mektubu şöyle aktarmaktadır:

Ayrılığın acısını düşünmek, beni vuslatın tadına varmaktan alıkoyar. Uzaklık ateşinin basması korkusuyla yakınlığı ikrar etmeyi gözüm kesmez. Bir araya gelince yüreğim titrer. Ayrılık sırasında da gözümden yaşlar damlar da şairin söylediğini söylerim:

Dünyada âşıktan daha talihsiz kimse yoktur,

Her ne kadar nefis, aşkla zevkin tadına erse de.

Âşık her dem ağlar bir hâlde görürsün,

Kâh ayrılık korkusuyla, kâh özlem duygusuyla.

Sevgilisinden ayrılınca özlem ve hasretle ağlar,

Kavuşunca tekrar ayrılırim korkusuyla.

Ayrılık deminde gözleri ağlamaktan yanar,

Vuslat anında da gözyaşından kızarır.¹⁶²

Serrâc başka bir kısımda Ca'fer el-Huldî'den şöyle aktarıyor. Ca'fer el-Huldî Cüneyd'den şöyle rivayet etmiştir:

Bir gün Serî es-Sakatî'nin yanına vardım. Bana: “Arkadaşlarından ne haber, onlar kaside söylüyorlar mı?” diye sordu. Ben: “Evet” dedim. O tekrar: “Onlar hasta âşık kasidesini de söylüyorlar mı? Benim bildiğim bu tür şeylerden söylememi isteseydin, söyledim” dedi. Serî pek çok şiir ve kaside bilirdi ama yanlış anlaşılmasından korktuğu için onları gizli tutar, pek söylemezdi.¹⁶³

Ca'fer el-Huldî'nin şiirlerinde işlenen konular, yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere; muhabbet, vuslat, nefsin terbiyesi ve zühd gibi öğeleri içermektedir. Olayları ve durumları şiirler ile izah ettiği çok sayıda örnek bulunmakla birlikte burada verdiğimiz örneklerle yetineceğiz.

¹⁶¹ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfîler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 282.

¹⁶² Serrâc, *el-Lüma'*, 309; Serrâc, *Lüma'*, 275.

¹⁶³ Serrâc, *el-Lüma'*, 373; Serrâc, *Lüma'*, 346.

1.3.1.5. Felsefe ile İlişkisi

Abbâsîler döneminde ciddi olarak felsefî metinlerin Grekçe'den tercümesi Halife Me'mun zamanında başlamıştır.¹⁶⁴

Ca'fer el-Huldî'nin felsefe ile doğrudan bir bağlantısı olduğunu söyleyemeyiz. Ancak Hücvirî, Huldî'nin ilimde derya olduğundan bahsetmektedir.¹⁶⁵ Ca'fer el-Huldî'nin bütün ilimlerde olduğu gibi aklî argümanlarının ve analitik yaklaşımının olayları yorumlayışında, anlattığı hikâyelerdeki sebep sonuç ilişkilerine dayandırışında ve soru cevap şeklinde rivayetleri ele alışında etkili olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. İlk dönem mutasavvıflar arasında olan Huldî, bütün illimler için önemli yeri olan akıl kavramını ele almış¹⁶⁶ ve akıl ile ilgili birkaç tanım yapmıştır. Huldî ve bazı sûfler aklın cevher oluşunu vurgulamış ve aklın insanın yok olmasını engelleyen bir unsur olduğuna¹⁶⁷ değinmiştir. Ancak sûflerin akıldan anladıkları şeyle felsefecilerininki aynı değildir.

Ca'fer el-Huldî, yaşadığı dönemin filozoflarından Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin hocası olması, Huldî'nin felsefeyle ilişkisi hakkında bir fikir vermekle beraber, kendisinin filozof olduğunu göstermez. Ancak Huldî'nin Tevhîdî ile olan ilişkisi, sûflerle filozoflar arasındaki ilişkilerin başlangıcına dair somut bir gösterge sayılabilir.

Ebû Hayyan et-Tevhîdî'ye; Şafîî mezhebine bağlı oluşu sebebiyle Şâfiî, doğduğu yere nispetle Şirâzî, Neysabûrî ve Vâsîtî, Bağdat'ta yaşadığı için Bağdâdî, tasavvufa ilgisi sebebi ile de sûfî nisbeleri verilmiştir.¹⁶⁸ Küçük yaşta hem yetim hem öksüz olmasına rağmen ilimden geri kalmayan Tevhîdî; nahiv, lügat, edeb, şiir, fıkıh ve kelâm gibi pek çok ilmi küçük yaştan itibaren dönemin önde gelen âlimlerinden almıştır.¹⁶⁹ Hayatı ile ilgili varoluşsal bir kaygısı olan Tevhîdî, temel İslami ilimlerden sonra felsefe ve mantık ilmîne yönelmiştir. Tevhîdî ilahi inâyet ve lütfun insan fiilleri üzerindeki etkisi, insan iradesi ve kaderdeki tesiri, bilgi ve metafizik bilginin imkânı sorunu gibi birçok konuyu eserlerinde ele almıştır.¹⁷⁰

¹⁶⁴ Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, 1/381. Ayrıca Felsefe için bk. Mehmet Şemsettin Günaltay, "Kadim Felsefe İslam Dünyasına Nasıl ve Hangi Yol ile Girdi", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 2/1 (2016), 183; Mahmut Kaya, "Felsefe" (TDV İslam Ansiklopedisi, 1995), 12/311-319.

¹⁶⁵ 'En hoş eda ve sözlerle evliyânın hallerini hikâye eden Ebû Muhammed Ca'fer b. Nusayr Huldî (r.a.), eski sûflerden olup bu ilmin fenlerinde derya gibiydi.' Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 218.

¹⁶⁶ Süleyman Uludağ, "Akıl" (TDV İslam Ansiklopedisi, 1989), 2/246.

¹⁶⁷ Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, 893; Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 282; Isbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/214.

¹⁶⁸ İbrahim Halil Üçer, *Ebû Hayyân et-Tevhîdî ve Felsefî Kişiliği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Ana Bilim Dalı İslam Felsefesi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 28.

¹⁶⁹ Mahmut Kaya, "Ebû Hayyan et-Tevhîdî" (TDV İslam Ansiklopedisi, 1994), 10/154-157.

¹⁷⁰ Detaylı bilgi için bk. Üçer, *Ebû Hayyân et-Tevhîdî ve Felsefî Kişiliği*, 170-219; Mehmet Yıldız, *Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin el-İşârâtü'l-İlâhiyye İsimli Eserinde Tasavvufî Şahsiyeti* (Ankara: İlahiyat, 2022), 15.

Tevhîdî'nin küçük yaşlardan itibaren tasavvufî hayata da ilgisi vardı. Ca'fer el-Huldî, Tevhîdî'nin şeyhlerindenve hocalarından biridir.¹⁷¹

Ebû Hayyan et-Tevhîdî, ömrünün sonlarına doğru insanlardan uzaklaşarak içsel aleminin de etkisi ile kitaplarını yakmış ve zühdî bir hayata yoğunlaşmıştır.¹⁷² Kitaplarını yakış sebebini soran Kadı Ebu Sehl'e yaptığı bu eylemin sebebini anlatmak için *Risâletün ilâ Kadî Ebî Sehl*'i cevap niteliğinde kaleme almıştır. Bu risâle, daha önce kitaplarını yakan örnek aldığı tasavvufî şahsiyetlerin zahit duruşu ve Tevhîdî'nin tasavvufî hayatı benimsemesi hakkında önemli bilgileri içermektedir.¹⁷³ Tevhîdî'nin, hayatının sonlarında yazdığı *el-İşârâtü'l-İlâhiyye*' eseri ise; tasavvufî bir eser olup onun tasavvuf ile alakasını delillendirmektedir. *İşârât* adlı eserinde Tevhîdî, kendine has edebî bir üslup ile tasavvufu ele alır. Tasavvufun tecrübeye dayalı ilahi işaretler olduğunu dile getirir.¹⁷⁴ Ancak Tevhîdî'nin tasavvufî şahsiyetinin bir şeyh konumunda olduğuna dair bir delile ulaşamamıştır.¹⁷⁵ Tevhîdî'nin hayatı İslami ilimler, edebiyat, kelâm, felsefe ve en sonunda da tasavvuf durağı ile son bulmuştur.¹⁷⁶

İfade ettiklerimizden varılan kanat şudur ki; Huldî'nin felsefe ile doğrudan bir bağlantısı söz konusu değildir. Ancak Huldî'nin, filozof ve mutasavvıf bir öğrencisinin olması da dikkate değerdir.

1.4. Ca'fer el-Huldî'nin Tasavvufî Terbiyesi ve Şeyhleri

Ca'fer el-Huldî, tasavvufî terbiyenin öncülerinin yaşadığı Bağdat'ta yetiştiği için çok sayıda mutasavvıfla görüşme ve onlardan bu terbiyeyle ilgili görüş ve sözleri dinleme, sûflerin yaşadıkları hallere dair tecrübeleri gözlemlene imkânına sahip olmuştur. Huldî, sadece Bağdat'taki tasavvufî hayatı gözlemlememiş, birçok şehri gezmesi sebebiyle farklı şehirlerdeki sûflerin halleri hakkında da fikir edinmiştir. Huldî'nin tasavvufî terbiyedeki birinci derece hocası ise Cüneyd el-Bağdâdî'dir. Huldî'nin diğer şeyhleri ise; İbrâhim el-Havvâs, Ebü'l-Hüseyn en-Nûrî, Amr b. Osman el-Mekkî, Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk, Ruveym b. Ahmed'dir. Ca'fer el-Huldî'nin şeyhlerinden söz edilirken onların daha çok Huldî ile ilgili yönleri üzerinde yoğunlaşılacaktır."

İbn Hafîf'in bir sözünde uyulması istenen şeyhler şöyle sıralanır:

¹⁷¹ Üçer, *Ebû Hayyân et-Tevhîdî ve Felsefî Kişiliği*, 40; Yıldız, *Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin el-İşârâtü'l-İlâhiyye İsimli Eserinde Tasavvufî Şahsiyeti*, 52.

¹⁷² Üçer, *Ebû Hayyân et-Tevhîdî ve Felsefî Kişiliği*, 89.

¹⁷³ Üçer, *Ebû Hayyân et-Tevhîdî ve Felsefî Kişiliği*, 117.

¹⁷⁴ Üçer, *Ebû Hayyân et-Tevhîdî ve Felsefî Kişiliği*, 118.

¹⁷⁵ Bk. Yıldız, *Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin el-İşârâtü'l-İlâhiyye İsimli Eserinde Tasavvufî Şahsiyeti*, 60.'da, Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin 'bir şeyh konumunda olduğunu görmekteyiz.' der.

¹⁷⁶ Üçer, *Ebû Hayyân et-Tevhîdî ve Felsefî Kişiliği*, 7.

Şeyhlerimizden beş tanesine uyunuz, diğerlerini ise kendi hallerine bırakınız. Bu beş şeyh: Hâris el-Muhâsibî, Cüneyd el-Bağdâdî, Ebû Muhammed Ruveyym, Ebu'l Abbas b. Atâ ve Amr b. Osman el-Mekkî'dir. Çünkü onlar ilimle hakikati birleştirmişlerdir.¹⁷⁷

Ca'fer el-Huldî, ilimle hakikati birleştiren bu şeyhlerden¹⁷⁸ Haris el-Muhâsibî haricinde diğer dört şeyhle aynı dönemde yaşamıştır. Adları sayılan bu üç şeyhin Huldî'nin hocaları arasında olması dikkate değerdir.

1.4.1. Cüneyd el-Bağdâdî

Cüneyd el-Bağdâdî (ö.287/909) döneminin önde gelen mutasavvıflarından olup; ahlâkı, şer-i ilimlerdeki sahip olduğu birikimi ve takvası ile dönemindeki âlimler arasında saygın bir konuma sahiptir.¹⁷⁹ Bu hususta hal ve ilmi Cüneyd kadar mükemmel bir şekilde birleştiren sûfi görmediğini söyleyen Huldî:

Kimi şeyhin ilmi var hali yok, kimi şeyhin de hali çok ancak ilmi azdır. Ebü'l-Kâsım Cüneyd'in hali yücedir ve ilmi de yüksektir. İlmini müşahede ettiğimde ilmi halinden yücedir derdim, haline tanık olduğumda ise hali ilminden daha yücedir derdim.¹⁸⁰

İlk devir sûfliğinin en güçlü temsilcilerinden olan meşhur sûfi Cüneyd'in talebesi olan Huldî,¹⁸¹ onun arkadaşıdır.¹⁸² Hoca öğrenci ilişkisinin yanında bazen Cüneyd el-Bağdâdî, kendisine sorulan sorulara Ca'fer'in cevap vermesini istemiştir. Günün birinde cemaat Cüneyd'e, rızık istemeyi sormuştur. Cüneyd, Huldî'nin cevap vermesini istemiştir. Bunun üzerine Huldî, "Onun nerede olduğunu biliyorsanız isteyin." demiştir. Cemaat: "Biz onu Allah'tan istiyoruz." deyince Huldî, "Allah sizi unuttuğunu mu düşünüyorsunuz, o vakit O'na hatırlatın." demiştir. Bu cevap üzerine cemaat: "Biz tevekkül ediyoruz." deyince Huldî: "Tevekkül konusunda Allah'ı deniyorsanız bu şüphedir." karşılığını vermiştir. Cemaat: "O halde nasıl bir yol bulalım, ne yapalım? Çıkar yol nedir?" şeklinde sorunca Huldî: "Çıkar yol yolu terk etmektir." cevabı ile cemaatin sorularını sonlandırmıştır.¹⁸³

Cüneyd, Ca'fer ve diğer öğrencileri ile Şûnîziyye Mescidinde toplanıp bazı zamanlar orada sohbet etmişlerdir.¹⁸⁴ Huldî, Cüneyd el-Bağdâdî'nin yaşadığı pek çok olaya tanıklık etmiştir. Bir keresinde

¹⁷⁷ Kuşeyrî, *Risâle*, 1/51; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 103.

¹⁷⁸ Erginli, "Tasavvufî Düşüncenin Kuruluş Asrında Bağdat Sûfi Çevrelerinin Oluşturduğu Temel Terminolojik Zemine Toplu Bir Bakış", 5.

¹⁷⁹ Sami Bayrakçı, *Cüneyd-i Bağdâdî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2021), 48. Detaylı bilgi için bk. Süleyman Uludağ, *Cüneyd-i Bağdâdî* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020); Süleyman Ateş, "Cüneyd-i Bağdâdî" (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 26 Aralık 2022), 8/119-121.

¹⁸⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/168.

¹⁸¹ Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 369.

¹⁸² Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 279.

¹⁸³ Hâzîmî, *Kitâbu'l-Faysal fî Muştebehi'n-Nisbe*, 2/657.

¹⁸⁴ Karamustafa, *Tasavvufun Oluşumu*, 33.

Huldî, Cüneyd el-Bağdâdî'nin ziyaretine gitmiştir. O'nun humma hastalığına yakalandığını görünce, hocasından şifa bulması için dua etmesini istemiştir. Bunun üzerine Cüneyd:

Dün dua etmiştim ancak şöyle nida edildi: "Bedenin bizim mülkümüze aittir, ona şifa verecek olan da hastalandırarak olan da biziz. Sen kim oluyorsun ki mülkümüze müdahale ediyorsun? Tasarruf etmeyi bırak ki kul olasın."¹⁸⁵

Ca'fer el-Huldî, Cüneyd el-Bağdâdî'nin vefatı esnasında yanındaydı ve onun Bakara suresinden yetmiş ayet okuyarak vefat ettiğini söylemiştir.¹⁸⁶ Cüneyd' in vefatından sonra da Huldî rüyasında Cüneyd'i görür ve ona:

"Allah-u Teâlâ sana nasıl muamele buyurdu?" diye sormuştur. Cüneyd "İşaretler yok oldu, lafızlar anlamını yitirdi, ilimler tükendi, tasvirler yok oldu sadece seher vaktinde kıldığımız namazlar dışında hiçbir şeyin faydası olmadı." demiştir.¹⁸⁷

Ca'fer el-Huldî'nin tasavvufî düşüncesinde hocası Cüneyd'in etkisi büyüktür. Tevhid anlayışının temsilcisi Cüneyd gibi Ca'fer de tevhid esaslı bir anlayışa sahiptir. O, Cüneyd el-Bağdâdî'nin sahv yaklaşımını da benimsemiştir. Cüneyd, Şâfiî mezhebine bağlı¹⁸⁸ olduğu gibi Huldî'nin de Şâfiî mezhebine bağlı olma ihtimali yüksektir. Huldî'nin, hocası Cüneyd ile pek çok ortak yönünün bulunmasının yanında hocasından ayrılan yönleri de vardır. Cüneyd çok fazla seyahati tercih etmezken, Huldî'nin hayatında seyahat; tasavvufî terbiyesinde önemli bir yere sahiptir. Cüneyd el-Bağdâdî'nin gençlik yıllarında fıkıh eğitimi alıp sûfliğin yanında fakih kimliği ağır basarken,¹⁸⁹ Huldî'nin ise muhaddis kimliği daha baskındır. Sefere çıkmayı seven Huldî'nin aksine hocası Cüneyd, hac yolculuğu dışında Bağdat'tan ayrılmamıştır.¹⁹⁰

Ca'fer el-Huldî, Cüneyd'den çokça rivayette bulunmuştur. Huldî, günümüze kadar onun hayatını, hallerini, tasavvufî görüşlerini ve sözlerini gelecek nesillere aktarılmasında birinci derece kaynaktır.¹⁹¹

1.4.2 İbrâhim el-Havvâs

Tevekkül ve riyâzet ehli ilk dönem sûfilere olan İbrâhîm el-Havvâs'ın (ö.291/904) asıl adı İbrâhîm b. Ahmed b. İsmail ve künyesi de Ebû İshâktır.¹⁹² Havvâs lakabını hurma yaprağından zembil örüp bu şekilde geçimini sağladığı için almıştır.¹⁹³ Ca'fer el-Huldî ve Sirevânî-i/Sayrevânî-

¹⁸⁵ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 219.

¹⁸⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7/252.

¹⁸⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/176; İbnu'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, 1/522. Bu rüya, Ebû Muhammed Cerîrî'nin rüyası şeklinde de şekilde de rivayet edilmiştir. İsbahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/257.

¹⁸⁸ Karamustafa, *Tasavvufun Oluşumu*, 36.

¹⁸⁹ Karamustafa, *Tasavvufun Oluşumu*, 27.

¹⁹⁰ Kuşeyrî, *Risâle*, 2/452; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 376.

¹⁹¹ Ca'fer el-Huldî'nin Cüneyd ile ilgili rivayetleri için bk. Kuşeyrî, *Risâle*; Bayrakçı, *Cüneyd-i Bağdâdî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 126.

¹⁹² Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 172.

¹⁹³ Mustafa Bahadıroğlu, "İbrâhîm el-Havvâs" (TDV İslam Ansiklopedisi, 2000), 21/317.

yi Kebîr onun öğrencilerindedir.¹⁹⁴ Bağdat'ta doğan Havvâs; Mekke, Medine, Şam ve Kûfe şehirleri olmak üzere pek çok şehri gezmiştir.¹⁹⁵ Bu hususta Sülemî, riyâzet ehli ve seyahat hususunda bilgi sahibi olduğunu söylemiştir.¹⁹⁶ İbrâhim el-Havvâs Rey'de 291/904'de vefat etmiştir.¹⁹⁷

Ca'fer el-Huldî hocasından çok sayıda nakilde bulunmuştur. Bu rivayetlerden birkaçı; “Sabretmeyen elde edemez. Dünyası ağlamayanın ahireti gülemez.”¹⁹⁸ İbrâhim b. Havvâs'la geceleleyen Huldî hocasının şu şekilde yakardığına şahit olmuştur: “Gizlilik ortadan kalktı, kavuşmada huzur varmış. Âşık mâşuku olmadan nasıl şifa bulsun?”¹⁹⁹ Huldî'nin hocasının hac yolculuğu hakkında rivayetleri vardır.²⁰⁰ Ca'fer el-Huldî'nin hocasıyla birkaç yönü benzerdir. Havvâs gibi tevekkül ehli olan Huldî, çok defa haccını tevekkül üzere yapmıştır ve hocası gibi seyahat halini tercih etmiştir.

1.4.3. Ebü'l-Hüseyn en-Nûrî

“Sûfilerin şeyhi” olarak bilinen Ebü'l-Hüseyn Nûrî (ö.295/908), Cüneyd el-Bağdâdî ile arkadaştır.²⁰¹ Nûrî, pek çok mutasavvıfın yetişmesinde etkili olmuştur. Ca'fer el-Huldî, Ebû Alî Rûzbârî, Ebû Bekir Vâsîti bunlardan bir kaçıdır.²⁰²

Nûrî hakkında Ca'fer el-Huldî'den çok fazla rivayet bulunmamaktadır. Huldî, Nûrî ile ilgili tanık olduğu bir olayı anlatmaktadır:

Ebü'l-Hüseyn Nûrî (r.a.) bir gün halvette münacatta bulunuyordu. Ondan habersiz olarak, kendisini dinlemek için yanına gittim. Zira gayet fasih ve tatlı dilli bir zattı. Şöyle dua ediyordu: “İlahî, sen cehennemliklere azap ediyorsun ama onlar tümü ile senin mahlûklarındır. Senin kadim ve ezelfî iraden, kudretin ve ilmînle kâimdir. (Onların cehennemde kalmalarını sen takdir ettin), şayet cehennemi behemehal insanlarla doldurman şart ise, sen cehennemi ve onun tabakalarını benimle

¹⁹⁴ Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 275; Mustafâ b. 'Abdullâh Hâcî Halîfe Kâtib Çelebi, *Sullemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, çev. Mahmûd 'Abdulkâdir el-Arnâvût (İstanbul: IRCICA, 2010), 1/415.

¹⁹⁵ Bahadıroğlu, “İbrâhim el-Havvâs”, 21/317.

¹⁹⁶ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 172.

¹⁹⁷ Kuşeyrî, *Risâle*, 1/104; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 128.

¹⁹⁸ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 172.

¹⁹⁹ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 172.

²⁰⁰ Serrâc, *el-Lüma'*, 224; Serrâc, *Lüma'*, 191. Ca'fer el-Huldî rivayet ediyor: İbrâhim Havvâs hac yolculuğundayken tuhaf bir şahıs gördüğünü anlatır. Ona, “insan mısın, cin misin?” diye soran Havvâs, o zat “Ben cinim.” der. Bunun üzerine cine nereye gittiğini sorar ve cin, “Mekke'ye” der. “Azıksız mı gideceksin?” diye sorunca cin; “Biz de sizin gibi tevekkülle yolculuk yapanlardan vardır.” Havvâs bu sefer “Tevekkül nedir?” diye sorar ve cin; “İhtiyacını bizzat Allah-u Teâlâ'dan istemektir.” şeklinde cevap verir. Kuşeyrî, *Risâle*, I-II/1,303; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 250. Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 351.

²⁰¹ Ebü'l Hüseyn en-Nûrî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kuşeyrî, *Risâle*, 1/82; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 351; Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, 573; Mustafa Kara, “Ebü'l Hüseyn en-Nûrî” (TDV İslam Ansiklopedisi, ts.), 328-330; Muhammed Osman Dikmen, *Ebü'l-Hüseyn en-Nûrî (ö. 295/908) ve Tasavvufî Görüşleri* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 13; Karamustafa, *Tasavvufun Oluşumu*, 22.

²⁰² Kara, “Ebü'l Hüseyn en-Nûrî”, 328-330.

doldurmaya ve onları cennete göndermeye de kadirsin!” Bunun üzerine Huldî der ki: “Bu sözleri duyduğumda hayretler içinde kaldım. Rüyamda birinin bana doğru geldiğini gördüm. Şöyle diyordu: ‘Hakk Teâlâ buyurdu ki, Nûrî’ye bizden de ki: Bize olan o hürmetinden dolayı ve kullarıma karşı gösterdiği şefkat sebebiyle seni affettik.’”²⁰³

Nûrî’nin “Tasavvuf, nefse ait bütün kötü arzuları terk etmektir.”²⁰⁴ İfadesinin tesirinde kalma ihtimali olan Ca’fer el-Huldî de şöyle söylemiştir: “Tasavvuf nefsi yok sayıp, beşeriyetten sıyrılarak tamamen Hak Teâlâ’ya nazar etmektir.”²⁰⁵

Vecd ve işaret ehli olan Nûrî’nin yanlış anlaşılmaya açık birtakım sözleri olmuştur. Bu şatahatlarına, Serrac *Lüma’* da ayrı bir başlıkta açıklamıştır.²⁰⁶ Bu tasavvufî yaklaşımına ve üslubuna baktığımız da Ca’fer el-Huldî’nin yaklaşımı hocasından çok farklıydı. Huldî, Cüneyd el-Bağdâdî gibi sahv yaklaşımına sahipti. Huldî, Nûrî gibi benliğe kapılma sebebi olabilecek hal ve davranışları²⁰⁷ gizlemiştir.

1.4.4. Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk

İlk devir sûfilerinden olan Ebü’l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk (ö.298/910-911), Tunuslu olup Bağdat’ta yaşamıştır.²⁰⁸ Ahmed b. Mesrûk, Hâris el-Muhâsibî, Serî es-Sakatî, Muhammed b. Mansûr et-Tûsî gibi dönemin önde gelen mutasavvıflarının sohbetlerine katılmış ve Cüneyd el-Bağdâdî’nin hizmetinde bulunmuştur.²⁰⁹

Ca’fer el-Huldî, İbn Mesruk’un öğrencisidir.²¹⁰ Huldî, İbn Mesruk’tan çok sayıda rivayette bulunmuştur.²¹¹ Huldî, hocasına akıl ile ilgili bir meseleyi sorduğunda ona künyesi ile hitap edip: “Ey Ebû Muhammed! Kim aklıyla, aklının yararına aklından sakınmazsa, aklı yüzünden helak olur.” karşılığını vermiştir.²¹²

Huldî, İbn Mesrûk’tan pek çok tasavvufî terimin tanımını, tasavvuf ile ilgili meseleleri ve İbn Mesrûk’un yaşadığı olayları rivayet etmiştir. Huldî’nin İbn Mesrûk’tan aktardığı bir hikâyeyi üçüncü bölümde ele alacağız. Huldî’nin İbn Mesruk hakkında çok sayıda rivayette bulunması,

²⁰³ Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, 257.

²⁰⁴ Kuşeyrî, *Risâle*, 1/82; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 119.

²⁰⁵ Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, 892.

²⁰⁶ Serrâc, *Lüma’*, 472.

²⁰⁷ Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, 217.

²⁰⁸ Kuşeyrî, *Risâle*, 1/100; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 111.

²⁰⁹ Mustafa Bilgin, “Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk” (TDV İslam Ansiklopedisi, 1989), 2/103.

²¹⁰ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve Vefeyâtü’l-Meşâhîr ve’l-A’lâm*, 6/896.

²¹¹ Isbehânî, *Hilyetu’l-Evliyâ*, 10/214-347; Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakātu’s-Sûfiyye*, 141; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/218,16/603; İbnu’l-Cevzî, *Sıfatu’s-Safve*, 2/318.

²¹² Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakātu’s-Sûfiyye*, 192.

onunla ilgili risâlesi olma ihtimalini güçlendirmektedir. Ayrıca Serrâc el-Kârî'nin *Mesâri'u'l-uşşâk* adlı eserinde Huldî, İbn Mesruk'tan hikâyeleri rivayet etmiştir.²¹³

Ca'fer el-Huldî, İbn Mesrûk'tan tasavvufun temelini oluşturan pek çok kavramın birbiriyle alakasına değindiği şu sözü rivayet etmiştir:

Marifet ağacı, tefekkür suyuyla sulanır. Gaflet ağacı ise cehalet suyuyla sulanır. Tövbe ağacı pişmanlık suyuyla sulanır. Muhabbet ağacı ise; infak, rıza ve diğergamlık suyuyla sulanır. Marifete tamah edip, onun önünü irade payandalarıyla desteklemezsen, cehalet içindesin demektir. Tövbenin yerini hazırlamadan iradeyi istersen, sen ne istediğinden gafilisin demektir.²¹⁴

İbn Mesrûk muhtemeldir ki; Ca'fer el-Huldî'nin akıl kavramına yaklaşımında etkili olmuştur.

1.4.5. Diğer Şeyhleri

'Üstâdü's-sûfiyye' lakabı ile tanınan Amr b. Osman el-Mekkî'nin (ö.297/910)²¹⁵ Klasik tasavvufun teşekkül etmeye başladığı dönemde muhabbet kavramına katkısı olmuştur.²¹⁶ *Kitabu'l-Muhabbet* isimli bir risâlesi vardır.²¹⁷ Ca'fer el-Huldî, Amr b. Osman el-Mekkî'den faydalanmıştır.²¹⁸ Taradığımız kaynaklarda Huldî'nin Mekkî'den bir rivayetine rastlanmamıştır. Ancak Huldî ile Mekkî'nin ortak noktası; her ikisinin de sahv merkezli bir yaklaşıma sahip olmasıdır.²¹⁹ Her ikisi de Cüneyd'in öğrencisi olup²²⁰ Cüneyd gibi Şâfiî mezhebine bağlıdırlar.²²¹

Ebû Muhammed Ruveym b. Ahmed el-Bağdâdî (ö.303/915-916), ilk dönem sûfilerinden olup, Bağdat'ta yaşamıştır.²²² Ruveym, Davûd ez-Zâhirî'nin mezhebine bağlıdır.²²³ Hadis, tefsir ve kıraat ilimleri ile meşgul olan Ruveym; dönemin önde gelen sûfilerinden Cüneyd el-Bağdâdî, İbn Atâ, Ebû Muhammed el-Cerîrî gibi pek çok sûfi ile görüşmüştür.²²⁴ Ca'fer el-Huldî, Ruveym'in meclisinde

²¹³ Bk. Serrâc el-Kârî, *Mesâri'u'l-Uşşâk* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 1/12,15,55,103,201,223,293,312.

²¹⁴ Isbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/214.

²¹⁵ Amr b. Osman el-Mekkî için detaylı bilgi bk. Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 115; Kuşeyrî, *Risâle*, 1/90; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 123; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 214; Süleyman Uludağ, "Amr b. Osman el-Mekkî" (TDV İslam Ansiklopedisi, 1991), 3/90; Ömer Faruk Kahve, "Tasavvuf Tabakâtında Sûfinin Görünümü: Amr b. Osman el-Mekkî Özelinde Bir İnceleme", *Sufiyye* 13 (2022), 254.

²¹⁶ Erginli, "Tasavvufî Düşüncenin Kuruluş Asrında Bağdat Sûfi Çevrelerinin Oluşturduğu Temel Terminolojik Zemine Toplu Bir Bakış", 20.

²¹⁷ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 372.

²¹⁸ İbnu'l-Mulakkın, *Tabakâtu'l-Evliyâ*, 249; Uludağ, "Amr b. Osman el-Mekkî", 3/90.

²¹⁹ Erginli, "Tasavvufî Düşüncenin Kuruluş Asrında Bağdat Sûfi Çevrelerinin Oluşturduğu Temel Terminolojik Zemine Toplu Bir Bakış", 29.

²²⁰ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 202; Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, 558.

²²¹ Karamustafa, *Tasavvufun Oluşumu*, 36.

²²² Detaylı bilgi için bk. Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, 585; Salih Çift, "Ruveym b. Ahmed" (TDV İslam Ansiklopedisi, 2008), 35/273-274; Karamustafa, *Tasavvufun Oluşumu*, 38.

²²³ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 101.

²²⁴ Çift, "Ruveym b. Ahmed", 35/273-274.

bulunup, ondan istifade etmiştir.²²⁵ Ruveym, temkinli bir tasavvuf anlayışına sahiptir.²²⁶ Ca'fer'in dili de temkin üzeredir. Ruveym Bağdat'ta vefat etmiş ve Huldî gibi Şûnîziyye Kabristanı'na defnedilmiştir.²²⁷

İlk dönem klasiklerinde Ca'fer el-Huldî'nin Ruveym'den ihlas ve fütüvvet terimleri haricinde çok fazla bir rivayeti olmamıştır.²²⁸ Huldî, Ruveym'in ihlasın tarifi hakkında "Yaptığın işi görmemendir." dediğini iştmiştir.²²⁹ Ayrıca Ruveym'den fütüvvetin tanımını şu şekilde rivayet etmiştir: "Kardeşlerinin kusurlarını mazur görmeyen ve özür dilemelerine sebebiyet vermemendir."²³⁰

1.4.6. Meclisinde Bulunduğu Diğer Sûfiler ve Âlimler

Ebû Saîd el-Harrâz (ö.277/890[?]), Harrâziye yolunun kurucusu olup, fenâ-bekâ nazariyesinden bahseden ilk mutasavvıftır.²³¹ Huldî, Harrâz'ın meclisinde bulunup ondan yararlanmıştı.²³²

Semnûn b. Hamza (ö.298/911[?]), Allah muhabbetini esas alan ilk sûfilerdendir.²³³ Bağdat sûfilerinden sayılan Semnûn²³⁴ ile aynı meclisde bulunup sohbet etmiş; Cüneyd, Nûrî ve Vasitî'yle akranlık etmiştir.²³⁵ Huldî, Semnûn'un meclisinde bulunmuştur.²³⁶ Huldî, Semnûn'u muhabbet hakkında konuşurken görmüş ve demiştir ki: "O sırada ağaçtaki bir kuş yürek çarpıntısıyla yalpalanarak insanlara doğru düşmeye başladı ve sonunda ölü olarak yere düştü."²³⁷ Huldî'nin Semnûn ile ortak oldukları hususlardan biri de her ikisinin de zühd hayatını önceleyen yapıda olmalarıdır.

Ebû Muhammed el-Cerîrî (ö.321/933), Cüneyd'in önde gelen mürîdi ve sırdaşıdır.²³⁸ Fıkıh ve usul alanında döneminin önde gelenlerinden olan Cerîrî'ye Cüneyd şöyle bir tavsiyede bulunmuştur:

²²⁵ Kuşeyrî, *Risâle*, 1/287; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 138; Ahmed Subhi Furat, "Ruveym b. Ahmed (v. 303-915)", *İslam Medeniyeti* 1/6 (1968), 13.

²²⁶ Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, 595.

²²⁷ Çift, "Ruveym b. Ahmed", 35/273-274.

²²⁸ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakātu's-Sûfiyye*, 149.

²²⁹ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakātu's-Sûfiyye*, 149; İbnu'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, 1/532.

²³⁰ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakātu's-Sûfiyye*, 149; İbnu'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, 1/532.

²³¹ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 304.

²³² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/145.

²³³ Kuşeyrî, *Risâle*, I/89; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 122; Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, 632; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 233.

²³⁴ Bayrakçı, *Cüneyd-i Bağdâdî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 137.

²³⁵ Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 233; Abdullah Kartal, "Semnûn b. Hamza" (TDV İslam Ansiklopedisi, 2009), 36/498-499.

²³⁶ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakātu's-Sûfiyye*, 279.

²³⁷ İbn Fûrek Ebû Bekir Muhammed b. Hasan el İsfahânî, *el-İbâne an Turuki'l-Kâsîdîn: Tasavvuf İstihlaları*, çev. Ahmet Yıldırım (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 158; Bayrakçı, *Cüneyd-i Bağdâdî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 137.

²³⁸ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakātu's-Sûfiyye*, 154; Mustafa Kara, "Ebû Muhammed el-Cerîrî" (TDV İslam Ansiklopedisi, 1994), 10/190; Yakup Pekdoğru - Harun Alkan, "Cüneyd-i Bağdâdî'nin Halifesi Ebû Muhammed el-Cerîrî: Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri", *Sufiyye* 10 (2021), 247; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 278.

“Ey Cerîrî, müritlerime edep öğret, riyâzetlerine nezaret et.” Cüneyd, kendisinden sonra yerine Cerîrî’yi geçirmiştir.²³⁹ Ca’fer el-Huldî, Ebû Muhammed el-Cerîrî’nin meclisinde bulunmuştur.²⁴⁰ Ancak Huldî’nin Cerîrî hakkında fazla bir rivayetine rastlanılmamıştır.

Hayr en-Nessâc (ö.322/933), Samerra şehrinde doğmuş ve Bağdat’ta yaşamıştır.²⁴¹ Hayr en-Nessâc, Serî Sakatî ve Ebû Hamza Bağdâdî’nin meclisinde bulunup onlarla sohbet etmiştir. Nessâc, Cüneyd el-Bağdâdî ve Nûrî’nin mürididir. Cüneyd, Hayr en-Nessâc için demiştir ki: “Hayr, hayırlımızdır.”²⁴² Yüz yirmi yaşına kadar yaşamış olan Hayr en-Nessâc’ın meclisinde İbrâhim el-Havvâs (ö.291/904) ve Şiblî (ö.334/946) tövbe etmiştir.²⁴³ Huldî de Hayr’ın meclisinde bulunan sûfîlerdendir. Huldî, asıl ismi Muhammed b. İsmail Sâmerî olan²⁴⁴ Hayr’a asıl ismi yerine “Hayr” ismini neden kullandığını sormuş ve Hayr da başından geçen olayı anlatmıştır. Bu hikâyeyi üçüncü bölümde, Huldî’nin hikâyelerine değinirken ele alacağız.

1.5. Müritleri

Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî (ö.378/988) hakkında kaynaklarda çok fazla bir bilgiye ulaşılamamıştır. Serrâc’ın tam adı Abdullah b. Ali b. Muhammed b. Yahya’dır. Ebû Nasr Künyesi ile meşhur olan Serrâc’ın, nisbesi “Tûsî”, lakabı “Tâvûsu’l-Fukarâ”, şöhreti ise “Serrâc’dır”.²⁴⁵ Onun hakkında ‘Tâvusu’l-Fukahâ’ ünvanını ilk defa Hücvirî kullanmıştır.²⁴⁶ Serrâc’ın doğum tarihi bilinmemektedir. Yaşadığı dönem ve ölüm tarihi dikkat alınarak tahmini 310/910 tarihinden bahsedilebilir. Serrâc, Horasan’ın Tus şehrinde doğmuş ve hayatının büyük bir kısmını burada geçirmiştir. Bağdat, Basra, Tebriz, Şam, Kahire ve Antakya gibi pek çok şehri gezen Serrâc; pek çok âlimle görüşmüş ve onlardan yararlanmıştır.²⁴⁷

Serrâc’ın Bağdat yolculuğu sırasında Mürta’iş ile görüşüp, ona intisap etmiş olması muhtemeldir.²⁴⁸ Bu yolculukta görüştüğü diğer bir isim Ca’fer el-Huldî’dir ve ona hadis alanında talebelik yapmıştır.²⁴⁹ Tasavvufî alanda da Serrâc’ın Huldî’ye intisab etmiş olması muhtemeldir.²⁵⁰ Serrâc’ın *Lüma’* adlı eseri bu kanaatimizi güçlendirmektedir. Ebû Nasr Serrâc, *Lüma’* eserinin birçok yerinde Huldî’den faydalanmıştır.²⁵¹ Serrâc, eserinde otuza yakın yerde Huldî’den rivayette

²³⁹ Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, 211.

²⁴⁰ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfîler: Tabakâtu’s-Sûfiyye*, 279.

²⁴¹ Câmî, *Nefehâtü’l-Üns*, 273.

²⁴² Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, 208.

²⁴³ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfîler: Tabakâtu’s-Sûfiyye*, 199.

²⁴⁴ Attâr, *Tezkiretü’l Evliyâ*, 661.

²⁴⁵ Serrâc, *Lüma’*, XXV.

²⁴⁶ Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, 385.

²⁴⁷ Bk. Neşet Bodur, *Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî ve Tasavvufî Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Tasavvuf Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2018), 33.

²⁴⁸ Bodur, *Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî ve Tasavvufî Görüşleri*, 36.

²⁴⁹ Hacı Bayram Başer, *Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî’nin Tasavvuf Anlayışı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 4.

²⁵⁰ Başer, *Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî’nin Tasavvuf Anlayışı*, 7.

²⁵¹ Süleyman Uludağ, “el-Lüma” (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2003), 27/258-260.

bulunmuştur. Serrâc, Ca'fer el Huldî'den okuduğu bir yerde Cüneyd'in başından geçen bir olayı Huldî şöyle rivayet etmiştir:

Cüneyd diyor ki: "Serî es-Sakatî'ye 'zikir esnasında vecdin kulu güçlendirip güçlendirmediyini' sordum. Dedi ki: 'Evet, bu esnada kişiye kılıçla vurulacak olsa, onu hissetmez.'" Cüneyd bu sözüyle, Allah bilir ama şunu kastetmiştir: Kul bu durumdayken hissetmez; yani acı duymaz. Acı duymak his ile olduğu gibi, acı duymamak da his ile olur. Kulda canlılık sebebi olan ruh var olduğu sürece, ondan his yok olmaz. His, hayat ve ruha bağlıdır. Başarı Allah'tandır.²⁵²

Ebü'l-Abbas en-Nihâvendî, asıl adı Ahmed b. Muhammed b. Fadl olan Nihâvendî,²⁵³ Ca'fer el-Huldî'nin mürididir.²⁵⁴ Temkinli ve verâ sahibi olan Nihâvendî, marifette çağının önde gelen sûfilerindendir.²⁵⁵ Ebü'l-Abbas'ın tasavvufî anlayışını ortaya koyan birkaç sözü şöyledir: "Hak Teâlâ ile çok, halkla az bulununuz.", "Fakrın nihayeti, tasavvufun bidayetidir.", "Tasavvuf, hali gizli tutup makamı kardeşlerine feda etmektir."²⁵⁶

Ebu Hüseyin b. Cehdam Hemedânî'nin (ö.414/1023), tam adı Ali b. Abdillâh el-Hüseyin b. Cehdam el-Hemedânî'dir. Harem-i Şerifin şeyhi olarak tanınan bu zat, Kevkebî ve Ca'fer el-Huldî'nin talebesidir.²⁵⁷ Hemedânî de Ca'fer el-Huldî gibi sûfilerin hayat hikayelerini, hallerini, makamlarını kaleme almıştır. Bu hususta yazdığı *Behcetü'l-Esrâr* isimli bir kitabı vardır.²⁵⁸ Tasavvuf hakkında Hemedânî şöyle demiştir: "Delili Allahu Teâlâ olmadan tasavvuf hakkında söz söyleyen kişinin düşmanı Hak Teâlâ olur."²⁵⁹

Ebü Nuaym el-İsfahânî (ö.430/1038), 336/948 yılında farklı kaynaklardan yazdığına göre 330/941-42 ya da 334/945-46 yılında İsfahan'da dünyaya gelmiştir. Ebü Nuaym, Fars asıllı bir aileden gelmektedir. Küçük yaştan itibaren hadis eğitimi alan Ebü Nuaym, yirmili yaşlarda pek çok ilmî seyahatte bulunmuştur. O; Askerimükrem, Tüster, Ahvaz, Basra, Vasıt, Kûfe, Bağdat ve Mekke gibi şehirlerde muhaddisler ve âlimler ile görüşüp, onlardan ders almıştır. Hocaları arasında Ca'fer el-Huldî de vardır.²⁶⁰ Ca'fer el-Huldî, Ebü Nuaym'a "bütün her şeyimi rivayet edebilirsin" şeklinde genel bir icazet vermiştir.²⁶¹ Cuveynî, *el-Akîdetu'n-Nizâmiyye*'sinde Ebü

²⁵² Serrâc, *el-Lüma'*, 553. Serrâc, *Lüma'*, 517. ... حكي جعفر الخلدی فیما قرأت علیه عن الجنید، رحمه الله.

²⁵³ Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 286.

²⁵⁴ Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 369.

²⁵⁵ Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, 937.

²⁵⁶ Detaylı bilgi için bk: Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, 937-940.

²⁵⁷ Florian Sobieroj, *Ibn-Ḥafif aš-Širâzî und seine schrift zur Novizenerziehung, (Kitâb al-Iqtisâd)*, (Beyrut: Orient-Insitut der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft im Kommission bei F. Steiner Verlag Stuttgart, 1998), 133-134. Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 417.

²⁵⁸ Detaylı bilgi için bk: Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 417-418.

²⁵⁹ Detaylı bilgi için bk: Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 286-288.

²⁶⁰ Cuveynî, *el-Akîdetu'n-Nizâmiyye*, 1/84.

²⁶¹ Mu'allimî, *Âsârü's-Şeyhi'l el-Allame*, 10/203. ... كان الخلدی كتب إلى شيخنا أبي نعيم يجيز له رواية جميع علومه عنه وكتب أبو نعيم هذه. ... الحكي. böyle bir ifade geçmektedir. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/309. Kaynaklarda Ebü Nuaym'ın doğum tarihinin 336/948 ya da 334/945-946 ya da 330/941-943 tarihleri veriliyor. Osman Türer, "Ebü Nuaym el-İsfahânî" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1994), 10/201. Bu doğum tarihlerine göre Ebü Nuaym'ın Huldî ile görüştüğü yaş 12,14 ya da 18dir. Bu yaşlardaki bir gence Huldî'nin bütün rivayetlerini

Nuaym'ı Huldî'nin öğrencileri arasında saymıştır.²⁶² Bu bilgilerden yola çıkarak Huldî'nin ömrünün sonuna doğru Ebû Nuaym ile görüştüğü düşünülebilir. Ebû Nuaym'ın, Huldî ile on altı-on sekiz yaşlarında görüşmesi muhtemeldir.

Sûfî, muhaddis ve tarihçi kimliği ile tanınan Ebû Nuaym, zühd ve takvası ile de meşhurdur. Çok sayıda eser kaleme alan Ebû Nuaym'ın en meşhur eseri *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ* adlı eseridir. Bu eserde Ebû Nuaym, sûfî ve zâhidlerin biyografisini nesil ve tabakalara göre ele almıştır. O, eserinde Aşere-i Mübeşşere ile başlayıp kendi zamanına kadar gelen sekiz yüz kadar şahsı konu edinmiştir.²⁶³ Ebû Nuaym'dan istifade eden pek çok âlim vardır. Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Sâlih el-Müezzîn, Ebû Ali el-Vahşî, Ebû Ali el-Haddad bu âlimlerden birkaçıdır.

Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ'*sında Ca'fer el-Huldî'den şöyle bahsetmiştir: "Ca'fer el-Huldî; gezgin, gözlemci, gayretli, güzel ahlâkla süslenmiş, sağlam iplere tutulmuş ve eserler kaleme almıştır."²⁶⁴ Taradığımız kaynaklardaki hikâyelerin çoğu, *Hilyetü'l-Evliyâ'* da yer almaktadır.

1.6. Eserleri

Ebû Saîd ibn'ül A'râbî, Ca'fer el-Huldî ve Hakîm et-Tirmizî gibi müellif sûfîler kendilerinden önceki ilk yazılı eserler ile sistemleşmeyi gerçekleştiren eserler arasında köprü görevi üstlenmiştir.²⁶⁵

Fuat Sezgin Ca'fer el-Huldî'nin dört eserinden söz eder. Bu eserler: *Hikâyâtü'l-Meşâyih, el-Fevâ'id ve'z-zühd ve'r-rekâ'ik, Risâle fi't-Tasavvuf* ve *el-Mihne'tü-Şâfi'* dir.²⁶⁶ Bu dört eserden bahsedilmesinin yanında inceleyebildiğimiz tasavvuf klasiklerinin çoğunda 'Ca'fer el-Huldî'den okuduğum' (جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ نُصَيْرٍ، فِي كِتَابِهِ)، ya da 'Ca'fer el-Huldî hikâye ediyor' (حكى جعفر الخلدی) ifadeleri karşımıza çıkmaktadır. Bu örneklerden birkaçını ele alırsak; özellikle Huldî'nin rivayetlerine eserinde çokça yer veren Serrâc et-Tûsî'nin "Ca'fer Huldî'ye ait olduğunu sandığım bir kitapta şöyle yazılıydı" diyerek Cüneyd el-Bağdâdî'nin, şiddetli bir hastalığa tutulmuş olduğunu ve şöyle dediğini aktarmıştır:

Zünnûn'un şu sözünden başka söylenecek bir şeyim yok: "Ey verdiklerine şükredilen, bize şükretmeyi nasib eyle!" O belki de bununla şunu demek istiyordu: Sûfîler her şeyden kendilerine mânevî gîdâ olabilecek şeyler çıkarırlar.²⁶⁷

nakletme yetkisini vermesi için bir sebebin olması gerek. Bu durumda Ebû Nuaym'ın doğumu için verilen tarihlerin yeniden araştırılması gerekmektedir.

²⁶² Cuveynî, *el-Akîdetu'n-Nizâmiyye*, 1/84.

²⁶³ Detaylı bilgi için bk. Isbehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/15-24. Türer, "Ebû Nuaym el-İsfahânî", 10/201-204.

²⁶⁴ Isbehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 8/634.

²⁶⁵ Tasavvufî eserlerin gelişimiyle ilgili bk. Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015); Hasan Kâmil Yılmaz, *Seçme Metinlerle Tasavvuf Klasikleri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2014).

²⁶⁶ Sezgin, *İslam Bilimleri Tarihi*, 1/761.

²⁶⁷ Serrâc, *el-Lüma'*, 272; Serrâc, *Lüma'*, 234.

Bu ifadelere benzer rivayetleri, Ebû Nu'aym, *Hilyetu'l-Evliyâ'sında*; İbnu'l-Cevzî, *Telbîsu İblîs'inde* ve *Sıfatu's-Safve'sinde*; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd'ında* yer vermiştir.

"Huldî'nin eserlerini günümüze ulaşan eserleri ve kayıp eserleri olmak üzere iki grupta ele alacağız."

1.6.1 Günümüze Ulaşan Eserleri

Ca'fer el-Huldî'ye ait sadece iki eser günümüze ulaşmıştır. Bu eserlerden birincisi, *el-Fevâ'id ve'z-zühd ve'r-rekâ'ik ve'l-merâsî'*dir. Bu eserin, Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye'de²⁶⁸ ve Şam'daki Zahiriye Kütüphanesinde yazma nüshası bulunmakta ve daha sonra tahkik edilip dilimize tercüme edilmiştir.²⁶⁹

Ca'fer el-Huldî'nin günümüze ulaşan *el-Fevâ'id ve'z-zühd ve'r-rekâ'ik* eserini değerlendirecek olursak; Huldî, küçük çaplı bu eserinde zühd kavramını anlatmaya Peygamber Efendimiz döneminden başlamıştır. Huldî, sahâbe ve ilk dönem zâhidlerin nazarında zühdün nasıl olması gerektiğini, yemek yemeden, giyim tarzından ve konuşma hayatından örnekler ile anlatmış, zühd hayatının yaşanılabilirliğini eserinde ifade etmiştir. Müslümanın gönül dünyasına incelik kazandıran ölüm bahsine, ahiret hayatına, bu dünyaya bel bağlamamak için dünyanın geçiciliğine, kader ve kaza bahislerine eserinde yer vermiştir. Bu dünyada insanın karşılaştığı çeşitli imtihanları salih zatların sözleri ile örneklendirmiş; ilme gösterilmesi gereken edebi, imanın önemini, Allah'a kul olabilmenin kıymetini, tevekkül makamlarını, ameli terk etmenin hüznünü, cennetlik kimsenin ulaşacağı makamları, insana duyulan aşkı ve misafirlik adabı gibi birbirinden farklı gibi gözükken fakat aslında zâhid bir duruşun hayatın her aşamasında olduğunu gösteren örnekler ile zühdü ele almıştır. Bu vesileyle insanın bu imtihan yurdundaki sınavında başarılı olması için göstermesi gereken gayreti teşvik etmiştir. Risâlenin son kısmında da mersiyelere yer vererek bu misafir olduğumuz alemin geçiciliğine nefsimizi kaptırdığımızda, artık bir dönüşün olmayacağını ve o gündeki pişmanlıklarımızla kendi mersiyemizi okuyacağımızı verdiği örneklerle düşündürmüştür. Huldî, bu kitapta kırk dokuz rivayeti senetleri ile zikretmiştir.

Ca'fer el-Huldî'nin günümüze kadar gelen ikinci eseri ise; İmam-ı Şâfî'nin mihnesine dair *el-Mihne* eseridir. Mecdi Fethi es-Seyyid'in kaydına göre bu eserin yazması Mısır'daki Âmira kütüphanesinde bulunmaktadır.²⁷⁰

²⁶⁸ Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, 46.

²⁶⁹ Ca'fer b. Muhammed b. Nusayr Bağdâdî, *el-Fevâ'id ve'z-Zühd ve'r-Rekâ'ik ve'l-Merâsî'*, thk. Mecdi Fethi es-Seyyid (Mısır: Dârü's-Sahâbeti li't-Türâs, 1989); Ca'fer b. Muhammed Huldî, "Faydalar (Öğütler), Zühd, Kalbî İncelikler, Mersiyeler", çev. Aşır Örenç, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (Şubat 2011).

²⁷⁰ Bağdâdî, *el-Fevâ'id ve'z-Zühd ve'r-Rekâ'ik ve'l-Merâsî'*, 11. Kütüphanenin adresi verilmediği için bu esere ulaşma imkânımız olmadı.

Risâle fi't-tasavvuf: Adından çıkarılan mana ile Tasavvuf'ta risâleleri ele alan bu eser, bir başka çalışmanın konusu olabilir.²⁷¹ Bu eser mevcut eserlerinden birinin başka isimde kaydedilmiş nüshası da olabilir, eserlerinden yapılmış seçmelerin toplandığı bir derleme de. Başka bir müellifin bir eseri yahut eserlerinden seçmeler ya da Huldî'nin eserlerini kısmen de olsa içeren yahut hiç içermeyen başka bir eser yahut derleme de olabilir. Bu esere ulaşamadığımız için müstakil bir eser olup olmadığına dair bir kanaate ulaşamadık.

1.6.2. Kayıp Eserleri

Ca'fer el-Huldî'nin elimize ulaşmayan eserleri de vardır ki bunların hacmi ve içeriği hakkında değerlendirme yapabileceğimiz yeterli bir bilgiye sahip bulunmamaktayız. Huldî'nin eserlerine dair Fuat Sezgin, *ez-Zühd* ve *Mihne* hâricinde iki tane daha kitaptan bahsetmektedir. Bunlar:

Hikâyâtü'l-Meşâyih: Şeyhlerin hikâyelerini anlatan bu eser çalışmamızın üçüncü bölümünde bahsedilecektir.

Ayrıca Ca'fer el-Huldî'nin başka kayıp risâleleri de vardır. Ca'fer el-Huldî 'risâle' yerine kendi kullanımı ile de 'divan' ifadesini tercih etmiştir.²⁷²

Ca'fer el-Huldî'nin yukarıda değindiğimiz dört eserinden daha fazla risâlesinin olması muhtemeldir. Bunları da burada zikretmemiz gerekmektedir.

Cüz'ün fîhi ahhâri İbrâhim b. Edhem (İbrâhim b. Ethem'in Haberlerinden Bir Cüz): Bu hususta hadis âlimlerinden İbn Hacer el-Askalânî, eserinde senet zincirine yer vererek Ca'fer el-Huldî'nin İbrâhim b. Edhem ile ilgili bir risâlesini okuduğundan bahsetmektedir.²⁷³ Huldî, Serî es-Sakatî'nin verâ ehlinde saydığı İbrâhim b. Ethem (ö.161/778[?] hakkında²⁷⁴ pek çok rivayette bulunmuştur.²⁷⁵ Huldî'nin İbrâhim bin Ethem ile ilgili bu kadar rivayetin olması; ona ait bir risâlesi olduğunun da delilidir.

Ömrü boyunca yolculuk etmeyi tercih eden²⁷⁶ İbrâhim b. Ethem'in yolculuğuna dair Ca'fer el-Huldî çok sayıda rivayette bulunmuştur.

Huldî'nin İbrâhim b. Ethem'le ilgili risâlesinde geçmesi mümkün olan bir hikâyeyi; Ebû Nuaym, *Hilye*'de Ca'fer el-Huldî'den okuduğuna değinerek aktarmaktadır:

²⁷¹ Sezgin, *İslam Bilimleri Tarihi*, 1/761.

²⁷² Huldî, Mutasavvıfların hayatına dair yüz otuz divana sahip olduğundan bahsetmekte. 'Divan' kelimesi o dönemde yaygın bir kullanım da olabilir.

²⁷³ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemu'l-Mufehres ev Tecridu Esânîdî'l-Kutubi'l-Meşhûra ve'l-Eczâ'i'l-Menşûra*, ed. Muhammed Şekûr el-Meyâdin (Beyrut: Muessetu'r-Risâle, 1418), 185.

²⁷⁴ Ca'fer el-Huldî Cüneyd'in Serî Sakatî'den işittiği sözü rivayet etmiştir: "Buldukları zamanda gerçek verâ sahipleri dört tane idi. Bunlar, Huzeyfe-i Mürtaîş, Yusuf b. Esbât, İbrahim b. Edhem ve Süleyman Havvâs'tır. Bu zatlar verâ üzerinde çok durdular, devamlı verâ dikkat ettiler; fakat işler incelik kendilerini zora sokunca, her şeyin azı ile yetinmeye mecbur kaldılar." Kuşeyrî, *Risâle*, 1/233; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 203.

²⁷⁵ - فِي كِتَابِهِ - أَخْبَرَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ نَصْرِ، -

²⁷⁶ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 169.

İbrâhim b. Edhem'in hizmetçisi İbrâhim b. Beşşâr es-Sûfî anlatıyor: Bir defasında İbrâhim b. Edhem'le akşama ulaştığımızda ne bir yiyeceğimiz ne de paramız vardı. Bu durum karşısında beni üzgün ve sıkıntılı görünce şöyle dedi: "Ey İbrâhim b. Beşşâr! Allah hem dünya hem de âhirette fakir ve miskinlere hem nimet hem de rahatlık bakımından nasıl ihsanlarda bulunmuştur, bilir misin? Allah, kıyamet gününde bunları zekât, hac, sadaka ve akrabayı gözetme, hatta adaletten dolayı bile hesaba çekmeyecektir. Hesaba çekeceği kimseler ise şunlardır; dünyada zengin âhirette fakir olanlar, dünyada aziz âhirette de zelil olan miskin (zavallı) kişilerdir. Onun için üzümlük kederlenme. Allah'ın sana takdir ettiği rızık garantilidir ve mutlaka o rızık sana ulaşacaktır. Vallahi dünyada sultanlar varsa o da biziz! Zirâ henüz dünyadayken rahatlığa ve huzura kavuşmuşuz. Allah'a itaat içinde olduktan sonra hangi durumda akşamlayıp sabahladığımızın bir önemi yoktur."

Bunları dedikten sonra namaza kalktı ben de arkasından namaza kalktım. Çok bir zaman geçmedi ki elinde sekiz ekmeğe ve bolca hurmayla bir adam çıkageldi. Bunları önümüze koydu ve dedi ki: "Allah merhametini üzerinizden eksik etmesin! Yiyin!" İbrâhim b. Edhem namazını bitirip de selam verdikten sonra bana dedi ki: "Ye dertli adam!" O sırada bir dilenci çıka geldi ve: "Bana da yiyecek bir şeyler verin." dedi. İbrâhim b. Edhem biraz hurma ve üç ekmeği adama verdi. Bana da üç ekmeğe verip kalan ekmeği de kendisi yedi. Sonra da bana: "Adalet müminin ahlâkıdır." dedi.²⁷⁷

Vefeyâtlara Dair Bir Risâlesi : Ca'fer el-Huldî'nin tarihsel yönü olan vefeyâtlarla ilgili bir risâlesi olması da muhtemeldir. Huldî, ilk dönem vefeyâtlarla ilgili tarih eserlerinde bir başvuru kaynağı olmuştur.²⁷⁸

Ahmed b. Mesrûk'la İlgili Bir Risâlesi: Hocaları bahsinde değindiğimiz üzere Ahmed b. Mesrûk'la ilgili Huldî'nin bir risâlesi de olabilir. Ancak şu an bununla ilgili bir rivayete denk gelmediğimiz için sadece adını zikretmekle yetinmekteyiz.

Sûfîlerin İsimlerine Dair Bir Risâlesi: Ca'fer el-Huldî, iki bin sûfînin,²⁷⁹ bir rivayete göre de altı bin sûfînin²⁸⁰ adını bildiği rivâyet edilmektedir. Huldî, rüyasında ona gösterilen bir yere gidip orada Hz. Âdem'den kendi zamanına kadar gelmiş altı binden fazla sûfînin, evliyânın adının ve hikayelerinin yazılı olduğunu görmüştür. O isimleri okumuş ve bir daha unutmamıştır. Bu rivayete, Ca'fer el-Huldî'nin tasavvufî yönünü ele aldığımız bölümde değindik. Huldî'nin hikâyeciliği ve pek çok bilgiyi kayıt altına alması; onun sûfîlerin isimlerini kayıt altına almasını ve böyle bir risâlesinin olma ihtimalini güçlendirmektedir. Bu isimleri risâle haline getirmişse, bu risâle o dönemde yaşayan ve günümüze isimleri ulaşmamış sûfîlerin adlarını bilmemiz ve o döneme daha kapsamlı bakabilmemiz açısından önemli bilgiler içermektedir.

Ca'fer el-Huldî'nin eserleri, yukarıda zikredilenlerden ibaret değildir. Muhtemelen bu konuda yeni kaynaklara ulaşıldıkça bu eserlere ya da pek çok risâleye ulaşılması söz konusu olabilir.

²⁷⁷ Isbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 7/370.

²⁷⁸ Örnekler için bk.Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/365,366,371,400,444.; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 8/371. Huldî çok sayıda vefat tarihi vermiştir. Çalışmamızın sınırlarına çıkmamak için örneklendirmekle yetiniyoruz. Ancak o dönemdeki önde gelen şahsiyetlerin vefat tarihlerinin listesi yapılmak istenirse, Ca'fer el-Huldî'nin rivayetlerine başvurulabilir.

²⁷⁹ Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 306.

²⁸⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/145.

İKİNCİ BÖLÜM

CA'FER EL-HULDÎ'NİN TASAVVUFÎ YÖNÜ VE TASAVVUF İSTİLAHLARINA KATKISI

Ca'fer el-Huldî tasavvufî terimlerden bazılarını zâhirî sınırlardan öteye taşıyarak hâl ve tecrübesi ile o terimlere yeni bir boyut kazandıran ve başka mutasavvıflardan da yeni terimler nakleden bir mutasavvıftır. Bu bölümde Ca'fer el-Huldî'nin tasavvufî yönünü ve tasavvuf istilahına katkı sağladığı terimleri ele alacağız.

2.1. Bir Mutasavvıf Olarak Ca'fer el-Huldî

Klasik tasavvuf düşüncesinin oluştuğu dönemde yetişen ve sistemleşme öncesinde faaliyet gösteren Huldî Sülemî tarafından, şeyhlerin önde gelenleri arasında gösterilir.²⁸¹ Şârânî, Huldî'nin mutasavvıfların hâllerini çok iyi bildiğini, neredeyse bilmediği ya da tanımadığı bir şeyhin olmadığını ve bu hususta müracaat edilen bir kaynak olduğunu vurgular.²⁸²

Kaynaklarda Ca'fer el-Huldî hakkında “mutasavvıfların reislerinden ve olgunlarından.”²⁸³ ifadesi yer almaktadır. Müellifler Huldî'nin dindar ve zahit bir sûfî olduğu ifade etmiştir.²⁸⁴ Kaynaklarda sadık bir sûfnin nasıl olması gerektiği, Huldî örneği üzerinden anlatılmaktadır.²⁸⁵ Huldî'nin vasıfları sayılırken, “Şahsına iyiliklerin yağdığı ve tasavvuf yolunun medarı iftihar olduğu” şeklinde ifadeler yer almaktadır.²⁸⁶ Huldî'nin zâhirî ve bâtinî ilmî seviyesinden bahsedilirken, ezeli ve ebedî devlete nail olan bir âlim olduğundan ve ilimde engin bilgiye sahip olmasına rağmen bir o kadar da tevâzu sahibi olduğundan bahsedilmektedir.²⁸⁷

Huldî'nin mutasavvıfların hayatına dair kimi rivayetlerde yüz otuz,²⁸⁸ kimi rivayetlerde ise iki yüze yakın²⁸⁹ divanı olduğundan bahsedilmektedir. Bu divanlarda ismi geçen zâtların kimisi

²⁸¹ Sülemî, *Tabakātu's-Sûfiyye*, 2018, 278.

²⁸² Şârânî, *Levâkihu'l-Envâr*, 1/169; Şârânî, *Tabakatü'l-Kübrâ*, 1/407.

²⁸³ Ebûl- Ferec Muhammed b. İshak en-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Abdulkadir Coşkun, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 622.

²⁸⁴ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfîler: Tabakātu's-Sûfiyye*, 279. Bu metni ‘Şeyhler arasında fütüvvette önde gelenlerindendir.’ şeklinde yanlış bir anlam verilmiştir. Fütüvvet kelimesinin birinci anlamı gençlik ikinci anlamı ise alicenaplık, faziletli demek. Bk. <https://www.almaany.com//ar/dict/ar-ar/فتوة>

²⁸⁵ Ca'fer el-Huldî, Ebû Hamza el-Bağdâdî'den rivayet ediyor: ‘Sadık bir sûfnin alâmeti şunlardır: O zenginlikten sonra fakirliği ister. İzzetten sonra zilleti tercih eder. Meşhur olduktan sonra kendisini gizler. Halinde yalancı olan sûfnin alâmeti ise şunlardır: Fakirlikten sonra zenginlik ister. Zilletten sonra izzet-şeref derdine düşer. Hali gizli iken meşhur olmak ister. Kuşeyrî, *Risâle*, 2/441; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 368.

²⁸⁶ Şârânî, *Levâkihu'l-Envâr*, 1/169; Şârânî, *Tabakatü'l-Kübrâ*, 1/407.

²⁸⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/145; İbnu'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, 1/547; Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, 891.

²⁸⁸ Şârânî, *Levâkihu'l-Envâr*, 1/169; Şârânî, *Tabakatü'l-Kübrâ*, 1/407.

²⁸⁹ Şemsüddîn Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. ‘Osmân b. Kâymâz Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. Su'ayb el-Arnâvut (Mu'essesetu'r-Risale, 1405), 12/115.

hayatlarına tanık olduğu kişilerken kimisi de kendisinden önce vefat eden mutasavvıflardır.²⁹⁰ Ayrıca iki bin sūfînin bir rivayete göre de altı bin sūfînin²⁹¹ adını bilmektedir.²⁹² Hatta bu durum bir rivayette şöyle ifade edilmektedir:

Ca'fer el-Huldî, tasavvufî terbiyeye girdiği ilk zamanlarda geceleyin uykusundayken bir rüya görür ve rüyasında "Ya Ca'fer! Falanca yere git. Orada hayret edeceğin bir şey bulacaksın." denilir. Huldî uyanır uyanmaz söylenilen yere gidip orada bir sandık bulur. Sandığın içinde bir kitap, kitabın içinde de altı binden fazla sūfînin adları, hâlleri ve hikâyeleri yazılıdır. Her gün söylenilen yere gidip kitaptan bir bölüm okuyan Huldî, sonunda kitabı bitirir. Ertesi gün tekrar kitabı okumak için gittiğinde kitap ve sandığın ortadan kaybolmuş olduğunu görür. Bu duruma çok üzülen Huldî, isimleri yokladığında okuduğu isimlerin hiçbirini unutmamış olduğunu ve hepsinin hafızasında olduğunu fark eder. Bu durum, onun tasavvufî yolda ilerlemesini kolaylaştırmış, yüce hâl ve makamlara ulaştırmıştır.²⁹³

Ca'fer el-Huldî sadece divanları ve şeyhlerin isimlerini değil şeyhlerin eşyasını da hatıra olarak toplamaktadır.²⁹⁴ Cüneyd'in şeyhlerinden olan zühd ehlinden İbnü'l-Kerenbî'nin²⁹⁵ giyisisinin birkaç parçası ve bir kolu Huldî'de bulunmaktadır.²⁹⁶ İbnü'l-Kerenbî'nin Huldî'nin yanında olan abası ile ilgili *Lüma'*da şöyle bir olay nakledilir:

Cüneyd'in şeyhi İbnü'l-Kerenbî'den rivayet edildiğine göre o, bir gece cünüb olmuş ve üzerinde de sert, kalın ve eski bir aba varmış. – o kıyafetin bir kolu ile bâzı parçaları Ca'fer Huldî'nin yanındadır ve birkaç ritl (üç-beş kg.) ağırlığındaydı.- İbnü'l-Kerenbî suyun yanına gelmiş. Gece vakti soğuk havanın şiddetinden nefsi suya girmek için direnmiş. Nefsinin bu cebelleşmesini görünce elbisesiyle kendini suya atıvermiş. Bir süre yüzdükten sonra sudan çıkmış ve elbisesi kurumadıkça üzerinden çıkarmamaya söz vermiş. Bu kalın elbise de bir ayda ancak kuruyabilmiş. Bu şekilde yapmasının sebebi nefsinin cünüplükten sonra yıkanmayı istemeyip emre karşı geldiği için nefsinin terbiye etmiş.²⁹⁷

Ca'fer el-Huldî'nin teberrük ettiği şeyh olarak kaynaklarda İbnü'l-Kerenbî'nin adının geçmesi ona muhabbet duyduğunun bir göstergesidir.

Eş'arî kelâmcısı Abdulkâhir el-Bağdâdî (429/1037-38) *Usûlu'd-Dîn* adlı eserinde, tasavvuf ve işaret ehli sūfîlerin adlarını sayar. İbrahim b. Ethem'den başlayarak tarihi sıralama olmaksızın otuz yedi isme yer veren Bağdâdî, yirminci isim olarak da Ca'fer el-Huldî'yi söyler.²⁹⁸ İşaret ehli

²⁹⁰ Şa'rânî, *Levâkihu'l-Envâr*, 169; Şârânî, *Tabakatü'l-Kübrâ*, 1/407.

²⁹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/145.

²⁹² Câmî, *Nefhâtü'l-Üns*, 369.

²⁹³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/145.

²⁹⁴ Cüneyd'in üstâdı İbnü'l-Kerenbî'nin giysisinden birkaç ritl (üç-beş kg.) Ca'fer el-Huldî saklamıştır. Serrâc, *el-Lüma'*, 198; Serrâc, *Lüma'*, 167.

²⁹⁵ Bayrakçı, *Cüneyd-i Bağdâdî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 53,74.

²⁹⁶ Serrâc, *el-Lüma'*, 198; Serrâc, *Lüma'*, 167. Teberrük bahsi için ayrıca bk. Kemal Taşkın, *Teveşül, İstiğâse ve Teberrük Hadisleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 134.

²⁹⁷ Serrâc, *el-Lüma'*, 198; Serrâc, *Lüma'*, 167.

²⁹⁸ Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir et-Temîmî el-Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn*, thk. İbrahim Muhammed Ramadân (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 2003), 246-247.

olarak tanınan Huldî'nin bazı işârî yorumları da nakledilir. Bir mesele vesilesiyle Ca'fer el-Huldî, Hz. Ali'nin "Perde kaldırılışydı yakînîm artmazdı." sözünü şöyle yorumlamıştır:

Bilakis yakîni artardı; ilim, iyân (gözle görmek) gibi değildir. Bu sözle asıl işâret ettiği, yakînînin iyân gibi olduğudur. Nitekim Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Böylece İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk ki, kesin inananlardan olsun." (En'am,6/75.) Hz. İbrâhim, melekût âlemini gördüğünde yakînen bilenlerden [mûknîn] oldu.²⁹⁹

Huldî'nin ele aldığı her bir meseleyi ayet ve hadis ile delillendirmesi ilmî yönünün kudretine işâret eder.

Ebû Nuaym (ö.430/1038) *Hilyetu'l Evliyâ*'sında zâhid ve sûflerin menkıbelerinden bahsederken Ca'fer el-Huldî'ye de bir başlık açmıştır. Onun hakkında, "gezgin, gözlemci, gayretli, güzel ahlâklar ile süslenmiş, eserler kaleme almış ve sağlam iplere tutunmuş." diyerek Huldî'nin güzel vasıflarını saymıştır.³⁰⁰ Muhtemeldir ki, Huldî'nin pek çok yeri gezmesinde nefsinin terbiye etme düşüncesi de etkili olmuştur.

Huldî, tasavvufî terbiyede gizli zikrin üzerinde önemle durmaktadır. Bu konuda birçok şeyhten rivayette bulunmuştur. Huldî, Cüneyd'e gizli ve açık zikrin farkını idrak etmek için, "Hafaza meleklerinin bilmediği nedir? Neden gizli ibadet aleni ibadetten yetmiş kat daha faydalıdır?" diye sorduğunda; Cüneyd el-Bağdâdî cevabına "Allah'ın bizden razı olacağı işlerde bizi muvaffak etsin" duası ile başlayıp gizli zikrin önemini ifade etmiştir. Gizli zikir için; sadece Allah'ın ilmiyle bildiği ve başkasının bilmediği, kalplerle gerçekleşen, hislerin, dillerin ve organların o sırada hareket etmediği bir zikir olduğunu söylemiştir. Bu zikir esnasında kul aynı zamanda Allah'tan korkup onu tazim etmektedir.³⁰¹

Tablo1: Ca'fer el-Huldî'nin En çok Rivâyette bulunduğu Mutasavvıflar:

EN ÇOK RİVAYETTE BULUNDUĞU MUTASAVVIFLAR
• İBRAHİM BİN ETHEM
• HÂRİS EL-MUHÂSİBÎ
• SERÎ ES-SAKATÎ
• İBN MESRÛK
• CÜNEYD-İ BAĞDADÎ

²⁹⁹ İsfahânî, *el-İbâne an Turuki'l-Kâsîdîn*, 232.

³⁰⁰ İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 8/635.

³⁰¹ İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 8/408.

Ca'fer el-Huldî bu kavramları rivayet ederken sadece mutasavvıf kimliğinin değil muhaddis yönünün de etkili olduğunu görmekteyiz. Bu vesileyle, kavramları hassasiyetle rivayet etmesi; kendisinden sonraki döneme sağlıklı aktarılmasına ve tasavvufî düşüncenin sistemleşmesine katkı sağlamıştır.³⁰²

2.1.1. Silsilesi

Tasavvufun ilk dönemlerinde birbirine icazet veren şeyhlerin listesi şifahi yolla aktarılmış ve tarikatların kurulmaya başlandığı VI./XII. yüzyıldan itibaren de kayda geçmeye başlamıştır.³⁰³ Tasavvuf tarihinde yazılı kayıtlara ulaşılabilen ilk silsile; Ca'fer el-Huldî'nin Enes b. Malik'e dayanan silsilesidir.³⁰⁴

Ca'fer el-Huldî'nin çağdaşlarından olan İbn Nedim'in *el-Fihrist*'inde, ilk defa Huldî'nin silsilesi karşımıza çıkmaktadır. İbn Nedim'in Ca'fer el-Huldî'nin hattından okuduğunu belirttiği silsilesi şu şekildedir:

Hûldî tasavvufu Ebül-Kâsım el-Cüneyd b. Muhammed'den, Cüneyd de el-Mugallis Serî es-Sakatî'den, Serî es-Sakatî de Ma'rûf el-Kerhî'den, Ma'rûf da Ferkad es-Sebhî'den, Ferkad es-Sebhî de Hasan el-Basri'den, Hasan el-Basri de Enes b. Mâlik'den almıştır. Enes b. Mâlik de Bedir savaşına katılmış yetmiş kişi ile görüşmüştür.³⁰⁵

Bu silsilenin genel olan silsilelerden şöyle bir farkı vardır; tarikatlardaki kabul gören silsilelerin çoğunda Cüneyd el-Bağdâdî'den sonra gelen silsile genelde Hz. Ali'ye ya da Hz. Ebubekir'e, oradan da Hz. Peygamber'e ulaşır.³⁰⁶ Oysaki bu silsile Hz. Peygamber'e Enes b. Malik yoluyla ulaşmaktadır. Ca'fer el-Huldî'nin silsilesinin örneklik teşkil edip, ilk dönem kaynaklarında yazılı silsile olarak onun silsilesin ilk elimize ulaşan silsile olması dikkat çekicidir. Huldî'nin silsilesini kayıt altına almasında muhaddis yönünün etkili olması muhtemeldir.

2.1.2. Kerâmetleri

Ca'fer el-Huldî'nin kerâmetleri hem tasavvuf hem de tarih kaynaklarında anlatılmaktadır. Şöyle ki; kendisine en yakın kaynak olan Serrâc'ın eserinde, doğrudan Huldî'yle ilgili onun şu kerâmetini aktarmıştır. Huldî'nin değerli taşlı bir yüzüğü vardır. Bir gün Dicle nehrini geçmek için bir kayığa binerken kaptana ücret ödemek istediği sırada yüzüğünü Dicle nehrine düşürür. Bunun üzerine bir dua okur ve yüzüğü bulur.³⁰⁷ Aynı olay Hatîb Bağdâdî tarafından şöyle anlatılır:

³⁰² Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, 154.

³⁰³ Necdet Tosun, "Silsile" (TDV İslam Ansiklopedisi, 2009), 37/206-207.

³⁰⁴ Tosun, "Silsile", 37/206-207.

³⁰⁵ Nedîm, *el-Fihrist*, 622.

³⁰⁶ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 186. Bu silsileyle ilgili değerlendirme için bk. Mustafa Kara, *Dervişin Hayatı Süffinin Kelâmı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005), 377-386.

³⁰⁷ Serrâc, *el-Lüma'*, 391; Serrâc, *Lüma'*, 370. Dua meâlen şöyleydi: "Gelişi hakkında şüphe olmayan bir günde insanları toplayacak olan Allah'ım, yitiğimi bana iâde ediver!" Serrâc bunu Ebu't-Tayyib Akkî'nin

Ca'fer el-Huldî'nin şöyle dediği rivayet edildi: Sûfî Müzeyyin Kebîr'in yanına gittim. "Bana eğer bir şey kaybedersen şu duayı okuyunca Allah muhakkak bunu önüne getirir. 'Rabbimiz! Gelmesinde şüphe edilmeyen bir günde, insanları mutlaka toplayacak olan sensin. Allah asla sözünden dönmez. (Âl-i İmrân-9) Kaybettiğim eşyaları benim önümde topla.'" dedi. Hatîb el-Bağdadî devamında Ca'fer el-Huldî'nin Kettânî-yi Kebîr'e gittiğini, ona bir yüzük verdiğini ve şöyle dediğini ifade eder: "Bu öyle bir yüzük ki, gamlandığım zaman bu yüzüğe bakarım ve gamımı giderir. Günün birinde kayıkla bir nehirden geçiyordum ve bakmak için yüzüğümü cebimden çıkardım ve kaybettim. Buna çok üzuldüm ve gece gündüz dua edince sandığın dibinde yüzüğü buldum."³⁰⁸

Huldî'nin yaşadığı bir başka kerâmeti öğrencisi Ebû'l-Hasan Hemedânî'nin dilinden bize ulaşır. Bu olay Kuşeyrî'nin *Risâle*'sinde şöyle nakledilir:

Bir gece Ca'fer-i Huldî'nin yanında bulunuyordum. Onun yanına gelmeden evimdekilere kızartılması için tandıra bir tavuk koymalarını emretmiştim. Kalbim ve aklım hep tavuktaydı. Hocam bana, "Bu gece bizimle kal." dedi. Ben bir sebep söyleyerek evime döndüm. Tavuk tandırdan çıkarıldı, önüme kondu. O sırada kapıdan bir köpek içeri girdi, oradakilerin boş bulunduğu bir anda tavuğu kapıp kaçtı. Tandırın dibindeki yağı bana getirdiler, ona da hizmetçi kadının eteği takılarak yere döküldü. Sabah olunca, Ca'fer-i Huldî'nin yanına girdim, beni görünce (başma gelenleri keşifle bilerek), "Kim şeyhlerin tavsiyelerine uyup kalplerini hoş tutmazsa, kendisine eziyet veren bir köpek musallat edilir." dedi.³⁰⁹

Kaynaklarda Ca'fer el-Huldî'nin başka kerâmetlerine de yer verilmektedir.³¹⁰

2.2.Tasavvuf İstılahlarına Katkısı

Tasavvufî tanımlar ve yorumlar; sûfnin yaşadığı hâl, makam ve tecrübelerde etkili olduğu için kavramları tek bir yorumdan ibaret görmek söz konusu değildir. Her sûfnin tasavvufî kavramları tarif etmede ve şekillendirmede yaşadığı hâlin etkisi olmuştur. Zirâ ilk dönem mutasavvıflarına baktığımız da Zünnûn Mısırî'nin (ö.245/859[?]) marifet, Bısr b. Hâris'in (ö.227/841) zühd ve verâ, Bâyezid-i Bestâmî'nin (ö.234/848[?]) fenâ, Rabiâtü'l-Adeviyye'nin (ö.185/801[?]) muhabbet, Şakik-i Belhî'nin (ö.194/810) tevekkül ve Cüneyd el-Bağdâdî'nin (ö.297/909) de tevhid ağırlıklı bir tasavvuf anlayışı hakimdir.³¹¹ Ancak sûfnin ağırlıklı olan bir görüşü diğer tasavvufî

kayıplarını bulmak için dua edip bulan kişilerin adlarının yazdığı defterde görür. Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf Avârifü'l-Maârif*, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand, 2018), 283. Ayrıca keramet bahsi için bk. Muhammed b. İbrâhim Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, ed. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019), 122; Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 282.

³⁰⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/145.

³⁰⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, 2/502; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 419. Bu olay Ca'fer'in müridi Hamza olarak da geçmektedir. Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, 891.

³¹⁰ Ca'fer el-Huldî'nin kerametleri için bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/145; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 369; Ebû Alî el-Muhassin b. Alî b. Muhammed el-Kâdî Tenûhî et-, *Neşvâru'l-Muhâdara ve Ahbâru'l-Muzâkere*, thk. Abbûd eş-Şâlcî, 1391, 3/198.

³¹¹ Detaylı bilgi için bk. Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar, ts.), 115-128.

kavramlarla da bağlantı kurup etki ettiği için bir kavram ile sūfîyi sınırlandırmak doğru olmaz. Her sūfînin bir kavramla ulaştığı merteye ve o kavramın sūfîdeki yansıması çok farklı olabilir.

Bu dönemde tasavvufun ahval ve makamatına dair tasavvuf ıstılahı ile ilgili tasavvuf literatürüne; zikir safhası, cem'i himmet, muhabbet, aşk, kurb, üns, tevhid, fenâ-bakâ, sekr-sahv, kabz-bast, vecd-vücut, gaybet-huzur ve heybet-üns³¹² gib yeni kavramlar girmiştir. Bu sürecin geliştiği yerler arasında Bağdat şehri önde gelmektedir. Cüneyd'in şu sözü bu süreci açıklar niteliktedir. "Fütüvvet Şam'da, lisan Irak'ta ve sıdk ise Horasan'dadır." Hatta bir süre Bağdat'tan ayrılan Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî'nin Bağdat'a geldiğinde yeni kavramlar ile karşılaşması ve bu kavramları anlayamaması, bu hızlı değişimin bir göstergesidir.³¹³ Böyle bir süreç tasavvufun inşasını sağlamış ve tasavvufî eserlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ancak bu dönemde yazılan bazı eserler günümüze ulaşmamıştır.

Tasavvuf ıstılahına katkı sağlayan mutasavvıflardan biri de Ca'fer el-Huldî'dir. Özellikle Kur'an ve hadis ilminin yanında; tasavvuf ilminde sahip olduğu birikim, daha önce de değindiğimiz gibi pek çok âlimle buluşup farklı şehirlerdeki tasavvufî tecrübeye tanık olması ve pek çok mutasavvıftan tasavvufî terimler rivayet etmesi onun bu noktadaki katkılarını ortaya koymaktadır.

Ca'fer el-Huldî'nin yaşadığı dönemde tasavvuf terimleriyle ilgili eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Hocası Cüneyd el-Bağdâdî bu konuda ilk sūfî müelliflerdendir. O dönemde terimler kimi zaman soru-cevap şeklinde cereyan eden sohbet ortamlarında şekillenmiştir. Ca'fer el-Huldî "Allah, göklerin ve yerin nûrudur." (Nûr/35) ayetindeki nûr kavramını nûru'l-kalb, nuru-l-hayâ, nûru'l-ilm, nûru'l-hubb gibi nura dair tanım ve tasniflerde bulunmuştur.³¹⁴ Huldî sadece nakilci değil aynı zamanda özgün fikirleri olduğu ve tasavvuf terminolojisine katkı sağladığı da gözükmektedir.³¹⁵

Ca'fer el-Huldî sadece açıklamalarıyla değil, naklettiği sözlerle de tasavvuf terimleri çevresindeki kültüre hizmet etmiştir. Onun en çok rivayette bulunduğu terimlerle ilgili sūfî sözleri ve konuları şöyle listelenebilir:

³¹² Bk.Erginli, "Tasavvufî Düşüncenin Kuruluş Asrında Bağdat Sūfî Çevrelerinin Oluşturduğu Temel Terminolojik Zemine Toplu Bir Bakış", 1-33.

³¹³ Melchert, *Sünnî Düşüncenin Teşekkülü*, 256; Karamustafa, *Tasavvufun Oluşumu*, 23.

³¹⁴ Ebû'Abdurrahman Muhammed b. el-Hüseyn en-Nisâbûrî Sulemî, *Hakâ'iku't-Tefsîr*, thk. Seyyid 'Imrân (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421), 2,47.

³¹⁵ Mehmet Uyar, *Sülemî'nin Tabakât'ında Sūfî Çevreler* (Ankara: Fecr, 2023), 345.

Tablo2: Ca'fer el-Huldî'nin taradığımız kaynaklardan yola çıkarak mutasavvıflardan yoğunlukla rivayet ettiği konular

MUTASAVVIFLAR	EN ÇOK RİVÂYET ETTİĞİ KONULAR
İBRÂHİM BİN ETHEM	<ul style="list-style-type: none"> • Ölümü Tefekkür Etmek • Dünyanın Geçiciliği
MA'RÛF-İ KERHÎ	<ul style="list-style-type: none"> • Allah'tan İstemek
EBÛ SÛLEYMAN DÂRÂNÎ	<ul style="list-style-type: none"> • Nefsi Terbiye Etmek
HÂRİS EL-MUHÂSİBÎ	<ul style="list-style-type: none"> • Tevekkül
SERÎ ES-SAKATÎ	<ul style="list-style-type: none"> • Kimseden Bir Şey İstememek
SEHL ET-TÛSTERÎ	<ul style="list-style-type: none"> • Güzel Kulluk
EBÛ HAMZA EL-BAĞDÂDÎ	<ul style="list-style-type: none"> • Sıddıklar'ın Vasıfları
İBRAHİM EL-HAVVAS	<ul style="list-style-type: none"> • Dünyanın Geçiciliği
CÛNEYD-İ BAĞDADÎ	<ul style="list-style-type: none"> • Tevhid
İBN MESRÛK	<ul style="list-style-type: none"> • Kalbi Muhafaza Etmek
EBU ABDULLAH EL-MAĞRİBÎ	<ul style="list-style-type: none"> • Zaman'ın Kıymeti
RUVEYM B. AHMED EL-BAĞDADÎ	<ul style="list-style-type: none"> • İhlas Fütüvvet
ŞİBLÎ	<ul style="list-style-type: none"> • Tasavvufun Tarifi

Ca'fer el-Huldî'nin tasavvufi yaklaşımında bu mutasavvıflar etkili olmuştur. Cüneyd'in tevhid yaklaşımı ve fütüvvet duruşundan etkilenmiştir. Serî'nin kimseden bir şey istememeyi emretmesi ve Muhâsibî'nin tevekkül anlayışı Huldî'nin seyahatlerini şekillendirmiştir. İbn Mesrûk'un rivayetlerindeki riya ile ilgili tavır onun riyaya düşme korkusuyla kalbini muhafaza etme gayretini doğurmasına katkı sağlamıştır.

2.2.1.İlim-Akıl

Doğrudan doğruya birer tasavvuf terimi olmamakla beraber, sûflerin diğer âlimlerle zaman zaman örtüşen ve ayrışan ilim ve akıl yorumları bulunmakta, tasavvuf terimleri arasında bu farklı yaklaşımların zâhirî konular arasında incelenmesi gerekmektedir. Sûflerin üzerinde durduğu ilimler Kur'an ve sünnet bilgisi; yani tevhid, mârifet, yakın, helal ve haramın bilgisidir. Bu ilimlerin

gerekliliği üzerinde sūfler arasında ittifak edilmiştir.³¹⁶ İlim, zühd ve marifet; kulu Allah'a ulaştıran temel kavramlardır. Huldî, Hâris el-Muhâsibî'den rivayetle diyor ki; "İlim kulu Allah korkusuna, zühd kulun huzura ermesine, mârifet de kulun Allah'a bağlanmasına ve tevekkül ehli olmasına vesile olur."³¹⁷ Görüldüğü üzere burada kastedilen ilim, akla gelen klasik ilim kavramıyla anlaşılardan farklıdır.

İmandan sonra en büyük nimet olarak görülen akıl, Ahmed el-Antâkî, Ca'fer el-Huldî, Ebû Amr ez-Zeccâcî gibi mutasavvıflar tarafından Allah'ın nimetlerini tanımayı ve O'na şükretmeyi sağlayan, olumsuz duyguları kontrol altına alıp ahiret mutluluğunu kazandıran bir meleke olarak ele alınmıştır.³¹⁸

Huldî'nin akla verdiği değere bakarak onun "hâle dayalı temkin ehli yaklaşımına" yakın bir tutum sergilediğini söyleyebiliriz.³¹⁹ Temkin ehlinin yaklaşımı olan marifete dair ve onu ilgilendiren pek çok terimi rivayet etmiştir. Aynı şekilde Huldî'nin birçok alanda ilim sahibi olması ve ilmî konularında merakının olması bunun bir delilidir.³²⁰ Belki de onu bu ilmî faaliyetlere iten sebep, temkine dayalı sūfî yaklaşımlara sahip olmasıydı.

Ca'fer'in temkin ehli olması, akla dayalı yaklaşımları da kendi bünyesinde barındırması ve bu çerçevede sahv merkezli bir bakış açısı kazanması; Ca'fer'in akıl öncelikli sufiler arasında ismini zikredeceğimizi göstermektedir. Huldî, mutasavvıfların akıl üzerine pek çok tarifini rivayet etmiştir.³²¹ Kendisi ise bu konuyla ilgili rivayetleri tek bir cümlede özetlemiştir. "Akıl, mahvolma mahallerinden seni uzaklaştıran şeydir."³²² Nitekim 3./9. asrın ikinci yarısında tasavvufun Bağdat'taki gelişimine baktığımızda; sahv merkezli, marifet esaslı, düşünce ve pratiğin birleştirmiş önemli simaların yer aldığı bir dönemdi.³²³

Huldî'nin, İbrahim b. Beşşâr yoluyla İbrahim b. Ethem'den rivayet ettiği akılla ilgili söz şudur: "Akledin ki gaflet uykusundan uyanıp kurtulasınız."³²⁴

³¹⁶ Detaylı bilgi için bk. Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*. İlmin Fazileti ve Âlimlerin Dereceleri, 10-162.

³¹⁷ Isbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/75.

³¹⁸ Uludağ, "Akıl", 2/246.

³¹⁹ Bu tasnifin ayrıntılarını içeren makale yayınlanmamıştır. Zafer Erginli, Zafer Erginli, "'Tasavvuf İlminde Klasik Yaklaşımlar'.", *İslâmî İlimlerde Klasik ve Modern Yaklaşımlar* (Milletler Arası Tartışmalı İlmî Toplantı, İstanbul: Basılmamış Bildiri, 2022). bildirisini bizimle paylaşan Zafer Erginli'ye teşekkür ederiz. Ayrıca detaylı bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "Fakr" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1995), 12/132-134; Mehmet Demirci, "Hal" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1997), 15/216-218; Zafer Erginli, "Temel Tasavvuf Klasiklerinde Hâl Kavramına Toplu Bir Bakış", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8 (2008), 153-198; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı Yayıncılık, 2016), 351; Hacı Bayram Başer, *Şeriat ve Hakikat: Tasavvufun Teşekkül Süreci* (İstanbul: Klasik, 2017), 70-77.

³²⁰ Feridüddin Atar Ca'fer el-Huldî için "ilim deryası, çağının âlimi, yüz otuz küsur divanı vardır." der. Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, 891.

³²¹Bk. 'Ca'fer el-Huldî kanalı ile rivayet edilen tasavvuf kavramlarını' kısmında akıl ile ilgili rivayetlere yer verilmiştir.

³²² Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, 893.

³²³ Karamustafa, *Tasavvufun Oluşumu*, 34.

³²⁴ Isbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 8/35.

Huldî, Cüneyd el-Bağdâdî'nin Hâris Muhâsibî'den işittiği bir sözü de rivayet etmektedir; “İnsanın cevheri akıldır; aklın cevheri de sabırdır.”³²⁵ Aynı şekilde Huldî, ibn Mesruk'tan aklın bir cevher olduğunu³²⁶ ve kişinin aklı yüzünden helâk olmaması için aklıyla, aklındaki diğer düşüncelerden sığınması gerektiğini ve böylece aklın iki yönü olduğu, aklın olumsuz tarafından da kaçınmak gerektiği vurgulanmıştır.³²⁷ Huldî'nin bu rivayetleri onun akıl kavramına yaklaşımını şekillendirmiştir.

2.2.2. Takva-Güzel Ahlâk- Fütüvvet

Ca'fer el-Huldî'nin takva ile ilgili bir sözü kaynaklarda karşımıza çıkmamıştır. Ancak Huldî, Ebû Abdillah'dan rivayetle “Takva; müridi günahlardan uzak tutan mağaradır, günahlardan koruyan, belaları defeden ve musibetleri engelleyen surdur.”³²⁸ demiştir.

Sûfilerin genel görüşü tasavvufun güzel ahlâktan ibaret olduğudur.³²⁹ Huldî, Hâris Muhâsibî'nin “Güzel ahlâk; sıkıntıya katlanıp elinden geldiğince kızmamak, güler yüzlülüğünü ve tatlı sözlülüğünü muhafaza etmektir.”³³⁰ sözüyle güzel ahlâkın insani ilişkilerdeki yerine temas ederek dili ve gönlü muhafaza etmenin de güzel ahlâk olduğunu ifade etmiştir. Bu tarifte güzel ahlâkın her türlü sıkıntıya sabretmekle beraber insanlara karşı güler yüzlü ve tatlı sözlü davranmayı muhafaza edebilmek olduğu ifade edilmiştir. Bu yönüyle de fütüvvet tarifleriyle ilişkilidir.

Tasavvufta ilk dönemlerde sûfiler nazarında fütüvvet kelimesi zaman zaman tasavvufta eşit mânâda kullanılmış ve bununla sûfinin sahip olması gereken fedakârlık, iyilik, yardım severlik ve nefsine sahip olmak gibi ahlâkî meziyetler kastedilmiştir.³³¹ Sûfilere fütüvvetin esaslarında; dostun kusurunu görmemek, insafli olmak, hiç kimseye düşmanlık etmemek ve zengine yaranmayıp fakire nefret beslememek yer alıyordu.³³² Elimize ulaşan ilk *Kitâbü'l-fütüvve* Ebû Abdurrahman es-Sülemî'ye (ö.412/1021) aittir. ³³³ Eserinde fütüvvetin esaslarını ele alırken üç esasında Ca'fer el-Huldî'nin rivayetlerine yer vermiştir.³³⁴ Huldî, fütüvvet ahlâkını benimseyen,

³²⁵ Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî el- Husrevcerdî el-Beyhakî, *Şu'abu'l-Îmân*, thk. Abdul'aliyy Abdulhamîd (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1423), 6/374.

³²⁶ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 61.

³²⁷ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 192; Isbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/214.

³²⁸ Isbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/93-94; Kuşeyrî, *Risâle*, 1/227; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 200; Süleyman Uludağ, “Takvâ” (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2010), 39/484-486.

³²⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, 2/396; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 330; Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed, *el-Musned*, thk. Şu'ayb el-'Arnavût - Âdil Murşid (Muessesetu'r-Risâle, 1421), 16/114.

³³⁰ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 61.

³³¹ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdr, 1993), 15/146; Süleyman Uludağ, “Fütüvvet” (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1996), 13/259-261.

³³² Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 206.

³³³ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 278.

³³⁴ Üç başlıkta Ca'fer'den rivayetler aktarmıştır. ‘Fütüvvetin gereklerinden biri de hal sahibinin haline göre ahvalden bahsetmesi, yaşamadığı şeylerden söz etmemesidir.’ maddesinde Cüneyd'in başından geçen bir olayı nakletmiştir. s.44. Fütüvvet gereklerinden biri de ihvandandır ve dostlardan ayrıldıktan sonra sûfinin durumuna dikkat etmesidir. Huldî, burada Cüneyd'den rivayet de bulunmuştur. s.79. Üçüncü geçtiği yer

hâline ve sözlerine yansıtan bir sūfidir. Huldî, fütüvvetin tarifini şöyle yapar; “Yiğitlik, nefsi hor görmek ve Müslümanların saygınlığını yüceltmektir.”³³⁵

Ancak Huldî'nin fütüvvet yönünü sağlıklı ele almak için Cüneyd'in bu konudaki fikrini değerlendirmekte fayda vardır. Cüneyd'in ifadesine göre, “Fütüvvet Şam'da, lisan Irak'ta ve sıdk ise Horasan'dadır.”³³⁶ Cüneyd'in buradaki fütüvvet sözüyle kastettiği ise adamlık anlamındaki mürüvvet manasına yakın, Allah'la ve insanlarla muameleye dayalı bir kavramdır.³³⁷ Cüneyd el-Bağdâdî fütüvvetin merkezini Şam kabul etmesine rağmen Bağdat sūfileri de bu terimi kullanmışlardır. Tasavvufta her terimin birbiri ile etkileşimde olması ve şehirlerdeki tasavvufî anlayışın birbirini etkilemesi hasebi ile bir terimi diğerlerinden cetvelle ayırmak söz konusu değildir. Şöyle ki, Arap dili alimi Sa'lebî en-Nisâbûrî der ki; “Fütüvvet sūflere ait bir terimdir ve ilk dönem sūfilerinden Cüneyd, Ruveym ve Ca'fer el-Huldî gibi zatların fütüvvet ile ilgili sözleri vardır.”³³⁸ Bu rivayetler, bulunduğu dönemde fütüvvete dair yazılan en detaylı eser olan Sülemî'nin *Fütüvvet*'inde Huldî'nin rivayetlerinin yer alması; onun fütüvvet kültürüyle az da olsa alâkasını gözler önüne sermektedir.

Huldî, Ruveym'den de rivayetle “Fütüvvet nedir?” sorusuna; “Kardeşlerini hatalarında, eksiklerinde mazur görmek ve onlara karşı özür dileyen bir davranış sergilememendir.”³³⁹ cevabıyla fütüvvetin sosyal yönünü aktarmıştır. Fütüvvet Horasanlıların yaklaşımı olmasına rağmen Huldî bu yaklaşımı Bağdatlı bir sūfî olan Ruveym'den nakletmiştir. Burada Ruveym Bağdat'ın tasavvufî anlayışında hal ağırlıklı bir yaklaşımından ziyade Horasanlıların önem verdiği kişiler arası bir ilişkileri tasvir eden fütüvveti aktarması dikkat çekicidir.

2.2.3.Sūfî/Tasavvuf

Mutasavvıflar tasavvufu kimi zaman yaşadıkları hale göre, kimi zaman muhatabın sorusuna göre kimi zamanda ulaşılması istenen hedefe göre tarif etmişlerdir. Bu sebeple her bir tarif bize tasavvufun farklı bir boyutunu gösterir.³⁴⁰

ise Fütüvvetin gereklerinden biri de vermede ayırım yapmamaktır esası. Burada ise Huldî, Mısırlı Ebubekir el-Kazzaz' dan bahsetmiştir. s.84. Ancak Sülemî eserinde, Ca'fer'in Fütüvvete dair bir sözünü nakletmemiştir. Ebû'Abdurrahman Muhammed b. el-Hüseyn es-Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1997), 44-79-84.

³³⁵ Isbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 8/635; Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, 893.

³³⁶ Kuşeyrî, *Risâle*, 2/381; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 306.

³³⁷ Erginli, “‘Tasavvuf İlminde Klasik Yaklaşımlar’.”.Ca'fer el-Huldî'nin tasavvufî yaklaşımını daha net bir biçimde ele almak için bu makaleden besleneceğiz. Yayın aşamasında olmasına rağmen bu değerli tasnif ve bilgilerini bizimle paylaştığı için Zafer Erginli'ye teşekkür ederim. Bu bölümde Ca'fer'in düşünce dünyasını ele alırken ona en yakın olan tasavvufî düşünceyi gözler önüne serbilmede bu makale bizlere kılavuzluk yapmıştır.

³³⁸ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân*, ed. Heyet (Cidde, 1436), 17/56.

³³⁹ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sūfîler: Tabakātu's-Sūfiyye*, 149.

³⁴⁰ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 27.

Huldî'nin tasavvuf anlayışında nebevî bir terbiye söz konusudur. Onun tasavvufu aynı zamanda Peygamber'den öğrendiği şöyle nakledilir:

Huldî, bir gün rüyasında Peygamber Efendimizi görür ve "tasavvufun ne olduğunu" sorar. Peygamberimiz; "Davayı terk edip manayı gizlemektir." buyurur.³⁴¹

Bu nasihatle tasavvufî anlayışını şekillendiren Huldî başka bir vakitte, nefsinden haz alan kulun kulluğun tadına varamayacağını ifade etmiştir. Demişti ki: "Hakikat ehli kimseler, kendilerini Hak'tan uzaklaştıracak her türlü bağı daha bu bağlar Hak'tan uzaklaştırmadan önce koparıp yok etmişlerdir."³⁴²

Başka bir zamanda Huldî'ye tasavvufun tarifini sorduklarında şöyle cevap vermiştir: "Rubûbiyetin ortaya çıktığı ve ubûdiyetin yok olduğu bir hâldir."³⁴³ Aynı soruya başka bir zaman, "Tasavvuf nefsi yok sayıp, beşeriyetten sıyrılarak tamamen Hak Teâlâ'ya nazar etmektir." demiştir.³⁴⁴ Günün birinde Cüneyd el-Bağdâdî'ye tasavvufun tarifi sorulunca; Cüneyd, "Her türlü yüce ahlâka yükselmek ve kötü ahlâktan da yüz çevirmektir." demiştir. "Bunun üzerine sen bu konuda ne düşünüyorsun?" diye Huldî'ye sorduklarında, Huldî aynı şekilde düşündüğünü söyleyip devamında, "Bir halde nihayete varan kimse her şeyden sakınır, her şeyden alır, hiçbir şey ondan alamaz." der ve devamında bu meseleyi vahyin ilk nazil olduğu zaman Peygamber Efendimiz'in yatışana kadar "Üzerimi örtün, üzerimi örtün!" demesindeki hali ile delillendirmiştir.³⁴⁵

Huldî pek çok mutasavvıftan tasavvuf tarifini nakletmiştir.³⁴⁶ Bu nakillere baktığımızda hocası Cüneyd, bir defasında tasavvufun on farklı tarifini yapmıştır:

Tasavvuf; dünyalığı en aza indirmek, kalbin her durumda Allah'a güvenmesi, ibadet ve nafilelere sıkıntı anında sarılmak, bir malı kaybettiğinde sabretmek, bir şeyi alırken araştırmak, her an Allah ile beraber olmaya çalışmak, gizli zikri tercih etmek, vesvese anında ihlaslı olmaya gayret etmek, şüphe anında imanı korumak, uzlet de ve sıkıntıda Allah'a sığınmaktır. Bu vasıflara sahip olan, bu adı taşımayı hak eder yoksa yalan söylemiş olur.³⁴⁷

Başka bir zamanda hocası Cüneyd'e "Tasavvuf nedir?" diye sorduğunda Cüneyd tasavvufun tarifini şöyle yapmıştır:

Tasavvuf; kulun Allah'tan başka her şey ile alakasını kesip O'nunla olması, seni sende öldürmesi, kulun kötü huylardan arınıp iyi huylar edinmesi, Allah katında evlâ olan şeyle kulun amel etmesi, bütün ümmete samimiyetle yaklaşması, kulun Allah ile hakikatte buluşması ve Resulullah'ın şeriatine tabi olmasıdır.³⁴⁸

³⁴¹ Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, 892.

³⁴² Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 280.

³⁴³ Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, 292.

³⁴⁴ Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, 892.

³⁴⁵ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 280.

³⁴⁶ Bunun için bk. Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 191; Kuşeyrî, *Risâle*, 2/441; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 568; İsbahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 1/21-22,10/214-371.

³⁴⁷ İsbahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 1/21.

³⁴⁸ Ebû'l-Kâsım el-Hinnâî, *Fevâidu'l-Hinnâî; el-Hinnâiyyât*, thk. Hâlid Rızk Muḥammed Cebr Ebu'n-Necâ (Edvâu's-Selef, 1428), 2/1032.

Bu tariflerde Mevla-kul ilişkisi, nefsin terbiye edilmesi ve amel yoluyla ahlâkî kemâle işaret edilerek iyi kul olmak hedeflenmiştir. Huldî, Cüneyd'den tasavvufun tarifine dair şöyle bir rivayette bulunur:

Tasavvuf sekiz özellik üzerine kurulmuştur: sehâ, rıza, sabır, işaret, gurbet, suf giyme, seyahat ve fakr. Bu özelliklerden sehâ İbrahim (a.s.)'a, rıza İshak (a.s.)'a, sabır Eyyûb (a.s.)'a, işaret Zekeriyya (a.s.)'a, gurbet Yahya (a.s.)'a, sûf giyme Musa (a.s.)'a, seyahat İsa (a.s.)'a ve fakr ise Muhammed (a.s.) 'a aittir.³⁴⁹

Burada da tasavvufun birçok ahlâkî yönüne, sûf giyme gibi zahiri yönüne ve tasavvufun batîni yönlü marifet anlayışına vurgu yapılmıştır.

Ayrıca Huldî, Cüneyd'in tasavvufun on farklı tarifini rivayet etmektedir. Bu tanımlardan biri de "Tasavvuf, her türlü zikri gizli yapmaktır"³⁵⁰ şeklinde ifade edilen sözüdür.

Ca'fer, Semnûn'dan şöyle bir rivayette bulunmuştur: "Tasavvuf, senin dünyalık hiçbir şeye sahip olmaman ve hiçbir şeyin de sana sahip olmamasıdır." Bu ifadede tasavvufun zühd ile ilişkisine değinilmiştir.³⁵¹ Kulun Allah ile zengin olmasının neticesi dünyanın esaretinden kurtulmasıdır. Huldî, Amr b. Osman Mekkî'den "Tasavvuf, kulun bulunduğu vakte en uygun ameli tercih etmesi ve vaktini en faziletli şekilde eda edebilmesidir."³⁵² şeklinde bir tarif rivayet ederek vaktin kıymetini bilmesi noktasında tasavvufun önemine değinmiştir. Vaktin en güzel tasarrufu kulun Allah'a teslim olmasıdır ki, Huldî'den rivayetle Ruveym "Tasavvuf, kulun nefsinin Allah Teâlâ'ya teslim edip Allah'ın tasarrufuna rızâ göstermesidir."³⁵³ demiştir.

Muhammed b. Ali Kassâb'dan da "Tasavvuf; şerefli bir zattan, şerefli bir topluluk ile ortaya çıkan ahlâktır."³⁵⁴ sözünü rivayet ederek tasavvufta mürşit-cemaat-ahlâk ilişkisine değinmiştir. Güzel ahlâka ulaşma, mürşit merkezli bir cemaatte ortaya çıkan bir sonuç görünümündedir.

2.2.4.Zühd/Zâhid

Ca'fer el-Huldî'nin tasavvuf anlayışının merkezine baktığımızda; zühd sahibi olmak isteyen kimsenin durumu için Huldî, "baş olma sevdasından vazgeçip nefsinin arzu ve isteklerini azaltan kimsenin zühd sahibi olacağını" söylemiştir.³⁵⁵ Ebû'l-Abbâs'ın "Zâhid kimdir?" sorusuna Huldî

³⁴⁹ Ebû Abdullâh Diyâuddîn Muhammed b. Abdilvâhid el-Makdisî, *el-Muntekâ Min Mesmû'âti Merv*, ts., 1/173; Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 102. Ancak Hücvirî Cüneyd'in sözünü ele alırken rivayetinde Huldî'ye yer vermemiştir.

³⁵⁰ Isbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 1/21. Necmeddin Kübra (ö. 618/1221), "Mücahedenin üç bölümünden biri de Cüneyd'in sekiz şartı'nı yerine getirmektir." der. Kübra, esasları sıralarken, 'Devam-ı Zikri' de sayar. Süleyman Gökbulut, "Cüneyd'in Sekiz Şartı", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2012), 221.

³⁵¹ Kuşeyrî, *Risâle*, 2/441; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 568.

³⁵² Kuşeyrî, *Risâle*, 2/441; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 568.

³⁵³ Kuşeyrî, *Risâle*, 2/441; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 5658.

³⁵⁴ Kuşeyrî, *Risâle*, 2/441; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 568.

³⁵⁵ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakātu's-Sûfiyye*, 280.

şöyle cevap vermiştir: “Zâhid, Allah'la birlikte olan ve kendisine hiçbir sebebin sahip olmadığı kimseye denir.”³⁵⁶

Ca'fer el-Huldî, Hasan-ül Basrî'nin zâhidler hakkındaki sözlerini rivâyet etmiştir:

Allah'ın cennet ehlerinden olanları cennette ebedi olarak yaşar ve cehennem ehlerinden olanları da cehennemde azap çeker vaziyette gören öyle kulları vardır ki; onların kalpleri mahzundur ve şerlerinden de emin olunmuştur (onlardan kimseye zarar gelmez). İhtiyaçları Allah katında giderilir ve onlar nefislerini dünyadan çekmişlerdir. Ukbâda uzun bir rahatlık için dünyadaki kısa günlerinde sabrederler, geceleri (ibadetten) ayakları şişer ve gözyaşları yanaklarına akar vaziyette: “Ey Rabbimiz! Ey Rabbimiz!” diyerek Rablerine yalvarırlar. Gündüzleri halim-selim, âlim ve takvalı kimselerdir. Onlara bakan (vücut zayıflıklarından dolayı) sanki onları hasta zanner, fakat onlardan kimse hasta değildir.³⁵⁷

Huldî'nin zühde bakış açısını değerlendirdiğimizde; Huldî'nin âlim ve mutasavvıfları ele alırken hepsinin ortak noktasının zâhid olması ve zühdden tasavvufa doğru bir bağlantı kurması önem arz etmektedir.³⁵⁸ İlk dönem Bağdât sûfilerinin ve özellikle öğrencisi Serrâc'ın zühdü makam olarak görmesi, Huldî'nin de bakışını anlamamıza yardımcı olacaktır. Onun, zühdü tasavvufun temelinde olan rekâik kavramı ile bütünleştirip manevi bir gelişim kapsamında değerlendirdiği görülmektedir.

2.2.5. Havf-Recâ

Havf üzerine Ca'fer el-Huldî der ki: “Havf, kişinin nefsinin kusurlarını ve (hayırdan) geri kalışını görmesinden dolayıdır. Bu durumda kişi nefsinin helak olmasından korkar.”³⁵⁹

Huldî, Hâris el-Muhâsibî'den rivayetle: “Recâ nedir?” sorusuna “Yüce Allah'ın fazlını ve rahmetini umarak ölüm anına kadar Allah'tan ümidini kesmemektir.” cevabını nakletmiştir.³⁶⁰ Kul bu durumda boş bir temenniden uzaktır. Boş temenni hali kişiyi tembelliğe sürüklerken, ümit sahibi kimse gayret halindedir. Şah-ı Kirmânî demiştir ki, “İlâhi rahmeti ümit etmenin alameti, Allah-u Teâlâ'ya güzel itaat etmektir.”³⁶¹

2.2.6. Tövbe-Hüzün-İhlas

Ca'fer el-Huldî, Cüneyd el-Bağdâdî'den rivayetle: “Tövbe şu üç şeyle tam gerçekleşir: Birincisi; yapılan kusurlara pişmanlıktır, ikincisi; Allah'ın yasakladığı işlere bir daha dönmemeye kesin

³⁵⁶ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 192. Bu tarif İbn'ül-Cellâ gibi bazı Şamlılar tarafından fakirin tanımı olarak verilmektedir. Bu da İbn'ül-Cellâ gibi bazı Şamlıların sûfi ile fakiri farklı terimlerle ifade ederken aynı şey olduğu sonucuna götürmüştür. bk: Mustafa Bahadıroğlu, “İbnü'l-Cellâ”, ts., 20/538.

³⁵⁷ Bağdâdî, *el-Fevâid ve'z-Zühd ve'r-Rekâik ve'l-Merâsî*, 16.

³⁵⁸ Bu isimleri ilerde zikredeceğiz. İsimler için bk. Nedîm, *el-Fihrist*, 622.

³⁵⁹ İsfahânî, *el-İbâne an Turukî'l-Kâsîdîn*, 218.

³⁶⁰ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 61; Ayrıca bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 292.

³⁶¹ Kuşeyrî, *Risâle*, 1/260; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 222.

karar vermektir, üçüncüsü de haksızlık ettiği kimselerin haklarını ödemek için çalışmaktır.”³⁶² Bu anlattıklarımız çerçevesinde tövbe de aslanan pişmanlıktır. Kalbinde hissettiği bu pişmanlığı beden ve hâline yansıtarak tövbenin ikinci aşaması gerçekleşir. Bundan sonra da o yaptığı hatayı bir daha tekrarlamamak ve telafi etmekle üçüncü aşama gerçekleşmiş olur. Bu üçüncü aşamanın devamı niteliğinde Huldî'nin Sehl b. Abdullah el-Tüsterî'den rivayeti önem arz eder: “Tövbe, ileride yaparım düşüncesini terk etmektir.”³⁶³ Bu rivayetlerden mutasavvıfların tövbe konusunda farklı noktalarda durdukları anlaşılmaktadır. Ca'fer bu noktada tövbenin tam olması için kişinin ne geçmişte ne de gelecekte olmayıp anda olması gerektiğine yani şimdi yapılması gerekeni yapıp şimdinin işinin geleceğe bırakılmamasına vurgu yapmaktadır.

Ca'fer el-Huldî, Hâris el-Muhâsibî'den rivayetle hüzn kavramını çeşitlendirmiştir:

Hüznün birçok yönü vardır: Varlığından dolayı mutlu olduğumuz bir şeyi kaybetmekten dolayı hüznlenmek, gelecekte olmasından korktuğumuz bir şeyden dolayı hüznlenmek, ele geçince sevineceğimiz bir şeyin gecikmesinden dolayı hüznlenmek ve Hakk'a muhalefet ettiği şeylerin hatırlatılması sonucu hüznlenmek.³⁶⁴

Buradaki hüzn kavramlarının hem bu dünyayı hem de ahireti ilgilendiren boyutları vardır. Mutasavvıfların genel kanaati; ahiret ile ilgili hüznün güzel olması ve dünya için hüznlenilmemesinin tavsiye edilmesidir. Hüznün insan terbiyesindeki faydası; kalbin gaflete dalmasını engellemesi ve seyr ü sülûk yolunda olan kimselerin sıfatı olmasıdır.³⁶⁵ Bu hüzn halinin devam etmesinde tövbe etkindir.

Huldî'nin ihlas terimi ile ilgili bir sözüne rastlanmamıştır. Ancak Ruveym'in şu sözünü rivayet ettiği görülmektedir: “İhlas, yaptığın işi görmemendir.”³⁶⁶ Ayrıca ihlas ve sıdkın bağlantısını Cüneyd'in verdiği cevap ile bize nakletmektedir. Bu konuda Cüneyd, “Sıdk, kulda ilk önce bulunan ve aslolandır; ihlas ise sıdka bağlı olarak sonradan meydana gelendir. Amelle birlikte ihlas oluşur ve kulun ihtiyacı olan ihlastır.” der.³⁶⁷ İhlas halinin devamı için tövbenin varlığı önemlidir.

2.2.7. Tevekkül ve Şükür

Tevekkül kavramı tasavvufta makam ve hâl olarak kabul edilmiştir. Huldî, Cüneyd'den Hâris el-Muhâsibî'nin sözünü rivayet etmektedir: “Tevekkül; hiç kimseden bir şey beklemeden Allah'a güvenmektir.”³⁶⁸ Ayrıca “Tevekkül her mü'minde vardır ancak kalp sürekli marifet halinde olur ve

³⁶² Kuşeyrî, *Risâle*, 1/211; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 187; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/233; İbn Mâce Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sunenu İbn Mâce*, thk. 'Abdulbâkî Muhammed Fuâd (Dâru 'İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye., ts.), 2/1420. Kuşeyrî tövbeyi tasavvufun birinci makamı olarak kabul eder. Kuşeyrî, *Risâle*, 1/211; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 187.

³⁶³ Kuşeyrî, *Risâle*, 1/211; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 187.

³⁶⁴ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfîler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 29; Ayrıca bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 117.

³⁶⁵ Kuşeyrî, *Risâle*, 1/267; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 228.

³⁶⁶ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfîler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 149; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 7/26-27.

³⁶⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, 110.

³⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 11/736; Isbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/103.

devamlı marifet halinde olmak için alıştırmaya yaparsa tevekküldeki en üst seviyeye ulaşır. Böylelikle kalp ızdırıp halinden kurtulmuş olur.”³⁶⁹ sözünü de nakleder. Bu hale benzer durumu Huldî, ibn Mesruk’tan şu şekilde rivayet etmiştir: “Tevekkül; aleyhine olan şeyleri bırakıp, her şeyin kendisine döneceği O zata havale etmendir.”³⁷⁰

Tevekkülün bir de sosyal bir boyutu vardır ki Huldî, Hüseyin b. Yahyâ’dan ibn Mesruk’un şöyle söylediğini aktarır: “Tevekkül görevli olduğun konuda üzerine düşeni yapıp başkasının yapması gerekene de müdahale etmemendir.”³⁷¹ Ca’fer’in benimsediği tevekkül anlayışı, rivayetleri Bağdatlı sûfler merkezinde olup onlarda hâkim olan hâle dayalı tevekkül anlayışıdır.

Huldî rivayet etmiştir; Serî es-Sakatî, bir olay karşısında Cüneyd’e “Şükür nedir?” diye sorar ve Cüneyd de “Allah’ın verdiği nimeti, O’na isyanda kullanmamaktır.” cevabını verir. Serî bu cevabı beğenir ve zaman zaman tekrarlatır.³⁷²

2.2.8.Murakabe

Şâfiî âlimlerinden kadılık görevine getirilen ilk kişi Ebü'l-Abbas Bağdâdî, (ö. 306/918) Ca’fer b. Nusayr’a murakabenin ne olduğunu sormuştur. Bunun üzerine Huldî, “Murakabe, Hak Teâlâ’nın her an seni gördüğünü düşünerek sırrını O’nun razı olmadığı şeylerden korumandır.” cevabını vermiştir.³⁷³ Buradaki sırrın korunmasından maksat kalbin korunmasıdır. Muhâsibî’nin de içinde bulunduğu ilk dönem mutasavvıfları sır kelimesini kalp manasında kullanmışlardır.³⁷⁴ Rivayetten kastedilen şey, Allah’ın râzı olmadığı şeylerin davranışlarda değil kalpte de olmaması gerektiği, kalbin bu olumsuz durumlardan korunmaması halinde bunların bedene de yansyacağı kabulünü içinde taşır.

2.2.9.Muhabbetullah-Mürid-Murad

Muhabbetullahın manası açıklayan Huldî, insandaki etkisine yer vererek der ki:

“O’nu yücelttiğinde (kibriyâsı) sana perde olur, O’nu sevdiğinde seni tanır ve sana nida eder.” Devamın da “Allah seni sevdiğinde sana sükûnet ve rahatlık verir, sen O’nu sevdiğinde sana kıyam (devamlı ibadet) hâlini nasip eder. Allah seni sevdiğinde sana (hidayeti, doğru yolu) gösterir ve afiyet nasip eder. Sen O’nu sevdiğinde (sevdiğin şeyler) sana tâbî olur ve (bunlarla) seni imtihan eder. İşte bu murâd olunan muhabbetle istenilen muhabbet arasındaki farktır.”³⁷⁵

³⁶⁹ Isbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/103.

³⁷⁰ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 292.

³⁷¹ Isbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/214.

³⁷² Isbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/119; Serrâc, *el-Lüma'*, 239; Serrâc, *Lüma'*, 204; Ayrıca bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/423-424; Kuşeyrî, *Risâle*, 1/311; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 259.

³⁷³ Kuşeyrî, *Risâle*, 1/331; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 272.

³⁷⁴ Zafer Erginli, *Tasavvuf Düşüncesinde Muhâsibî* (Rize: Karadeniz, 2008), 191.

³⁷⁵ İsfahânî, *el-İbâne an Turuki'l-Kâsîdîn*, 162.

İbn Furek (ö.406/1015) Ca'fer el-Huldî'ye muhabbeti sorar ve Huldî şöyle cevap verir: "Muhabbetin bir zâhir bir de bâtın yönü vardır. Zâhir yönü mahbûba ittiba etmektir. Bâtın yönü ise O'nun sevgisiyle her şeyi bırakıp, geriye başkası ve nefsi için hiçbir şeyin kalmamasıdır."³⁷⁶ Câ'fer'in sahva dayalı yaklaşımından esasla bu sözünden muhabbetin sadece bir hal değil aynı zamanda eyleme dönüşmüş haline de değinmiştir. Kul Allah'ı sevdiğe ona tabi olurken, Allah'ta sevdiği kulunu hidâyete erdirir ve murad ehli arasına katar. Kulun Allah'ı sevmesinin arzu ünsiyet bağlamından öteye Allah'ı sevmesini Allah'a karşı bir taat ve hizmet olarak düşünmüşler ve Allah'ı sevmesinin de kulunu koruması ve ona rahmet etmesi şeklinde düşünmüşlerdir. Mürid ve muradı bu çerçevede muhabbetle ele almak daha doğru olacaktır.

Mürid, iradesi ile o yolda olan;³⁷⁷ murad ise istenen maksada ulaşan ve kendisinde irade kalmamış arif kişidir. Allah'ın murad ettiğiinden başka murâdı olmayandır.³⁷⁸ Burada murad tarifi, veliyi hatırlatmaktadır. Ca'fer el-Huldî, Cüneyd el-Bağdâdî'den rivayetle mürid ve murad tariflerini beraber ele almıştır:

Hak yolunda olan her mürid Allah tarafından istenen bir muraddır ve her murad da Allah'ın bu yolda kulunu mufavvak kıldığı için müriddir. Ancak mürid ve muradın birbirinden farklı yönleri de vardır. Mürid kimsenin özellikleri; manevi terbiyeye yeni giren, zorluklara göğüs gerebilen, sıkıntı ve zorluk çeken kimsedir. Murad ise; manevi terbiyeyi nihayetine ulaşmış, yüce Allah tarafından işleri yoluna giren, yardım edilen ve kolaylıkla kulluk eden kişidir.³⁷⁹

Mürid-murad ayrımını ele aldığımızda mürid kavramında daha çok kesbe dayalı bir tutum vardır. Murad da ise hâle dayalı yaklaşım görünmektedir. Bu ayrımların Bağdat'ta çıkmasında Bağdat'ın kültürel ve ilmî durumu etkili olmuştur. Buradan hâle dayalı yaklaşımın da başında kesbe dayandığı, mertebe ilerledikçe Hakk'ın kulun işlerini üzerine aldığı, ama kişiyi kesbe sevke eden şeyin de Allah'ın seçmesi olduğu kabulü görülmektedir.

Huldî, Ahmed b. Ebü'l-Verd'den rivayetle "Veli kimdir?" sorusuna Muhammed b. Ebü'l-Verd'in "Allah'ın dostuna dost, düşmanına da düşman olan kimsedir."³⁸⁰ cevabını nakletmiştir. Dost manasına da gelen velî kelimesi, bu rivayete uygun kullanılmıştır. Böyle bir noktaya gelebilmek için ya mürid ya da murâd olmak gerektiği kabulü hissedilmektedir. Ancak murâd olan velînin mürid olan velîden daha üstün olduğu kabulü fark edilmektedir.

³⁷⁶ İsfahânî, *el-İbâne an Turuki'l-Kâsîdîn*, 158.

³⁷⁷ Serrâc, *el-Lüma'*, 417; Serrâc, *Lüma'*, 401; Süleyman Uludağ, "Mürid" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2006), 32/47-49.

³⁷⁸ Serrâc, *el-Lüma'*, 417; Serrâc, *Lüma'*, 401.

³⁷⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, 2/354; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 286.

³⁸⁰ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfîler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 200; Ayrıca bk. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi, ts.), 288; Süleyman Uludağ, "Velî" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2013), 43/25-28.

2.2.10.Fenâ-Bekâ

Hâle dayalı bir terim olan fenâ ve bekâ kavramı üzerine Bağdatlı sûfler tarafından pek çok nakilde bulunulmuştur. Çoğunlukla temkin ehlinin fenâ anlayışını yansıtan bu nakillerde genel esas; amelin gerçek sahibinin Allah olduğunu bilip, kendi yaptığı ameli yok saymaktır.³⁸¹

Huldî'nin vecd ve şathiye ile ilgili rivayetlerine rastlanamamıştır. Onda temkin ehlinin fenâ ve bekâ yaklaşımı ön plandadır. Tasavvufla ilgili birçok terimi ele alırken Huldî, fenâ ve bekâ kavramına da değinmiştir.³⁸²

Fâni olan kulun yaptığı her işi Allah için yapması³⁸³ durumunu, Huldî Cüneyd'den rivayetle: "Kul, kendi vasıflarından fânî olduğu vakit, bekâyı idrâki de tam olur."³⁸⁴ Cüneyd'in tevhid ve marifet fikrinin temelinde fenâ anlayışı vardır. Fenâ-bekâ nazariyesi iç içedir.³⁸⁵ Bağdatlı sûfler fenâ anlayışında bulanda olanda kendileri olmadığı inancına dayanmaktadır ve Ca'fer'de bu hususta onlardan farklı düşünmemektedir.

2.2.11.Ubûdiyyet-Hakikat

Sûfler nazarında, İbadet avâma; ubûdiyyet ise velîlere mahsus görülmüştür.³⁸⁶ Huldî ibn Mesruk'tan rivayetle Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin ubûdiyyet ile ilgili çok sayıda tarifini rivayet etmiştir. Ubudiyet için Tüsterî demiştir ki:

Güç ve kuvvetini yok sayarak bu nimetlerin Allah'tan geldiğini idrak ve itiraf etmektir. Bütün varlığınla Allah'a yönelerek, sana verilen nimetleri O'nun rızasına uygun şekilde kullanmak ve haramdan kaçınmaktır.³⁸⁷ Böylelikle ubûdiyyete ulaşan velinin hakikatte fânî olduğu görülmektedir.

Ubûdiyyet halinde olan kimsenin ilâhî tecelliler ve takdirler karşısında fenâ hâlinde olup iradesini terk etmiş ve Allah'a tam bir itaat halinde olmuştur.

Hakikat kelimesi ise sözlükte "gerçekte var olduğu kesin olarak bilinen, mahiyet" anlamına gelmekte olup tasavvufta "Hakk'ın sâlikten vasıflarını alıp yerine kendi vasfını koyması"³⁸⁸ manasına gelmektedir.

³⁸¹ Erginli, "'Tasavvuf İlminde Klasik Yaklaşımlar.'"; Erginli, "Tasavvufî Düşüncenin Kuruluş Asrında Bağdat Sûfî Çevrelerinin Oluşturduğu Temel Terminolojik Zemine Toplu Bir Bakış", 23; Ayrıca bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 15/164-165.

³⁸² Tasavvuf tariflerinde vermiştik. Bk: 348 nolu dipnota

³⁸³ Zafer Erginli (ed.), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalem, 2006), 244.

³⁸⁴ Serrâc, *el-Lüma'*, 285; Serrâc, *Lüma'*, 248.

³⁸⁵ Uludağ, *Cüneyd-i Bağdâdî*, 139.

³⁸⁶ Kuşeyrî, *Risâle*, 2/372; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 379; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 363.

³⁸⁷ Kuşeyrî, *Risâle*, 2/348; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 280.

³⁸⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 153.

Huldî, Cüneyd'den rivayetle "hakikat nedir?" sorusuna "Allah'ı hatırlayıp, O'ndan gayrı her şeyi terk etmektir." cevabını nakletmiştir.³⁸⁹ Ehli hakaikin halini Serî es-Sakatî'den şöyle aktarmıştır: "Onlar hasta gibi yer, boğulma durumunda olan kimse gibi uyur."³⁹⁰ Serî es-Sakatî bu ifadesi ile sürekli murâkabe halinde olan sûfnin her an Rabbi karşısında olmaktan kaynaklanan bir şuur durumunda oluşu kastedilmektedir.

2.2.12. Tevhid

Bağdat'ta sünnî ve gayr-ı sünnî düşüncelerin bir araya gelmesi, tevhid kavramının sûfler tarafından ele alınmasını gerekli kılmıştır. Tasavvuf düşüncesinde Serî es-Sakatî'den itibaren üzerinde görüş beyan edilen tevhid kavramı,³⁹¹ Ca'fer'in nakillerinde de yer almaktadır.

Tevhid anlayışı Bağdat sûfleri tarafından birçok boyutu ile ele alınmıştır. Sûflerin nazarında avâmın tevhidi ifadesi ile itikâdî tevhidi kastetmişlerdir. Ehl-i Sünnet kelâmının dayandığı zemin budur. Bu zemin aynı zamanda havâsın da zemini. Zirâ bâtına ulaşmanın yolu zâhirden geçmektedir.³⁹² Tevhidin ileri boyutu tasavvufta makam halini almıştır. Fenâ halini alan bir boyutu vardır ve sahv ehlinde ve sekr ehlinde yansımaları farklıdır. Sahv ehlinde marifet eğilimiyle tevhid heybet içinde fenâ halini almaktayken sekr ehlinde muhabbet eğilimiyle aşk içinde fenâ hâlini almaktadır.³⁹³

Cüneyd, tasavvufun terimleşme sürecinde tevhid anlayışının mümessilidir.³⁹⁴ Bu cihetten Huldî'nin Cüneyd'den rivayet ettiği tevhid tanımları önemlidir. Zirâ Cüneyd'den tevhid kavramının birçok yönünü ele alan rivayetleri mevcuttur. Cüneyd, "Meclislerin en şerefli ve en yücesi, oturup tevhid üzerinde düşünmektir."³⁹⁵ der ve sûfnin bu yola çıkarken Allah'ın varlık ve birliğini ortağı ve benzeri olmadan kabul edeceksin. Böylece avâmın tevhidinde vurgu yapılmıştır. "Tevhid; şekillerin yok olduğu ilimlerin kaybolduğu ve Allah-u Teâlâ'nın ezeldenki hâliyle kaldığı bir manadır."³⁹⁶ diyerek de havassın tevhidinde bir giriş yapar.

³⁸⁹ Serrâc, *el-Lüma'*, 286; Serrâc, *Lüma'*, 249.

³⁹⁰ Serrâc, *el-Lüma'*, 286; Serrâc, *Lüma'*, 249.

³⁹¹ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 23. Ayrıca bk. Süleyman Uludağ, "Tevhid" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2012), 41/21-22.

³⁹² Erginli, "Tasavvufî Düşüncenin Kuruluş Asrında Bağdat Sûfi Çevrelerinin Oluşturduğu Temel Terminolojik Zemine Toplu Bir Bakış", 4-5.

³⁹³ Erginli, "Tasavvufî Düşüncenin Kuruluş Asrında Bağdat Sûfi Çevrelerinin Oluşturduğu Temel Terminolojik Zemine Toplu Bir Bakış", 28.

³⁹⁴ Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, 66.

³⁹⁵ Kuşeyrî, *Risâle*, 1/30; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 89.

³⁹⁶ Kuşeyrî, *Risâle*, 2/463; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 387.

2.3. Ca'fer el-Huldî'ye Getirilen Eleştiriler

Ca'fer el-Huldî'ye yapılan eleştirileri ele aldığımızda iki tarz eleştiri karşımıza çıkmaktadır: Tasavvufun içinden gelen eleştiriler ve tasavvufun dışından gelen eleştiriler.³⁹⁷ Huldî'ye yapılan eleştirilerde tasavvufun içinden de iki tür eleştiri getirildiği anlaşılmaktadır. Bu eleştiriler; müfrit sûfler ve mütedil sûfler tarafından yapılan eleştirilerdir. Hadis ilmini hafife alan müfrit sûflerin eleştirisini ele aldığımızda, Ca'fer el-Huldî'nin hadis derslerine ara vermesinde de etkili olan sûfi bir arkadaşının, "Yazık sana! Harak ilmini bırakıyorsun, varak ilmîyle mi uğraşıyorsun?"³⁹⁸ eleştirisinin etkili olduğu ve bu sebepten Huldî'nin hadis derslerine gitmeyi geçici bir süre bıraktığı rivayet edilmiştir.

Ca'fer el-Huldî'ye mütedil sûflerin yaptığı eleştiri ise; müridleri ilmen terbiye etme konusundaki ihmâli hedef alan bir eleştiridir. Ebu'l-Hayr Tînâtî'nin Ca'fer el-Huldî'ye yazdığı şu mektup buna örnektir: "Yanınızdaki dervişlerin cehaletinin günahı size aittir; çünkü siz onların edebini bırakıp kendinizle meşgul oldunuz, böylece onları cahil bıraktınız."³⁹⁹ Ebu'l-Hayr Tînâtî'nin bu tarzının o dönemde mürşitliğe yüklenen sorumluluğunu göstermesi açısından önemli olup, Tînâtî böyle bir nasihat ve uyarıyı gerekli görmüştür. Şârânî de Ca'fer'i Hakîm Tirmizî'yi sûfiden saymadığı için eleştirmiş ve Hakîm Tirmizî'nin hatmu'l evliyâ olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁰

Ca'fer el-Huldî'ye yöneltilen bir başka eleştiri kendisini sûfi olarak vasfetmeyen maneviyat temsilcilerinden biri olan Ebû Bekir Ali b. Hasan b. Yezdânyâr'dan gelmektedir. Bu zat, yaşadığı dönemdeki Bağdatlı birçok mutasavvıfa yakışık almayan lafızlar sarf etmiştir. Bu mutasavvıflardan biri de Ca'fer el-Huldî olmuştur.⁴⁰¹

Ayrıca Huldî'ye selefler ve kelâmcılar tarafından yapılan eleştiriler de mevcuttur. Onların eleştirmesine sebep olan sûflerin davranışlarından birisi ise rızka ve maddî ihtiyaçlara karşı gösterdikleri tevekkülleridir.⁴⁰² Buna en güzel örnek Cüneyd'in meclisindeki bir grup insanın bu hususla ilgili sorularına Ca'fer el-Huldî'nin verdiği cevaptır:

³⁹⁷ Tasavvufî düşüncenin teşekkül sürecinde onunla ilgili olumlu ve olumsuz pek çok dinî yaklaşım söz konusudur. Bu tartışmaların bir kısmı, İslam inancıyla örtüşüp örtüşmediği ile ilgidir. Bu tartışmalara cevap verebilmek için pek çok mutasavvıf eserinde bu konuya yer vermiştir. Sûfler de yapılan bu tarz eleştirilere cevap vermiştir. IV. Asırda Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî (ö.378/988) eseri *Lüma'*da sûflere yönelik eleştiriler için başlık açmıştır. Abdülkerîm Kuşeyrî (ö.465/1072) tasavvufun ve sûflerin düşünce dünyasının Kur'an ve sünnet ile şekillendiğini, o dönemde sûfi görünümlü olan bâtil fırkaların gerçek sûflerden farklı olduğunu ifade etmektedir. Mutasavvıflar, sûfler ya da sûfi olmayan âlimler tarafından sûflere yönelik yapılan eleştirileri ciddiye almışlardır. Kelâm, hadis ve fıkıh âlimlerinin eleştirileri sûflere nazaran dışardan yapılan eleştirilerdir. İbnü'l-Cevzî (ö.597/1021) ve İbn Teymiyye'nin (ö.728/1328) eserlerinde sûflere yönelik pek çok eleştiri mevcuttur.

Kuşeyrî, *Risâle*, 1/17-18; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 80-82.

³⁹⁸ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-Hâtır*, 1/112.

³⁹⁹ Serrâc, *el-Lüma'*, 308; Serrâc, *Lüma'*, 274.

⁴⁰⁰ Şârânî, *Levâkihu'l-Envâr*, 170; Şârânî, *Tabakatü'l-Kübrâ*, 1/408.

⁴⁰¹ Serrâc, *el-Lüma'*, 308; Serrâc, *Lüma'*, 482. Abdürrahim Kannad, İbn Yezdânyâr'ı ve onun sövüp saydığı meşâyihî vasfederek bu durumu nazmetmiştir ve Ca'fer el-Huldî hakkında şöyle demiştir: 'Câfer Huldî'nin hakkını ise hiç gözetmezsin.'

⁴⁰² Kuşeyrî, *Risâle*, 1/298; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 255.

“Rızkımızı nereden arayalım?” sorusuna Huldî, “Rızkınızın nerede olduğunu düşünüyorsanız orada arayın.” dedi. Bunun üzerine “O halde rızkımızı Allah’tan isteyelim mi?” diye sordular. Huldî, “Eğer Allah-u Teâlâ’nın sizi unuttuğunu düşünüyorsanız, O’na kendinizi hatırlatın.” Cemaat bu sefer, “O vakit, eve kapanalım ve Allah’a tevekkül edelim mi?” diye sordu. Bunun üzerine Huldî “Bu şekilde yapıp Allah’ı rızık verecek mi vermeyecek mi diye denemeniz bir şüphedir.” dedi. Bunun üzerine soru soran grup “Çare nedir, ne yapalım?” diye sorunca Huldî, “Allah-u Teâlâ’ya güvenip çalışmak ve çare aramayı terk etmektir.” dedi.⁴⁰³

Böyle bir tevekkül anlayışına sahip olan Huldî’nin bineksiz ve erzaksız hac yolculuğuna çıkıp sadece Allah’a tevekkül ederek haccetmesini Mûtezile kelâmcısı Tenûhî *Nişvâr*’ında eleştirmiştir.⁴⁰⁴ Huldî’nin tevekkül anlayışı kesbi göz ardı etmeyen bir anlayıştır. Huldî’nin tevekkül anlayışı kendi ifadesi ile şöyledir:

Tevekkül, varlıkta da yoklukta da kalbin aynı hali korumasıdır. Bir şeyin varlığında kalbin neşesiz, yokluğunda ise kalbin neşeli olması yani her iki durumda da kalbin Yüce Allah huzurunda istikamet halinde olmasıdır.⁴⁰⁵

Bu tarif İbn Mesruk’tan rivayet ettiği tevekkül tarifine yakın bir mana taşımaktadır. Ca’fer el-Huldî Hüseyin b. Yahyâ’dan İbn Mesruk’un şöyle söylediğini aktarmaktadır: “Tevekkül aleyhine olan şeyleri bırakıp, her şeyin kendisine döneceği O Zat’a havale etmendir.”⁴⁰⁶ Burada tevekkülün fenâ ile bağlantısı kurulmuştur ve bir tutum olarak tevekkülden bahsedilmiştir.

⁴⁰³ Hâzîmî, *Kitâbu’l-Faysal fî Muştebehi’n-Nisbe*, 2/657. Ayrıca bu sorulara Cüneyd el-Bağdâdî’nin cevap verdiği de rivayet ediliyor. Bk. Kuşeyrî, *Risâle*, 1/305; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 254.

⁴⁰⁴ Ca’fer el-Huldî bu hususu şöyle ifade etmiştir: “21 defa tevekkül üzere vakfe yaptım, yanımda ne yiyecek vardı ne de su.” Ebû Alî el-Muhassin b. Alî b. Muhammed el-Kâdî Tenûhî et-, *Neşvârü’l-Muhâdara*, 3/119.

⁴⁰⁵ Attâr, *Tezkiretü’l Evliyâ*, 893; Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, 218.

⁴⁰⁶ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfîler: Tabakātu’s-Sûfiyye*, 141.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CA'FER EL-HULDÎ'NİN HİKÂYECİLİĞİ VE HİKÂYÂTÜ'L-MEŞÂYİH ESERİ

3.1. Ca'fer el-Huldî'nin Hikâyeciliği ve Üslûbu

Ca'fer el-Huldî klasik tasavvufun teşekkül ettiği döneme rivayetleriyle katkı sağlamış ve hikâyeleriyle dönemin önde gelen sûfleri arasında yer almıştır. Yaşadığı dönemde hikâyeciliği ile “Bağdat'ın en meşhuru” olarak kaynaklara geçmiştir. Huldî'nin bu alanda yetkinliğini ortaya koyabilmek için hikâyeciliğinde kullandığı üslûbu ele almak isabetli olacaktır.

3.1.1. Ca'fer el-Huldî'nin Üslûbu

Huldî'nin üslûbunu anlayabilmemiz için tasavvuf literatüründe geçen hikâyelerine bakmamız gerekmektedir. Elimize ulaşan *el-Fevâ'id ve'z-zühd* eseri daha çok nakil üzerine olduğu için onun üslûbunu değerlendirmeye imkân vermemektedir. Tasavvufî terimlerle ilgili aktarımlarının çoğu, diğer mutasavvıfların rivayetleri üzerine temellenmektedir.

Ca'fer el-Huldî'nin günümüze kadar ulaşan sözlerine ve tasavvufî terimlerin tarifindeki üslûbuna baktığımızda, onun üslûbunun; özgün,⁴⁰⁷ sistematik, icaz,⁴⁰⁸ sebep-sonuç merkezli,⁴⁰⁹ açıklayıcı⁴¹⁰ ve samimi⁴¹¹ olduğu görülmektedir. Üslûbunu zenginleştiren en önemli faktör, Huldî'nin her ilimden beslenmiş olmasıdır. Ayrıca Huldî, pek çok şehri gezerek çok sayıda sûfi ve âlimle görüşmüş, farklı derviş tipleri ile karşılaşmış onların farklı yaklaşımlarına tanık olmuştur.⁴¹²

Tasavvufî meselelerde onun işârî bir üslûbu zaman zaman kullandığı da görülmektedir. Eş'arî kelâmcısı Abdulkâhir el-Bağdâdî (429/1037-38) *Usûlu'd-Dîn* kitabında işaret ehli zat olarak Ca'fer el-Huldî'den bahsetmektedir.⁴¹³ Huldî, işârî yorumu genelde rivayet ettiği sözleri açıklamada kullanmıştır. Kendisine yöneltilen sorulara açık ve net bir şekilde cevap vermiş, tefsir ilmi başlığı altında değindiğimiz gibi meseleleri delillendirmede kullandığı ayetleri tevil ederek açıklamıştır.

Ayetleri açıklamada ve tasavvufî terimleri izah etmede kullandığı işârî yorumları, hikâyelerinde çok daha farklı bir görünme bürünmüştür. Ulaştığımız hikâyelerine baktığımızda açık ve veciz ifadelerle anlatmış olduğu tesbit edilmiştir.

Ca'fer el-Huldî'nin sohbet ortamlarında kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapların, muhatapları tarafından izaha ihtiyaç duyulmayacak şekilde ve rahatlıkla anlaşıldığı

⁴⁰⁷ İbnu'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, 1/547.

⁴⁰⁸ Şa'rânî, *Levâkihu'l-Envâr*, 1/116; Şârânî, *Tabakatü'l-Kübrâ*, 1/407.

⁴⁰⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/145.

⁴¹⁰ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 218.

⁴¹¹ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakātu's-Sûfiyye*, 279.

⁴¹² İsbahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 8/635.

⁴¹³ Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn*, 246-247.

görülmektedir. Tasavvufî meselelere dair sorulan sorulara tatmin edici cevaplar verdiği üslubu kısmında ifade edilmiştir.⁴¹⁴

Tanık olduğu bazı olaylar onun üslûbunun şekillenmesinde etkili olmuştur. Ca'fer el-Huldî'nin gençliğinde siyasî gerilime ve pek çok isyan hareketine şahit olması, yapısal özelliklerinin de etkisiyle tasavvufta sahva dayalı bir yaklaşım benimsemesine zemin hazırlamıştır. Zira on beş-on altı yaşlarında Gulamu Halîl mihnesinde hocası Cüneyd ve pek çok sûfinin yargılandığına, elli yedi yaşlarında da Hallâc'ın idamına tanık olmuştur. Bu durum onu daha tedbirli olmaya ve kendi düşüncelerini ifade etmekten ziyade başkasına ait düşünceleri rivayet etmeye itmiş olabilir. Ayrıca insanların düşünce ve inançlarına zarar vermeyecek ve sahv ehli olması sebebiyle yanlış anlaşılmanın önünü kesecek şekilde, rivayetlerini ve fikirlerini; sistematik ve bütüncül bir tarzda ifade etmiştir. Tasavvufî terimlerle ilgili yaklaşımlarına İkinci Bölüm'de temas edilmiştir.

3.1.2. Ca'fer el-Huldî'nin Hikâyeciliği

Arapçada hakâ حكاية kelimesinden türeyen hikâye; anlatmak, söylemek, demek, konuşmak, taklit etmek ve benzetmek anlamlarına gelmekte olup çoğulu 'hikâyât' olarak kullanılmaktadır.⁴¹⁵ Hikâye, bir olayın ya da yaşanmışlıkların yazılı olarak aktarılmasında kullanılan en önemli metotlardan birisidir. İslam dünyasına hikâye yazıcılığı başlangıçta zahidlerin hikâyeleri, daha sonra ise çeviri faaliyetleriyle beraber girmiştir.⁴¹⁶ Abbâsîler döneminde yaşayan Ca'fer el-Huldî, hikâyeciliği ile mutasavvıflar arasında önde gelen sûfler arasında yer almıştır. Ebû Abdullah er-Râzî'nin şu sözü Huldî'nin hikâyeciliğinin ne kadar köklü tesirlere sahip olduğunu gösterir: "Irak şeyhleri, tasavvufla ilgili Bağdat'ta şu üç hususun dikkat çektiğini söylerlerdi: 'Şiblî'nin işaretleri, Mürtaîş'in nükteleri ve Ca'fer el-Huldî'nin menkıbeleridir.'"⁴¹⁷

Tasavvuf terminolojisinin gelişmesinde Irak'ın, özellikle de Bağdat'ın, katkısı büyüktür. Huldî hikâyeleriyle sûfî çevrelerde söze ait gücün farklı bir yönünü, sûfler tarafından takdir edilecek şekilde ifade etmiş gözükmektedir.⁴¹⁸ Zirâ ilk dönem müellifleri tarafından Huldî, sözü güzel olan şeyhlerden sayılmıştır.⁴¹⁹ İbn Yezdânyâr, Bağdat'taki tasavvuf anlayışını eleştirse de orada dilin iyi kullanıldığını itiraf edip oranın tasavvuf anlayışındaki söz yönüne vurgu yapmıştır. Bu çerçevede Bağdat mutasavvıflarının birçoğunda, Ca'fer el-Huldî gibi ifade gücü gelişmiştir.

⁴¹⁴ Şa'rânî, *Levâkihu'l-Envâr*, 1/116; Şârânî, *Tabakatü'l-Kübrâ*, 1/407.

⁴¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 16/191.

⁴¹⁶ Hüseyin Yazıcı, "Hikâye" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1997), 17/479-485.

⁴¹⁷ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfler: Tabakātu's-Sûfiyye*, 218. Câmî'de bu söz doğrudan doğruya Ca'fer Huldî'nin dilinden aktarılır: 'Irak'ta üç acayip şey var; Şiblî'nin şatihileri, Mürtaîş'in nükteleri ve benim hikâyelerim.' Câmî, *Nefhâtü'l-Üns*, 369.

⁴¹⁸ İbnu'l-Mulakkın, *Tabakātu'l-Evliyâ*, 335. Terminolojinin ifadesi ve hikâyelerin kudretiyle sözün ortak paydasında birleştiği görülmektedir. Bu durum İbn Yezdânyâr'ın (ö. 334/945) sözlerini hatırlatmakta: 'Horasan sûfiliği tatbikat üzeredir, söz yoktur. Bağdat sûfiliği söz üzerinedir, tatbikat yoktur...'

⁴¹⁹ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfler: Tabakātu's-Sûfiyye*, 326.

Ca'fer el-Huldî; pek çok şehri gezip mutasavvıfların hâl tercümelerini derlemiş, bu konuda iki yüz kitaba sahip olmuş ve iki bin tasavvuf önderini de tanımıştır.⁴²⁰ Şârânî, Ca'fer el-Huldî'nin bu divanları toplamasında bir hikmetin olduğundan eserinde şöyle bahsetmektedir:

Onun, evliyâ divanlarının hikmeti çoktur. O divanları toplayıp tasnif ederek, Yüce Allah'ın evliyâyâ muameleleri hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Böylece yolun sadıklarını irşad etmeye ve ihvana doğru yolu göstermeye vesile olmaktadır. Her müridin çeşitli istîdâdı vardır. Kime hangi kapı uygunsa o kapıdan girecektir. Hak yolcusunun nasibi hangi velide ise ona bağlanacaktır. Bu divanları bu vesile ile toplamıştır. Bu yola yeni giren mürid, evliyâyâ seyredecek, hangi evliyâ onun mizacına uyarsa o kapıdan girecek, bu olmazsa diğer kapı, o olmazsa diğer... Burada çok önemli bir alamet vardır. Allah'a davet eden evliyânın dikkati celbedilmektedir. Bu vesileyle ihvan zorlanmayacaktır. Belki nasibi başka kapıdadır. Dikkat et ve anla... Hakikati Allah bilir...⁴²¹

Ca'fer el-Huldî; peygamber kıssalarını, sahâbe ile Emevi ve Abbâsî halifelerinden ve önde gelen mutasavvıfların hayatlarından örnekleri ve hikâyeleri anlatmıştır.⁴²² Bu rivayetlerden de anlaşılacağı üzere Huldî tasavvufun yazılı mirasını elinde bulunduran bir mutasavvıftır.⁴²³

Huldî'nin hikâyeciliğinde hocası Cüneyd el-Bağdâdî'nin etkisi vardır.⁴²⁴ Zirâ Cüneyd de mutasavvıftır ve âlimlerin hayatlarını ve hikâyelerini hoş bir üslupla anlatıp onları müritlere örnek olarak göstermiştir.⁴²⁵ Cüneyd el-Bağdâdî, Ca'fer el-Huldî'nin, "Geçmiş sâlih zatların hikâyelerini anlatmada müritler için ne fayda vardır?" sorusuna, "Sâlihlerin hayat hikâyeleri, Allah Teâlâ'nın rahmetini taşıyan manevi ordular gibidir. Allah onlarla müritlerin kalplerini kuvvetlendirir." cevabını vererek tasavvuf eğitiminde hikâyenin gücünü göstermek istemiştir. Kendisine, "Bu sözünüzü destekleyecek bir şahit ve delil var mı?" diye sorulunca da "Evet" cevabını vermiş ve şu ayeti okumuştur: "Peygamberlerin haberlerinden senin kalbini teskin ve takviye edecek her haberi sana anlatıyoruz." (Hud 11/120) ⁴²⁶

Huldî Kur'an-ı Kerim'deki kıssalarla eğitim modelinden mülhem olacak şekilde hikâyeler nakletmiştir. Bu nakillere dayalı eseri *Hikâyâtü'l-Meşâyih*'i kaleme alma gayesi, müritleri mânen takviye etmektir.⁴²⁷ Huldî bu anlayıştan yola çıkarak müritlerin rol model alacakları şahıslara ve takip edecekleri örnek şahsiyetlere hikâyelerinde yer vermiştir.

Huldî'ye olarak tanınan Ca'fer el-Huldî'nin kızı, babasının hikâyeciliğine dair ondan bir rivayette bulunmuştur. "Babam, Cüneyd'den işitmiştir. Cüneyd el-Bağdâdî diyor ki:

⁴²⁰ Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 369.

⁴²¹ Şârânî, *Levâkihu'l-Envâr*, 1/117; Şârânî, *Tabakatü'l-Kübrâ*, 408.

⁴²² İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 4/248-5?318-8/279-9/172.

⁴²³ Uyar, *Sülemî'nin Tabakât'ında Süfî Çevreler*, 343.

⁴²⁴ Kuşeyrî, *Risâle*, 2/354; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 285.

⁴²⁵ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 218.

⁴²⁶ Kuşeyrî, *Risâle*, 2/354; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 285.

⁴²⁷ Kıssanın iz sürüp birinin ardınca gitmek anlamı için bk. İdris Şengül, "Kıssa" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2022), 25/498-500; Macit Yılmaz, "Değerler Eğitiminde Etkin Bir Materyal Olarak Kur'an Kıssaları ve Kullanılışı", *İslâmî İlimler Dergisi* 9/1 (2014), 143.

Ben dini ayırt etme hakkında, züht ve verâ konularında önde gelen on küsur meşayıhtan duyduğuma göre; bu âlimlerin hepsi kıssa anlatımının aslen bid'at olduğu konusunda icmâ etmişlerdir. Ne kadar güzel bir bid'attır o! Rahmet kıssa anlatılan meclislere iner, onların lafızlarından gözyaşları akar. Kalpler o mecliste isyandan kaçır.⁴²⁸

Bu sözden de anlaşıldığı üzere, hikâye anlatımı, meşayih'in ve Huldî'nin nazarında güzel bir bid'at olarak değerlendirilmiştir. Bununla beraber kaynaklarda Huldî'nin kıssa anlattığına dair bir rivayete rastlanılmamıştır. Bu sebepten Huldî'nin hikâye yazarlığı ön plandadır. Kıssacı vaizler hikâyeleri anlatarak insanlar üzerinde etki bırakarak bundan şöhret ve maddiyat kazanmak isterken Huldî, kıssaları kayıt altına alıp bunların belirli kitap veya defterlerde yazılı metin haline gelmesini ve sûflere örnek olabilecek rehberleri sonraki nesillere aktarmak istemiştir. Kıssacı vaizlerle ilgi Tâbî'nin kıraat âlimlerinden Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 73/692 [?]): "Kıssacıların meclislerinde bulunmayınız. Onların meclislerine giden bizim meclisimize gelmesin. Kıssacılardan sakınınız."⁴²⁹ şeklinde bir uyarıda bulunmuştur. Sûfler arasında hikâye nakledenleri, o dönemdeki çıkarıcı kıssacılarla karıştırılmamak için kıssa yerine hikâye terimini tercih ettikleri tahmin edilmektedir.⁴³⁰ Bu tahminden hareketle Huldî'nin de kıssa yerine hikâye terimini tercih etmiş olabileceği kanaatindeyiz.

Ca'fer el-Huldî'nin yaptığı çok sayıdaki hac yolculuklarıyla ilgili hikâyeleri vardır.⁴³¹ Ancak Hücvirî, onun kendini beğenmekten kaçınarak kendisiyle alakalı hikâyeleri başka isimlerle nakletmeyi tercih ettiği kanaatindeyiz.⁴³² Huldî'nin hac hikâyeleri haricinde çok fazla hikâyesine rastlanılmaması bu sebebe bağlı olabilir.

3.2. Hikâyâtü'l-Meşâyih Eseri

Çalışmamızdaki önemli bir başlık olan *Hikâyâtü'l-Meşâyih* yani şeyhlerin hikâyelerini konu alan bu eser elimize ulaşmadığı için ilk dönem kaynaklarında Huldî'nin rivayetlerini tarayıp, bunun sonucunda elde edilen hikâyelerden yapılan seçmeleri burada değerlendireceğiz.

3.2.1. Hikâyâtü'l-Meşâyih'tan Nakil Yapanlar

Ca'fer el-Huldî'nin *Hikâyâtü'l-Meşâyih* eseri hakkında bilgi alacağımız en önemli kaynaklar; *Lüma'*, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, *Hilyetü'l-Evliyâ*, *Tarîhu Bağdâd*'dir.⁴³³ *Hilyetü'l-Evliyâ*'nın müellifi Ebû Nuaym

⁴²⁸ Isbehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, I-X/XVI,634.

⁴²⁹ Süleyman Uludağ, *Dört Kapı Kırk Eşik İslam Toplumlarında Sûfî Gelenekler ve Derviş Tipleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019), 123.

⁴³⁰ Uludağ, *Dört Kapı Kırk Eşik İslam Toplumlarında Sûfî Gelenekler ve Derviş Tipleri*, 129.

⁴³¹ Burada hem kendisinin hem de İbrâhim Havvâs'a ait hac hikâyeleri vardır. Serrâc, *el-Lüma'*, 224; Serrâc, *Lüma'*, 191.

⁴³² Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 218.

⁴³³ Fuat Sezgin Serrâc el-Kârî'nin *Mesâri'u'l-Uşşâk* eserinde de Hikâyât'tan alıntı olduğundan bahsetmektedir. Sezgin, *İslam Bilimleri Tarihi*, 1/761.

İsbehânî, tartışmalı da olsa Huldî'nin icazet verdiği öğrencisidir.⁴³⁴ Huldî'nin öğrencileri kısmında bu hususa değinmiştik. Muhtemelen buna bağlı olarak *Hilye*'de *Hikâyât*'tan yapılmış olan çok miktarda alıntıyla karşılaşılmaktadır. Ca'fer el-Huldî, tasavvufi yaklaşımını etkileyen ve düşünce dünyasını besleyen şeyhlerin yaşadıklarını hikâyeler şeklinde nakletmiştir. Bu nakillere konu olan şahsiyetler hicrî 100-330 yılları arasında yaşamış olan ilk dönem mutasavvıflarıdır. Ayrıca Huldî, tasavvufta merkezi Irak olan belli bir geleneğin temsilcisi durumundaki şeyhleri daha çok ön plana çıkarmış gözükmektedir. Bölümün son başlığı bu konunun tartışmasına ayrılmıştır.

3.2.2. *Hikâyâtü'l-Meşâyah*'in Türü ve Konuları

Ca'fer el-Huldî'nin *Hikâyâtü'l-Meşâyah* adlı eseri, sûfî hikâyelerinin derlendiği bir eserdir. Bu eserin tabakat türü olduğunu söyleyenler de vardır.⁴³⁵ Ancak tabakalar halinde yazılan tabakât türü ile tabakalara bağlı olmaksızın hikâyeler derlemesinden oluşan hikâyât türü birbirinden farklıdır. *Hikâyâtü'l-Meşâyah* eserini Brockelmann, Cüneyd el-Bağdâdî'ye nispet etmektedir.⁴³⁶ Knysh'e göreyse Huldî *Hikâyâtü'l-Meşâyah* adlı eserinde Ebû Saîd İbnü'l-Arabî'nin (ö.341/952) *Tabakatü'n-Nüssâk* eserini taklit etmiştir.⁴³⁷ Her şeyden önce bu eser tabakat değildir. Çünkü tabakat, biyografileri tabakalar halinde ele alan bir eser türüdür.⁴³⁸ Huldî'nin eseri ise biyografilere yer vermeyip tamamen sûfîlerin başından geçen olayları ve hikâyeleri ele almaktadır. Her iki eserin de günümüze kadar ulaşmaması, bu iki eserin kıyas yapılmasına imkân vermemektedir. *Hilye*'deki rivâyetlerinin genel görünümünü tablolaştırarak diğer kaynaklarla karşılaştırmak gerekirse karşımıza şöyle bir görünüm çıkmaktadır:"

Tablo 3. *Hilyetü'l-Evliyâ'da Geçen Hikâyelerin Diğer Kaynaklarda Mukayesesi*⁴³⁹

⁴³⁴ İsbehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 9/309; Cuveynî, *el-Akîdetü'n-Nizâmiyye*, 1/84.

⁴³⁵ Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, 138.

⁴³⁶ Carl Brockelmann, *History of the Arabic Written Tradition*, ed. Maribel Fierro, çev. Joep Lameer (Leiden: Brill, 2017), 1/358.

⁴³⁷ Knysh, IV./X. Asırda tasavvufun sistemleşmesinde etki eden ve günümüze kadar gelmeyen eserleri ele alırken ilk örnek olarak Ebû Saîd el-Arabî'nin (ö. 341/952) *Tabakatü'n-Nüssâk*'ını dile getirmekte. Daha sonraki eserleri bu eserin taklidi olduğunu söyleyen Knysh, bu eserler arasında Huldî'nin *Hikâyâtü'l-Meşâyah*'ına da yer vermektedir. Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, 128.

⁴³⁸ İsmail Durmuş, "Tabakat" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2010), 39/288-290.

⁴³⁹ Sayfalarını belirlemede Yararlandığımız Kaynaklar bk. Serrâc, *el-Lüma'*; Kuşeyrî, *Risâle*; İsbehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*; Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî İbnu'l-Cevzî, *et-Tabsıra* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406); Ebû'l Sıbt İbnul-Cevzî, *Mir'âtu'z-Zamân fî Tevârîhi'l-A'yân*, thk. Muhammed Berekât (Dimeşk, 1434); İbnu'l-Cevzî, *Saydu'l-Hâtır*; İbnu'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*; Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*; Ebû 'Amr 'Osman b. 'Abdurrahmân Takıyyuddîn İbnu's-Salâh, *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfi'iyye*; Tâcuddîn es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kubrâ*; Ebû'Abdurrahman Muhammed b. el-Ḥuseyn en-Nîsâbûrî Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye li's-Sülemî ve Yelîhi Zikru'n-Nisveti'l-Mute'abbidâti's-Sûfiyyat*, thk. Mustafâ 'Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419); Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*; İbnu'l-Cevzî, *Telbîsu İblîs*; İbn Hallikân Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Ḥallikân el-İrbilî, *Vefiyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrût: Dâru Sâdir, 1318); Yâkût Hamevî Ebû 'Abdullâh Yâkût b. 'Abdullâh er-Rûmî el-, *Mu'cemu'l-Buldân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.); İbn Kudâme el-Makdisî, *et-Tevvâbîn* (Dâru İbn Hazm, 1424); Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî el-Husrevcerdî el-

KAYNAKLAR	HİLYETÜ'L-EVLİYÂ	TÂRÎHU MEDİNETİ DIMAŞK	TÂRÎHU BAĞDAD	EL-MUNTAZAM	SIFATÜ'S SAFVE	DİĞER KAYNAKLAR
Ebu Şuyab el-Berâsî'nin Zühdü	*		*	*		Mucemül Buldan * Et-Tevvabin (S.118) *
İbrahim b. Ethem'in Musîbete Sabrı	*	*				Şuabü'l-İman *
Humeyd b. Câbir'in Uzleti	*	*		*		et- Tefsira * Şuabü'l-İman * Tarihü'l İslam Zehebî *
Muhammed es-Semmun'un Rumlar İle Savaşma Gayreti	*			*	*	

Hurâsânî el-Beyhakî, *Kitâbu'z-Zuhdi'l-Kebîr*, thk. Âmir Ahmed Hadar (Beyrût 1996: Muessesetu'l-Kutubi's-Sakâfiyye, ts.); Kelâbâzî, *Ta'arruf*; Zekeriyâ el-Kazvîni Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd, *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd* (Beyrût: Dâru Sâdır, ts.); Cemâlu'd-Dîn Yûsuf b. Hasen b. Ahmed b. Hasen b. Abdulhâdî es-Sâlihî el-Hanbelî İbnu'l-Mibred, *Sabbu'l-Hamûl 'alâ Men Vesale Ezahu ilâ's-Sâlihîne min Evliyâ'illâh*, thk. Nûruddîn Tâlib, 1432; Şems ed-Dîn Muhammed b. Omar b. Ahmed âlsfirî eş-Şâfi'î Şemsu'd-Dîn es-Sefrî, *el-Mecâlisu'l-Va'ziyye fî Şerh Ehâdîs Hayri'l-Beriyye* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1425); Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî İbnu'l-Cevzî, *Menâkibu'l-İmâm Ahmed*, thk. Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Turkî, 1409; İbnu'l-Kayyim Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn beyne Menâzili İyyâke Na'budu ve İyyâke Nest'ain*, ed. Muhammed el-Mu'tasım Billâh el-Bağdâdî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1416); İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, thk. Muhammed Hâmid el-Fakî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.); Safedî Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. 'Abdullâh es-, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, ed. Turkî Muştafâ Ahmed el-Arnâ'ût (Beyrût, 1420); Ebû'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağrîberdî b. 'Abdullâh İbn Tağrîberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhira fî Mulûki Mısır ve'l-Kâhira* (Mısır: Vezâratu's-Sekâfe ve'l-İrşâdî'l-Kavmî, Dâru'l-Kutub, ts.); Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn* (Beyrût: I-IV, Dâru'l-Ma'rife, ts.); İbn Muflih Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed, *el-Maksadu'l-Erşed*, ed. 'Abdurrahmân b. Suleymân el-' Useymîn (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1410).

KAYNAKLAR	HİLYETÜ'L- EVLİYÂ	TÂRÎHU MEDİNETİ DİMAŞK	TÂRÎHU BAĞDAD	EL- MUNTAZAM	SİFATÜ's SAFVE	DİĞER KAYNAKLAR
Ali es-Sâmirî'nin Rüyada Görülmesi	*					
Ebu Yakub ez- Zeyyat'ın Tevekkülü	*					<i>Telbîsü İblîs</i> *
Süleyman b. Yesar'ın Allah Korkusu	*					
İbrahim b. Ethem'in Şükrü	*	*				<i>Beyhakî, Kitâbü'z- Zühd</i> *
İbrahim b. Ethem'in Ölümü Tefekkürü	*					
Hâris el- Muhâsibî'nin Takvası	*		*	*		<i>Ta'arruf Kelâbâzî</i> * <i>Risâletu'l-Ğuşeyriyye</i> *
Hâris el- Muhâsibî'nin Cüneyd ile Sohbeti	*		*			
Hâris el- Muhâsibî'nin Şüpheli Lokma Yememesi	*					<i>el-Luma'</i> * <i>Risâletu'l-Ğuşeyriyye</i> *
Ali el- Curcani'nin Serî Sakatî'ye Nasihat Etmesi	*					
Serî Sakatî'nin Mekke Yolunda Bağ ile Rızıklandırılması	*				*	

KAYNAKLAR	HİLYETÜ'L- EVLİYÂ	TÂRÎHU MEDİNETİ DİMAŞK	TÂRÎHU BAĞDAD	EL- MUNTAZAM	SİFATÜ'S SAFVE	DİĞER KAYNAKLAR
Serî Sakatî'nin Tarsus'ta İki Gence Tandır Yapması Cömertliği	*					Şuabü'l-İman *
Serî Sakatî'nin Soğuk Suyu İçmeyerek Riyazet Yapması	*	*				<i>Ta'arruf Kelâbâzî</i> *
Serî Sakatî'nin 30 Yıldır Gittiği Camiyi Bırakması	*					
Serî Sakatî'nin Helâl Gıda Yeme Konusundaki Vera'sı	*					<i>Beyhakî'nin Kitâbü'z-Zühd</i> *
Serî Sakatî'nin Gençlere Nasihati	*	*			*	<i>Beyhakî'nin Kitâbü'z-Zühd</i> *
Serî Sakatî'nin Tarsus'ta Rahatsızlanması ve Duası	*	*				<i>el- Ezkiya</i> *
Serî Sakatî'nin Serçeye Merhameti	*	*			*	<i>el-Luma'</i> * <i>Risâletu'l- Kuşeyriyye</i> * Şuabü'l-İman *
Serî Sakatî'nin Ölüm Anında Nasihat Etmesi	*	*	*			
Ebu Yusuf el-Gasûlî'nin Zühdü	*					

KAYNAKLAR	HİLYETÜ'L- EVLİYÂ	TÂRÎHU MEDİNETİ DİMAŞK	TÂRÎHU BAĞDAD	EL- MUNTAZAM	SİFATÜ's SAFVE	DİĞER KAYNAKLAR
Ebu Hamza el-Bağdadi'nin Kapalı Kapıyı Açma Kerâmeti	*	*	*			<i>el-Luma'</i> *
İbn Mesrûk ile Cüneyd'in Bağdat'ta Gezinmesi	*				*	<i>Sülemî Tabakat</i> *
İbrâhim Acurrî'nin Kerâmeti	*		*		*	Risâletu'l- Kuşeyriyye * Tarihü'l İslam Zehebî * Miratüz Zaman * Asarul Bilad * Sabbu'l Hamu'l Ala Men Vesale * Şemsu'd Din El- Mecalisul Vaziyye *
Ebu Nasr el- Muhıbb'in Cömertliğı	*		*	*		
Ca'fer b. el- Kuff'ye Cüneyd'in İkramı	*		*			
Ahmed b. Hanbel'in Saklanması	*					<i>İbnü'l Cevzî</i> <i>Menâkibü'l-İmâm</i> <i>Ahmed</i> * <i>Zehebî</i> <i>Târihü'l İslâm</i> *

KAYNAKLAR	HİLYETÜ'L- EVLİYÂ	TÂRÎHU MEDİNETİ DİMAŞK	TÂRÎHU BAĞDAD	EL- MUNTAZAM	SİFATÜ'S SAFVE	DİĞER KAYNAKLAR
Cüneyd'in Ölümünden Sonra Rüyada Görülmesi ve Nafile ibadetlerin Değeri Konusunda Uyarıda Bulunması	*		*		*	<p>Risâletu'l- Kuşeyriyye *</p> <p>Zehebî Târihu'l İslâm *</p> <p>Vefiyâtu'l-Ayan ve Enbâu Ebnâi'z Zaman I, * Medaricu's Salikin *</p> <p>Tabakatü'l Hanâbile *</p> <p>Sibt İbnul-Cevzî, Mir'âtu'z-Zamân *</p> <p>es-Safedî Şalâhuddîn El-Vâfi Bi'l-Vefeyât, *</p> <p>Tâcuddîn Es-Subkî, Tabakâtu's- Şâfi'iyeti'l-Kubrâ, *</p> <p>İbn Keşîr, Tabakâtu's- Şâfi'iyîn, *</p> <p>Abdullâh İbn Tağrıberdî, En- Nucûmu'z-Zâhira Fî Mulûki Mısır Ve'l- Kâhira *</p> <p>Zekeriyâ El-Kazvîni Âşâru'l-Bilâd ve Aḥbâru'l-İbâd *</p> <p>Şuabü'l-İman *</p> <p>İbnu'l-Ḳayyim, Medâricu's-Sâlikîn *</p> <p>İbn Muflih, El- Maḳsadu'l-Erşed, *</p> <p>Gazzâlî, İḥyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn *</p>

<i>KAYNAKLAR</i>	<i>HİLYETÜ'L-EVLİYÂ</i>	<i>TÂRİHU MEDİNETİ DIMAŞK</i>	<i>TÂRİHU BAĞDAD</i>	<i>EL-MUNTAZAM</i>	<i>SİFATÜ'S SAFVE</i>	<i>DİĞER KAYNAKLAR</i>
Şiblî'nin Vefatı Sırasındaki Verâ'i	*			*		Vefayatu'l- A'yan * Risâletu'l-Kuşeyriyye *

3.3. Câfer el-Huldî'nin Naklettiği Hikâyelerden Örnekler

Bu bölümde hikâyeleri ele alırken önceliğimiz, kronolojik sıraya göre Ca'fer el-Huldî'ye en yakın kaynaktaki rivayetlere değinmek ve ilk kaynaklardaki rivayetlerden yola çıkarak hikâyenin zamanla bir değişikliğe uğrayıp-uğramadığını incelemektir. Bunu anlayabilmek için hikâyeyi diğer kaynaklardaki rivayetleriyle karşılaştırdık. Eğer hikâye farklı kaynaklarda değişikliklere uğramış ise o değişikliklere yer verilmiştir. Burada başka bir hususu da vurgulamak yararlı olacaktır. Bu başlığa *Hikâyâtü'l-Meşâyih'taki Hikâyelerden Örnekler* başlığı verilebilirdi. Ancak burada ilk hikâyenin İbrahim b. Edhem'den nakledilmesi ve bu hikâyenin İbrahim b. Edhem'in hikâyelerine dair risalesinden alınıp alınmadığının tespitine imkân bulunmaması sebebiyle *Câfer'in Naklettiği Hikâyeler* şeklinde isimlendirmek daha doğru görünmektedir.

3.3.1. Ebû Şuayb el-Berâsî'nin Zühdü⁴⁴⁰

أَخْبَرَنِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ نُصَيْرٍ، فِي كِتَابِهِ، وَحَدَّثَنِي عَنْهُ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: سَمِعْتُ الْجُنَيْدَ بْنَ مُحَمَّدٍ، يَقُولُ: كَانَ أَبُو شُعَيْبٍ الْبَرَائِيُّ أَوَّلَ مَنْ سَكَنَ بَرَاءًا فِي كُوَيْحٍ يَتَعَبَّدُ فِيهِ فَمَرَّتْ بِكُوَيْحِهِ جَارِيَةٌ مِنْ بَنَاتِ الْكِبَارِ مِنْ أَبْنَاءِ الدُّنْيَا كَانَتْ رَيْبَتْ فِي فُصُورِ الْمُلُوكِ فَتَنظَرَتْ إِلَى أَبِي شُعَيْبٍ فَاسْتَحْسَنَتْ حَالَهُ وَمَا كَانَ عَلَيْهِ فَصَارَتْ كَالْأَسِيرِ لَهُ فَعَزَمَتْ عَلَى التَّجَرُّدِ عَنِ الدُّنْيَا، وَالْإِتِّصَالِ، بِأَبِي شُعَيْبٍ فَجَاءَتْ إِلَيْهِ وَقَالَتْ: أُرِيدُ أَنْ أَكُونَ لَكَ خَادِمًا، فَقَالَ لَهَا: «إِنْ أَرَدْتِ ذَلِكَ فَغَيِّرِي مِنْ هَيْئَتِكَ وَتَجَرِّدِي عَمَّا أَنْتِ فِيهِ حَتَّى تَصُلِحِي لِمَا أَرَدْتِ، فَتَجَرَّدْتِ مِنْ كُلِّ مَا تَمْلِكُهُ وَلَبِستِ لِبَسَةَ النُّسَاكِ وَخَصَرْتَهُ فَتَزَوَّجَهَا فَلَمَّا دَخَلْتَ الْكُوَيْحَ رَأَتْ قِطْعَةَ خِصَافٍ وَكَانَ يَجْلِسُ عَلَيْهَا أَبُو شُعَيْبٍ تَقِيهِ مِنَ النَّدَى، فَقَالَتْ: مَا أَنَا بِمُؤَيَّمَةٍ فِيهَا حَتَّى تُخْرِجَ مَا تَحْتَكُ لِأَبِي سَمِعْتِكَ تَقُولُ: إِنَّ الْأَرْضَ تَقُولُ: يَا ابْنَ آدَمَ، تَجْعَلُ الْيَوْمَ بَيْتِي وَبَيْتَكَ حِجَابًا وَأَنْتِ عَدَا فِي بَطْنِي؟، فَمَا كُنْتُ لِأَجْعَلَ بَيْتِي وَبَيْتَكَ حِجَابًا، فَأَخَذَ أَبُو شُعَيْبٍ الْخِصَافَ وَرَمَى بِهِ فَمَكَثَتْ مَعَهُ سِنِينَ كَثِيرَةً يَتَعَبَّدَانِ أَحْسَنَ عِبَادَةٍ وَتَوَفَّيَا عَلَى ذَلِكَ

مُتَعَاوَيْنَ⁴⁴¹

⁴⁴⁰ Ebû Şuayb el-Berâsî, Ebû Ca'fer Kerbinî'nin hocasıdır. Bk.Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 1/363. Ebû Ca'fer ayrıca Cüneyd'in arkadaşıdır. Cüneyd'in hocası olduğuna dair rivayetlerde vardır. Bk. Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 213.

⁴⁴¹ Isbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/323.

Ca'fer el-Huldî'den okunduğuna göre Muhammed b. İbrâhim'den naklen haber veriyor. Cüneyd b. Muhammed'in rivayet ettiğine göre Ebû Şuayb el-Berâsî, Berâs'ta ikamet eden ilk kişidir. Orada bir kulübe yapıp içinde ibadet ediyordu. Bir gün kulübesine, bölgenin büyük ailelerinden birinin kızının cariyesi geldi. Sarayda yetişmiş bu kız, Ebû Şuayb'a bakınca onun yaşayış tarzı ve içinde bulunduğu durum dikkatini çekti. Onun kölesi gibi olup her şeyden kendini soyutlayıp Ebû Şuayb'a bağlanmaya karar verdi. Ona gelip dedi ki: "Senin hizmetçin olmak istiyorum." Bunun üzerine, Ebû Şuayb ona şöyle karşılık verdi: "Bunu istiyorsan bulunduğun durumu değiştir. Bu duruma uygun olabilmen için içinde bulunduğun hayattan vazgeçmelisin." Kadın sahip olduğu her şeyden kurtuldu. Sıradan kadın kıyafetlerini giydi ve Ebû Şuayb'ın yanına gelip onunla evlendi. Kulübeye girdiğinde bir parça post gördü. Ebû Şuayb bu deri parçasının üstünde oturup onunla nemden korunuyordu. Kadın şöyle dedi: "Şu altındaki postu dışarı çıkartmadan, kulübeye girmeyeceğim. Ben senin: «Yeryüzü der ki: Ey Âdemoğlu! Bugün benimle arana bir engel mi koyuyorsun, yarın benim içime gireceksin?» dediğini duymuştum. Ben yerle aramda bir engel olmasını istemem." dedi. Ebû Şuayb postu alıp dışarı çıkarttı. Kadın yıllarca Ebû Şuayb ile yaşadı. Birbirlerine yardımcı olarak birlikte güzelce ibadet ettiler ve vefat ettiler.'

Bu hikâye, diğer kaynaklarda değişikliğe uğramadan karşımıza çıkmaktadır.⁴⁴²

Ebû Şuayb el-Berâsî'nin Berâs'da ikâmet ettiği ve onun orada ikâmet eden kimselerin ilklerinden olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebepten Berâsî olarak anılmaktadır. Ebû Şuayb el-Berâsî'nin zühd ehli bir kimse olduğu ve hanımının da saray terbiyesi görmüş, zâhîde bir hanım olduğu anlaşılmaktadır. Ca'fer hikâyelerinde özellikle meşayih saydığı zatları almıştır. Ca'fer'in Berâsî'nin hikâyesini nakletmesi onu da önde gelen sûflerden saydığını göstermektedir.

3.3.2. İbrâhim b. Edhem'in Şükrü ve Humeyd b. Cabir'in Zühdü

أَخْبَرَنِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ نُصَيْرٍ، فِي كِتَابِهِ وَحَدَّثَنِي عَنْهُ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ نُصَيْرٍ، حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: سَمِعْتُ إِبْرَاهِيمَ بْنَ أَذْهَمٍ، يَقُولُ: « مَا بَالُنَا نَشْكُو فَقْرَنَا (، إِلَى مِثْلِنَا وَلَا نَطْلُبُ كَشْفَهُ مِنْ رَبِّنَا. نَكَلْفُهُ أَنَّ عَبْدًا أَحَبَّ عَبْدًا لِذُنْيَاهُ وَنَسِيَ مَا فِي خَزَائِنِ مَوْلَاهُ، قَالَ: وَنَظَرَ إِبْرَاهِيمُ إِلَى رَجُلٍ قَدْ أُصِيبَ بِمَالٍ وَمَتَاعٍ وَوَقَعَ الْحَرِيقُ فِي دُكَّانِهِ فَاشْتَدَّ حَزْرُهُ حَتَّى خُوِلَطَ فِي عَقْلِهِ. فَقَالَ يَا عَبْدَ اللَّهِ إِنَّ الْمَالَ مَالٌ اللَّهُ مَتَّعَ بِهِ إِذَا شَاءَ وَأَخَذَهُ مِنْكَ إِذَا شَاءَ فَاصْبِرْ لِأَمْرِهِ وَلَا تَجْرَعْ فَإِنَّ مِنْ تَمَامِ شُكْرِ اللَّهِ عَلَى الْعَافِيَةِ الصَّبْرُ لَهُ عَلَى الْبَلِيَّةِ وَمَنْ قَدَّمَ وَجَدَ وَمَنْ أَخَّرَ فَقَدْ نَدِمَ قَالَ:

سَمِعْتُ إِبْرَاهِيمَ، يَقُولُ هَكَذَا كَثِيرًا: دَارُنَا أَمَامَنَا وَحَيَاتُنَا بَعْدَ مَوْتِنَا إِمَّا إِلَى جَنَّةٍ وَإِمَّا إِلَى نَارٍ وَقَالَ: وَكُنْتُ يَوْمًا مِنَ الْأَيَّامِ مَرًّا مَعَ إِبْرَاهِيمَ فِي صَحْرَاءَ فَأَتَيْنَا عَلَى قَبْرِ مُسْلِمٍ فَرَحَّمَهُ عَلَيْهِ وَبَكَى فَقُلْتُ: قَبْرُ مَنْ هَذَا قَالَ: هَذَا قَبْرُ حَمِيدِ بْنِ جَابِرِ أَمِيرِ هَذِهِ الْمُدُنِ كُلِّهَا كَانَ غَرِيفًا فِي بَحَارِ الدُّنْيَا ثُمَّ أَخْرَجَهُ اللَّهُ مِنْهَا وَاسْتَنْقَذَهُ وَلَقَدْ بَلَغَنِي أَنَّهُ سَرَّ ذَاتَ يَوْمٍ بِشَيْءٍ مِنْ مَلَاهِي مُلْكِهِ وَذُنْيَاهُ وَغُرُورِهِ وَفَتْنَتِهِ قَالَ: ثُمَّ نَامَ فِي مَجْلِسِهِ ذَلِكَ مَعَ مَنْ يَخْصُهُ مِنْ أَهْلِهِ فَرَأَى رَجُلًا وَقَفًا عَلَى رَأْسِهِ بِيَدِهِ كِتَابٌ فَنَاقَلَهُ فَفَتَحَهُ فَإِذَا فِيهِ كِتَابٌ بِالذَّهَبِ مَكْتُوبٌ: لَا تُؤْتِرَنَّ فَايِنَا عَلَى بَاقٍ وَلَا تَعْتَرَنَّ بِمُلْكِكَ وَقُدْرَتِكَ وَسُلْطَانِكَ وَخِدْمَتِكَ وَعَيْبِكَ وَلَذَاتِكَ وَشَهَوَاتِكَ فَإِنَّ الَّذِي أَنْتَ فِيهِ جَسِيمٌ لَوْلَا أَنَّهُ عَدِيمٌ وَهُوَ مَلِكٌ لَوْلَا أَنَّ مَا بَعْدَهُ هَلَكٌ وَهُوَ فَرِحَ وَسُرُورٌ لَوْلَا أَنَّهُ هُوَ وَغُرُورٌ وَهُوَ يَوْمٌ لَوْ كَانَ يُؤْتَقَى لَهُ بَعْدَ فَسَاغٍ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ {وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ

⁴⁴² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 16/601; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 9/152; Makdisî, *et-Tevvâbîn*, 1/363.

وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ { قَالَ: فَانْتَبِهْ فِرْعَا وَقَالَ: هَذَا تَنْبِيَةٌ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى وَمَوْعِظَةٌ فَخَرَجَ مِنْ مَلِكِهِ لَا يَعْلَمُ بِهِ أَحَدٌ
وَقَصَدَ هَذَا الْجَبَلَ فَتَعَبَّدَ فِيهِ فَلَمَّا بَلَغَ قِصَّتَهُ وَخَدِثَتْ بِأَمْرِهِ قَصْدَتَهُ فَسَأَلَتْهُ فَحَدَّثَتْهُ بِدَعْوَةِ أَمْرِهِ وَحَدَّثَتْهُ بِأَمْرِي، فَمَا زِلْتُ أَقْصِدُهُ حَتَّى مَاتَ
وَدُفِنَ هَهُنَا فَهَذَا قَبْرُهُ رَحِمَهُ اللَّهُ ۞

İbrâhim b. Edhem der ki: “Neden ihtiyacımızı ve eksliğimizi bizim gibi ihtiyaç sahiplerine şikâyet ediyoruz da bizi bu durumdan kurtarmasını her şeyin sahibi Yüce Rabbimizden istemiyoruz? Kişi dünyalığı sebebiyle bir kulu severse, mevlâsının hazinesindeki nimetleri unuttur.”

İbrâhim b. Edhem, günün birinde dükkânında yangın çıkması sebebiyle tüm malları yanan ve bu sebepten aşırı üzüntüye kapılıp aklını kaybetmek üzere olan bir adama bakıp şöyle dedi: “Ey Allah'ın kulu! Giden mallar Allah'ın hazinesindedir. Dilerse istifade etmen için sana verir, dilerse de senden çekip alır. Bunun için Allah'ın senin için takdir ettiği şeye sabret ve üzülme. Kişinin afiyetteki şükrünün kemali, musibet esnasında ise sabır göstermesiyle olur. Malını infak edenin malı önündedir. Malını infak etmeyi erteleyen ve malını elinde tutan kimse ise pişman olur.”⁴⁴³

İbrâhim b. Beşşâr aktarıyor: Birçok defa İbrâhim'in şöyle dediğine işittim: “Vatanımız önümüzdedir ve hayatımız ölümümüzden sonra başlayacaktır. Ya cennete ya cehenneme.” Bir gün İbrâhim b. Ethem'le çölde yol alırken bir müslümanın kabrine uğradık ve İbrâhim o zata rahmet dileyip ağladı. Bunun üzerine ben: “Bu kimin kabridir?” diye sordum. Şöyle cevap verdi: “Bu şehirlerin emiri Humeyd b. Cabir'in kabridir. O, dünya denizlerinde boğulmuştu, ancak Allah-u Teâlâ onu oradan felâha çıkardı. Öğrendiğime göre bir gün mülkünde bulunan boş bir şeye sevindi. Sonra orada ailesinin yanındayken uyuyakaldı ve rüyasında başucunda elinde bir mektup olan bir adam gördü. Adam mektubu kendisine uzattı ve mektupta altın harflerle şöyle yazılı olduğunu gördü: “Fâni olanı bâki olana tercih etme! Mülküne, kudretine, saltanatına, hizmetçilerine, lezzet ve şehvetlerine aldanma! İçinde bulunduğun gösterişli halin geçici olsa da senin mülkündendir, sonrası ölüm de olsa mutluluk ve sevinç sebebidir. Oyalanma ve aldanmaya sebep olsa da müddeti bir günlüktür. Ona güvensen de uzaklaşacaktır. Sen Allah'ın emrine koş. Çünkü Allah, “Rabbinizin mağfiretine ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış eni gökler ve yer kadar olan cennetine yarışın.” (Âl-i İmrân,3/133) buyurmaktadır. Humeyd korku içinde uyandı ve: “Bu, Allah'tan bana bir uyarı ve nasihattır.” deyip mülkünü terk etti. İnsanlardan uzaklaşıp bu dağa gelerek kendini ibadete verdi. Onun hikâyesini öğrenince kendisine sormak için yanına gittim. Bana başından geçenleri anlattı, ben de yaşadıklarımı ona anlattım. Vefat edip defnedilinceye kadar onu ziyaret ettim. Buraya defnedildi. Allah ona rahmet etsin.”⁴⁴⁴

Bu hikâye birçok kaynakta, değişikliğe uğrayarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁴⁵

Humeyd b. Câbir, zühd ehli bir zattır. İbrâhim b. Ethem, Humeyd hakkında duyduğu hikâyenin doğru olup olmadığını araştırmak ve onda uyandırdığı merak sebebi ile Humeyd'in yanına gitmiştir. İbrâhim b. Ethem, pasif bir dinleyici olmayıp o da başından geçeni anlatmıştır. İbrâhim

⁴⁴³ Buraya kadar ki kısım aynı şekilde burada da geçmektedir. Bk. Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, 12/402.

⁴⁴⁴ Isbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 8/32.

⁴⁴⁵ Birkaç yerde müslüman kabri (قَبْرُ مُسْلِمٍ) yerine dışarıya doğru çıkıntılı bir kabir (قَبْرُ مُسْتَمٍ) ibâresi yer almaktadır. İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 344; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l- Meşâhîr ve'l-A'lâm*, 10/32; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 8/151; İbnu'l-Cevzî, *et-Tabsıra*, 35.

b. Ethem, Humeyd b. Cabir ile dostluk kurmuş ve ömrünün sonuna kadar bu dostluğunu devam ettirmiştir. Humeyd'in terbiyesine vesile olan şey gördüğü rüyadır. İnsan rüya vesilesiyle de terbiye edildiği anlatılmaktadır. Bu hikâyede, İbrahim b. Ethem'in dostunun kabrini ziyaret etmeyi emrederek dostuna gösterdiği vefayı görmekteyiz. Diğer hikâyelerde de değindiğimiz gibi ilk sūfi ve zâhidlerde görülen ve bu hususta tasavvufun ayrıcı vasfı olan her şeyin merkezinde Hakkı koymak ve diğer şeyleri bu merkeze göre belirleme ve Dünyaya bu merkezden bakmak gözlenmektedir. Ca'fer el-Huldî bu hikâyeyi naklederken sūfinin her şeyin merkezine Hakkı koymak olduğu, sıkıntı anında bu merkezden uzaklaştığı ve bu durumda sūfinin tavrının ne olması gerektiğini bize söylemektedir. İbrahim b. Edhem'in zühd hayatına yönelmesiyle, hikâyedeki dostunun zühd hayatına yönelmesi arasında bir benzerliğin olduğu görülmektedir.

3.3.3. Ebû Süleyman Dârânî'nin Rüyası

سمعت الشيخ أبا عبد الرحمن السلمى رحمه الله يقول: سمعت الحسين بن يحيى يقول: سمعت جعفر بن محمد بن نصير يقول: سمعت الجنيد يقول: وقال أبو سليمان: كنت ليلة باردة في الخراب فأقلقتي البرد فخبأت إحدى يدي من البرد وبقيت الأخرى ممدودة فغلبتني عيناى فهتف بي هاتف يا أبا سليمان قد وضعنا في هذه ما أصابها ولو كانت الأخرى لوضعنا فيها، فأليت على نفس أن لا أدعو إلا ويدي خارجتان حرا كان الزمن أو بردا.⁴⁴⁶

Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Hüseyin b. Yahya'dan; O'da Ca'fer el-Huldî'den, Huldî ise Cüneyd'den işitmiştir ki Ebû Süleyman başından geçen bir olayı şöyle anlatır: "Bir gece mihrapta dua edip zikretmekteydim. Soğuk beni iyice sarsmıştı. Üşüyen elimi ısıtmak için birini koynuma sokup diğerini kaldırmış dua ediyordum. O sırada beni bir uyku bastırdı. Gizli bir ses bana şöyle sesleniyordu: 'Ey Ebû Süleyman! Şu açık olan elin için hakkı olan hayırları verdik; eğer diğeri de açık olsaydı, onun hakkını da verirdik.' Bu olay üzerine ben, hava ne olursa olsun iki elimi de kaldırmadan dua etmemeye yemin ettim."

Bu hikâye aynı şekilde pek çok kaynakta geçmektedir.⁴⁴⁷ *Tezkiretü'l Evliyâ'* da ise hikâye aynı şekilde rivayet edilip en son kısmında Ebû Süleyman şöyle ant içmiştir: "Yüce Allah'ı Tenzih ve takdir ederim [celle celâluhû] ki bir nasip ve murat talebinde bulunmadan da O, lütfundan bize bahşetmiştir."⁴⁴⁸

Ebû Süleyman Dârânî, âbid bir kimsedir. Bu hikâyeden de anlaşıldığı üzere gördüğü rüyadan ders çıkartıp, o rüya ile terbiye edilmiştir. Şam'da manevi hayatın temsilcisi olan Dârânî'nin hikâyesi ile Huldî bize sıradan insanlar için hata sayılmayan bir eylemin, velîler için hata olduğunu göstermek istiyor. Tasavvufta ruhsat-azîmet arasında sūfinin zor olanı tercih etmesi, bir edebin

⁴⁴⁶ Kuşeyrî, *Risâle*, 1/61.

⁴⁴⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 127; İbnu'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, 2/381; Ebû'l-Kâsım İsmail b. Muhammed Kıvâmu's-Sunne et-Teymî, *Siyeru's-Selefi's-Sâlihîn*, thk. İsmail b. Muhammed el-İsbahânî - Kerem b. Hilmî b. Ferhât b. Ahmed (Riyad: Dâru'r-Râye, ts.), 1030.

⁴⁴⁸ Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ'*, 355.

göstergesidir. Bu hikâye ile Huldî sûflilere örnek olan kimselerin hatalar karşısında nasıl tavır ortaya koyduklarını bize göstermektedir.

Kişinin manevî derecesi arttıkça sorumluluğunun ve hassasiyetinin de artacağı bize anlatılmaktadır. Ayrıca hata karşısında kişinin tavrı, onu bir daha yapmamaya yemin etmesidir. Bu sorumluluk duygusu da takvasını arttıracak bir delildir.

Huldî bu hikâyeyi bize naklederek kendini sûfî olarak ifade etmeyen Dârânî'den şeyh olarak bahsetmektedir. Ebû Süleyman ed-Dârânî Şam'da mânevî hayatın temsilcilerindedir. Açlık ve gece ibadetini esas alan Dârânî, Şam'da mânevî hayatı geliştirmiştir. Buna rağmen Basra zâhidlerinden Mâlik b. Dinar'ı sûfî olarak nitelerken kendisini sûfî isminin dışında tutmuştur. Şam'da bu isim yerine fakir ismi tercih edilmiştir.⁴⁴⁹ Ancak Huldî'nin algısında Dârânî sûfî şeyhlerden biri olarak gözükmektedir.

3.3.4. Hâris el-Muhâsibî'nin Babasının Vefatı

سمعت مُحَمَّدَ بْنَ الْحُسَيْنِ، يَقُولُ: سمعت الحُسَيْنَ بْنَ يَحْيَى، يَقُولُ: سمعت جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ بْنِ نَصِيرٍ، يَقُولُ: سمعت مُحَمَّدَ بْنَ مَسْرُوقٍ، يَقُولُ
مَاتَ الْحَارِثُ بْنُ أَسَدِ الْحَاسِبِيِّ وَهُوَ مَحْتَجٌّ إِلَى دَرَاهِمٍ وَخَلْفَ أَبِيهِ ضِيَاعًا وَعَقَارًا فَلَمْ يَأْخُذْ مِنْهُ شَيْئًا

سمعت الشيخ أبا عبد الرحمن السلمى رحمه الله، يَقُولُ: سمعت عبد الله بن علي الطوسي، يَقُولُ: سمعت جعفر الخلدی، يَقُولُ: سمعت أبا
عُثْمَانَ البلدي، يَقُولُ: قَالَ الْحَارِثُ الْحَاسِبِيُّ: من صحح باطنه بالمراقبة والإخلاص زين الله ظاهره بالمجاهدة واتباع السنة⁴⁵⁰

Muhammed b. Hüseyin, Hüseyin b. Yahya'dan; O'ndan Ca'fer b. Muhammed b. Nusayr, O'ndan da Muhammed b. Mesrûk naklederek diyor ki: "Hâris-i Muhâsibî'ye babasından 1000 dirhem gümüş ve pek çok gayri menkul miras kaldı fakat mirastan hiçbir şey almadı."

Muhâsibî, şüpheli şeyler konusunda çok hassastı. Şüpheden sakınan Muhâsibî, o mirastan hiç bir şey almamıştır. Bu konuda şöyle demiştir: Bize kadar ulaşan sahih bir hadise göre Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "İki ayrı milletten (dinden) olanlar, birbirine vâris olamazlar."

Bu hususu daha iyi anlayabilmek açısından, aynı kaynakta yer alan ve Ca'fer el-Huldî'den gelen başka bir rivayet önem arz etmektedir. Hâris-i Muhâsibî demiştir ki: "Kim, bânınını (iç âlemini) murakabe ve ihlas ile düzgün bir hale getirirse, Allah Teâlâ onun zâhirini mücadele ve sünnete uyma nimetiyle güzelleştirir"⁴⁵¹ Aynı kaynaktan başka bir yerde bu rivâyet farklı bir şekilde aktarılmaktadır. O rivayette babasının mirasından hiçbir şey almamasının sebebi olarak "babası, Kaderiyye mezhebindedir." (لأن أبا كان يقول بالقدر) ibaresi yer almaktadır. Bu kısmı Huldî rivayet etmemiştir.

⁴⁴⁹ Erginli, "Tasavvuf İliminde Klasik Yaklaşımlar.", 7.

⁴⁵⁰ Kuşeyrî, *Risâle*, 1/51.

⁴⁵¹ Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 103.

Bu rivayete en yakın kaynak olan Kelâbâzî'nin *Ta'arruf*unda şöyle geçmektedir: "Hâris el-Muhâsibî'ye otuz bin dinardan fazla miras kalmıştır."⁴⁵² Başka bir rivayette Hâris el-Muhâsibî'nin içinde bulunduğu durumu ifade eden, "ölürken oğulları ve kızları bir kuruşa bile muhtaçtı." (لِعِيَالٍ وَبَنَاتٍ عَلَيْهِ) ibaresi geçmektedir.⁴⁵³

Ca'fer el-Huldî'den gelen başka bir rivayette, babasının Vakıfî mezhebinden olduğu için (وَكَانَ أَبُوهُ) onun hiçbir mirasını almadığı ifade edilmiştir.⁴⁵⁴ Bu rivayete benzer bir rivayette yer alan bazı kaynaklarda sadece (وخلف أبوه) kelimesi eksiktir.⁴⁵⁵

Câfer'den öğrendiğimize göre Muhâsibî, zengin bir aileye mensuptur. İster Kaderî, ister Vâkıfî olsun -ki Câfer bu ikinci bilgiyi nakleder-babası ehli sünnet dışında bir mezheptendir. Bu sebepten dolayı da babasının hayli yüklü sayılabilecek miktardaki mirasını reddetmiştir. Muhâsibî, ahir ömrünü fakirlik içinde geçirmiş ve bir dinara muhtaç bir halde vefat etmiştir. Üstelik Muhâsibî'nin kızlarının ve oğullarının da olduğu, dolayısıyla onların da bu mirastan mahrum kaldıkları rivayet edilmiştir. Böylelikle bu hikâye bize Muhâsibî'nin verâsını ve sünnete bağlılığını göstermektedir.

3.3.5. Hâris Muhâsibî'nin Verâî

وعن جعفر الخلدی رحمه الله: قال: سمعت جنيدا رحمه الله يقول: دخل الحارث الخاسي رحمه الله دارى فلم يكن عندي شيء طيب أطعمه، قال: فمضيت إلى دار عمي فأخرجت منها شيئا وحملت لقمة ففتح فمه فجعلت في فمه فكان يحوله من جانب إلى جانب ولا يتبلعه ثم قام وخرج فألقاه في الدهليز فذهبت خلفه وقلت: يا عمي رأيتك لم تتبلع ثم غمت وألقيته في الدهليز قال: نعم ثم وذلك أن بيني وبين الله تعالى أنه إذا كان شيء من غير وجهه لا يتهيأ لي بلعه، وكنت فتحت فمي لإدخال السرور عليك ولم يتهيأ لي أن أبلعه فقامت فألقيته في الدهليز⁴⁵⁶

Ca'fer el-Huldî, Cüneyd'den rivayetle şöyle anlatmıştır: "Hâris el-Muhâsibî evime uğramıştı. Evimde Muhâsibî'ye ikram edebileceğim bir yiyecek yoktu. Amcamın evine gidip, oradan bir yiyecek getirdim. Muhâsibî, ondan bir lokmayı ağzına aldı, lokmayı çiğniyor ancak bir türlü yutamıyordu. Bunun üzerine ayağa kalkıp, dışarı çıktı. Ağzındaki lokmayı girişe çıkardı. Ben de arkasından gidip: 'Neden lokmayı çiğneyip yutamadığını ve çıkardığını' sordum. Dedi ki: 'Evet oğulcuğum, Allah ile aramda bir işaret vardır. Helâl ve meşru olmayan bir şeyi bana yutturmaması üzerinedir. Seni memnun etmek için o lokmayı ağzıma alıp yemeye çalıştım. Fakat bu işaret ve anlaşma yüzünden yutamadım ve o lokmayı girişe çıkarmak zorunda kaldım.'⁴⁵⁷

⁴⁵² Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 167.

⁴⁵³ Ebû'l-Kâsım Hibetullâh b. el-Hasan b. Mansûr et-Taberî er-Râzî el-Lâlekâ'î, *Şerhu 'Usûli 'Ehli's-Sunne ve'l-Cemâ'a*, thk. Ahmed b. Sa'd b. Hamdân el-Ğâmîdî (Suudi Arabistan: Dâru Taybe, 1423), 812.

⁴⁵⁴ Isbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/75.

⁴⁵⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/108; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 11/308.

⁴⁵⁶ Serrâc, *el-Lüma'*, 407.

⁴⁵⁷ Serrâc, *Lüma'*, 387.

Bu hikâye *Hilyetü'l-Evliyâ'* da daha farklı şekilde rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

أَخْبَرَنِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ فِي كِتَابِهِ، وَحَدَّثَنِي عَنْهُ أَبُو الْحَسَنِ قَالَ: سَمِعْتُ الْجُنَيْدَ، يَقُولُ: كَانَ الْحَارِثُ كَثِيرَ الضَّرِّ فَاجْتَنَزَى فِي يَوْمًا وَأَنَا جَالِسٌ، عَلَيَّ بَابًا فَرَأَيْتُ فِي وَجْهِهِ زِيَادَةَ الضَّرِّ مِنَ الْجُوعِ فَقُلْتُ لَهُ: يَا عَمَّ لَوْ دَخَلْتَ إِلَيْنَا نَلْتَمِسُ مِنْ شَيْءٍ عِنْدَنَا فَقَالَ: أَوْ تَفْعَلُ؟ قُلْتُ: نَعَمْ وَتَسْرِينِي بِذَلِكَ وَتَبْرِينِي فَدَخَلْتُ بَيْنَ يَدَيْهِ وَدَخَلَ مَعِيَ وَعَمَدْتُ إِلَى بَيْتِ عَمِّي وَكَانَ أَوْسَعَ مِنْ بَيْتِنَا لَا يَخْلُو مِنْ أَطْعَمَةٍ فَاحِرَةً لَا يَكُونُ مِثْلَهَا فِي بَيْتِنَا سَرِيعًا فَجَنَّتْ بِأَنْوَاعٍ كَثِيرَةٍ مِنَ الطَّعَامِ فَوَضَعْتُهُ بَيْنَ يَدَيْهِ فَمَدَّ يَدَهُ وَأَخَذَ لُقْمَةً فَرَفَعَهَا إِلَى فِيهِ فَرَأَيْتُهُ يَلُوكُهَا -[75]- وَلَا يَزِدُّهَا فَخَرَجَ وَمَا كَلَّمَنِي فَلَمَّا كَانَ الْعَدُّ لَقِيْتُهُ فَقُلْتُ: يَا عَمَّ سَرَرْتَنِي ثُمَّ نَعَصْتَ عَلَيَّ فَقَالَ: يَا بُيَّ «أَمَا الْفَاقَةُ فَكَانَتْ شَدِيدَةً وَقَدْ اجْتَهَدْتُ أَنْ أَنْالَ مِنَ الطَّعَامِ الَّذِي قَدَّمْتَهُ إِلَيَّ وَلَكِنْ بَيْتِي وَبَيْنَ اللَّهِ عَلَامَةٌ إِذَا لَمْ يَكُنِ الطَّعَامُ عِنْدَ اللَّهِ مَرْضِيًّا ارْتَفَعَ إِلَى أَنْفِي زَمَنُهُ فَوَرَّةً، فَلَمْ تَقْبَلْهُ نَفْسِي فَقَدْ رَمَيْتُ بِتِلْكَ اللَّقْمَةِ»⁴⁵⁸

Ca'fer el-Huldî'nin kitabında haber veriyor, Huldî Ebü'l Hasan'dan rivayet ediyor. O'da Cüneyd el-Bağdâdî'den rivayet ediyor: "Hâris b. Esed, çok sıkıntı çeken birisiydi. Bir gün evimin önünde oturuyorken yanımdan geçti. Açlık sebebiyle yüzündeki hâlî görünce kendisine: 'Amcacığım! Benimle gelip de bir şeyler yesen.' dedim. Bana: 'Bunu yapar mısınız?' diye sorunca da: 'Evet! Bu sebeple beni mutlu edersin ve bana iyilik yapmış olursun.' cevabını verdim. Beraber ben önde, o da arkamda yürüdük. Amcamın evi bizimkinden genişti ve orada çeşitli, hızlıca hazırlayacağımız yemekler mevcuttu. Bu sebepten amcamın evine yöneldim. Eve geldikten sonra çeşit çeşit yemekler getirip önüne koydum. Hâris bu yemeklerden bir lokma aldı. Ancak bu lokmayı çiğneyip yutamadığını gördüm. Sonra konuşmadan kalkıp gitti. İkinci gün kendisini gördüğümde: 'Amcacığım! Dün beni önce mutlu ettin, sonra da üzdün.' dedim. Bunun üzerine şöyle karşılık verdi: 'Evladım! Dün çok açtım ve ikram ettiklerinden bir şeyler yemek istedim. Ancak Allah'la aramda bu konuda bir işaretimiz bulunmaktadır. Şayet yiyeceğim yemek, Allah katında makbul bir yemek değilse o yemekten burnuma pis bir koku gelir ve midem o yemeği artık kabul etmez. Bundan sebeptir o lokmayı avluda tükürüp çıkartım ve oradan ayrıldım."

Kuşeyrî' de bu rivayet değişmiş ve olay orada şöyle nakledilir:

سمعت الشيخ أبا عبد الرحمن السلمى رحمه الله، يَقُولُ: سمعت عبد الله بن علي الطوسي، يَقُولُ: سمعت جعفرًا الخلدي، يَقُولُ: سمعت أبا عثمان البلدي، يَقُولُ: قَالَ الْحَارِثُ الْحَاسِي: من صحح باطنه بالمراقبة والإخلاص زين الله ظاهره بالمجاهدة واتباع السنة.⁴⁵⁹ ويحكى عَنِ الْجُنَيْدِ أَنَّهُ قَالَ: مر بي يوما الْحَارِثُ الْحَاسِي فَرَأَيْتُ فِيهِ أَثَرَ الْجُوعِ فَقُلْتُ: يا عم تدخل الدار وتتناول شَيْئًا؟ فَقَالَ: نعم فدخلت الدار وطلبت شَيْئًا أَقْدَمَهُ إِلَيْهِ فَكَانَ فِي الْبَيْتِ شَيْءٌ مِنْ طَعَامٍ حَمَلٌ إِلَى مِنْ عَرَسٍ قَوْمٍ فَقَدِمْتُهُ إِلَيْهِ فَأَخَذَ لُقْمَةً وَأَدَارَهَا فِي فِيهِ مَرَاتٍ، ثُمَّ إِنَّهُ قَامَ وَأَلْفَاها فِي الدَّهْلِيْزِ وَمَرَّ فَلَمَّا رَأَيْتَهُ بَعْدَ ذَلِكَ بِأَيَّامٍ، قُلْتُ لَهُ فِي ذَلِكَ، فَقَالَ: إِنِّي كُنْتُ جَائِعًا وَأَرَدْتُ أَنْ أُسْرِكَ بِأَكْلِي وَأَحْفَظَ قَلْبِكَ وَلَكِنِّي بَيْنِي وَبَيْنَ اللَّهِ سَبْحَانَهُ عَلَامَةٌ أَنْ لَا يَسُوعِنِي طَعَامًا فِيهِ شَبْهَةٌ فَلَمْ يُمْكِنِي ابْتِلَاعُهُ، فَمِنْ أَيْنَ كَانَ لَكَ ذَلِكَ الطَّعَامُ؟ فَقُلْتُ: إِنَّهُ حَمَلٌ إِلَيَّ مِنْ دَارٍ قَرِيبٍ لِي مِنَ الْعَرَسِ، ثُمَّ قُلْتُ: تدخل اليوم؟ فَقَالَ: نعم، فقدمت إِلَيْهِ كَسْرًا بِإِسْبَةِ كَانَتْ لَنَا فَأَكَل، وَقَالَ: إِذَا قَدِمْتَ إِلَيَّ فَقَبِّرْ شَيْئًا فَقَدِمَ إِلَيْهِ مِثْلَ هَذَا.⁴⁶⁰

⁴⁵⁸ Isbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ'*, 10/74.

⁴⁵⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, 1/51.

⁴⁶⁰ Kuşeyrî, *Risâle*, 1/52.

Cüneyd el-Bağdâdî'den rivayetle: "Bir gün Hâris el-Muhâsibî yanıma uğradı. Kendisinde açlık alâmeti gördüm, bunun üzerine 'Ey amca, evimize gelip bir şeyler yerseniz olmaz mı?' diye sordum. O da 'Olur.' dedi. Hemen eve gidip kendisine ikram edebileceğim bir şeyler aradım. Evde düğünden gelmiş biraz yiyecek vardı, onu getirdim. Yemekten ağzına bir lokma aldı, yutmadan defalarca çiğnemeye başladı. Sonra ayağa kalktı, ağzındaki lokmayı bir deliğe attı ve çekip gitti. Birkaç gün sonra kendisini gördüğümde, yemeği niçin yemediğini sordum. Bana, 'Beni davet ettiğin zaman gerçekten çok acıkmıştım. Yemeğini yiyerek seni sevindirmek ve bize karşı kalbini muhafaza etmek istedim. Fakat benimle yüce Allah arasında bir alâmet vardır. O nişan, şüpheli olan bir yiyeceğin boğazımdan geçmemesidir. Getirdiğin yiyeceği yutmak mümkün olmadı. O yemek sana nereden gelmişti?' dedi. Ben de 'Yakınıımızdaki bir evde düğün vardı; oradan göndermişler.' dedim. Sonra kendisine, 'Peki, bugün evimize gelir misiniz?' diye sordum, 'Evet' dedi. Onunla eve geldik, kendisine bize ait kuru bir ekmek parçası ikram ettim, onu yedi ve 'Bir fakire (dervişe) bir şey ikram edeceğin zaman böyle helâl ve şüpheden uzak olanını ver' dedi."⁴⁶¹

Kuşeyrî'de geçen Ca'fer el-Huldî'den gelen başka bir rivayette ise boğazından geçmemesinin yerini parmağındaki damarın harekete geçmesi almıştır.⁴⁶²

Bir önceki hikâyede de ifade edildiği üzere Muhâsibî'nin maddî sıkıntısı olduğu için açlık alametinin yüzüne yansıdığı anlaşılmaktadır. Muhâsibî'nin Cüneyd'in ilk gençlik devresinde çoklukla bir araya geldikleri anlaşılmaktadır. Kaynaklardaki rivâyetlere bakıldığında Cüneyd'in Muhâsibî'ye 'amca' şeklinde hitap ettiği gözlenmektedir. Muhâsibî'nin ve Cüneyd'in bu hikâyede birbirlerine verdiği kıymet gözler önüne serilmektedir. Cüneyd'in amcasının maddî imkanının yerinde olduğu anlaşılmaktadır. Muhâsibî, verâ ehli bir mutasavvıftır. Lokmaları yutamama, pis koku duyma, parmağındaki damarın atması yahut burnunun kanaması gibi şekillerde rivayetlere yansımakla beraber, şüpheli bir şey yediğinde Allah'ın onu belirtilen durumlardan biriyle uyardığının râvîlerce nakledildiği görülmektedir.

Huldî'nin bu rivayetinde sûflere önder olan kişilerin verâ sâhibi insanlar oldukları, bu verânın en önemli unsurlarından birinin de yenilip içilen şeylere dikkat edilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Yine sıradan insanlar için normal sayılabilecek eylemlerin, bu önderler için bazen yapılmasının mümkün olmadığı da hikâyenin temel vurguları arasındadır.

3.3.6. Serî es-Sakatî'nin Zühdü

أخبرني جعفر الخلدی رحمه الله فيما قرأت عليه قال: حدثني الجنيد رحمه الله قال، دخلت على سرى السقطى رحمه الله يوماً فقال لي: أعجبك من عصفور يجيء فيسقط على هذا الرواق فأخذ لقمة فافها في كفي فيسقط على أطراف أنامله فيأكل، فلما كان في وقت من الأوقات

⁴⁶¹ Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 104.

⁴⁶² "Hâris إذا مد يده إلى طعام فيه شبهة ضرب على رأس أصبعه عرق فيعلم أنه غير إذا مد يده إلى طعام فيه شبهة ضرب على رأس أصبعه عرق فيعلم أنه غير حلال" Hâris el-Muhâsibî'nin şüpheli olan bir yiyeceğe elini uzattığında parmağındaki bir damar harekete geçip atmaya başladı; bunun üzerine Muhâsibî, o şeyi yemekten vaz geçerdi." Kuşeyrî, *Risâle*, 1/51.

سقط على الرواق ففتت الخبز في يدي فلم يسقط على يدي كما كان قبل ذلك ففكرت في سبب العلة في وحشته عني فذكرت أبي أكلت ملحا بابزار فقلت بسري: أنا تايبه من الملح المطيب فسقط على يدي فأكل وانصرف.⁴⁶³

Serrâc'ın Ca'fer Huldî'den okuduğu metinde; Huldî, Cüneyd'den: "Bir gün Serî es-Sakatî'nin yanına uğradım. Bana şöyle dedi: 'Bu revaka gelip inen serçeyi seviyorum. Elime bir ekmek parçası alıp ufalıyorum. Serçe de parmaklarımın arasından ekmekleri bulup yiyordu. Bir vakit ki bu serçe yine revakın önüne indi ve ekmeği yemesi için gene elimin içine ufaladım. Fakat serçe bu defa her zaman olduğu gibi elime konmadı. Neden elime konmayıp benden çekindiğini düşündüm. Birdenbire hatırıma baharatlı tuz yediğim geldi. İçimden: 'Bir daha baharatlı tuz yemeye tövbe ettim.' dedim. Bu tövbenin arkasından kuş elime kondu ve tekrardan ekmek kırıntılarını yiyip gitti.' şeklinde bir rivayette bulunmuştur."⁴⁶⁴

Kuşeyrî'de bu rivayet benzer bir şekilde nakledilmiştir.⁴⁶⁵ Bir rivayette bu olaya tanık olan kimse Cüneyd el-Bağdâdî değil Ahmed b. Halef'tir.⁴⁶⁶ *Sıfatu's-Safve*'de bu hikâye, Cüneyd el-Bağdâdî ile Ebû Abbas el-Müeddib ve Ebû'l Kâsım el-Cevherî'den de aktarılmıştır.⁴⁶⁷

Serî es-Sakatî'nin hayvanlara çok merhamet ettiği anlaşılmaktadır. Sakatî'nin zühd üzere olduğu, olayları incelikle yorumladığı ve ince düşündüğü görülmektedir. Söz konusu incelikler ilk dönemde nakledilen pek çok hikâyede karşımıza çıkmaktadır. Bu örnekler Hakk'ı merkeze alan sûfînin diğer varlıklarla da ilişkisini etkileyip kişiyi ince bir noktaya getirdiğini göstermektedir. Eğer sûfî adayı şeyhlerin yolundan gitmek istiyorsa Hakk'ı merkeze alarak diğer varlıklara davranışını da ona göre şekillendirmesi gerekmektedir. Bu minvalde bütün mahlukata karşı incelik sahibi olması gerektiği vurgulanmaktadır. Öyle ki Serî es-Sakatî bu inceliğiyle bir sûfî önder olarak büyük ya da küçük olduğuna bakmadan herhangi bir canlıyı ürkütmekten sakınmak için yeme içmesini gözden geçirip olayların hikmetini aramaktadır.

3.3.7. İbrâhim el-Âcurrî'nin Kerâmeti

أَخْبَرَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْحَلْدِيُّ، فِي كِتَابِهِ، وَحَدَّثَنِي عَنْهُ أَبُو عَمَرَ الْغُنْمَائِيُّ، ثنا أَبُو الْعَبَّاسِ بْنُ مَسْرُوقٍ، وَأَبُو مُحَمَّدٍ الْجُرَيْرِيُّ، وَأَبُو أَحْمَدَ الْمَغَارِيُّ وَعَبْرَهُمْ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الْأَخْرِيِّ، قَالُوا: جَاءَ يَهُودِيٌّ يَفْتَضِيهِ شَيْئًا مِنْ مَن قَصَبٍ فَكَلَّمَهُ فَقَالَ لَهُ: أَرِنِي شَيْئًا أَعْرِفُ بِهِ شَرَفَ الْإِسْلَامِ وَفَضْلَهُ عَلَى دِينِي حَتَّى أُسَلِّمَ، قَالَ: فَقَالَ لَهُ: وَتَفْعَلُ؟ قَالَ: نَعَمْ، فَقَالَ لَهُ: «هَاتِ رِذَاءَكَ، قَالَ فَأَخَذَهُ فَجَعَلَهُ فِي رِذَاءِ نَفْسِهِ وَلَفَّ رِذَاءَهُ عَلَيْهِ وَرَمَى

⁴⁶³ Serrâc, *el-Lüma'*, 404-405. Ayrıca Beyhakî, *Şu'abu'l-Îmân*, 489.'da da aynı şekilde rivayet geçiyor.

⁴⁶⁴ Serrâc, *Lüma'*, 383-384.

⁴⁶⁵ ancak "serçenin her zamanki gibi eline konmamasının sebebini düşünmeye başladım" ibaresinde fasih bir dil tercih edilmemiştir. (فتذكروا في نفسي إيش السبب) . (فتذكروا في وحشته في . (فتذكروا في نفسي إيش السبب) şeklinde kullanılmıştır. Kuşeyrî, *Risâle*, 2/534. Ayrıca, "bir daha baharatlı tuz yemeye tevbe ettim." (أنا تايبه من الملح المطيب) ibaresi yerine de (لا آكل بعدها) ibaresi kullanılmıştır. Başka bir rivayette baharatlı tuz ibaresi yerine (ملحا بابزار), güzel kokulu tuz ibaresi (أكلت ملحا طيبا) geçmiştir. Isbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/123; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 184.

⁴⁶⁶ حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، فِي كِتَابِهِ، وَحَدَّثَنِي عَنْهُ عُمَرُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عُمَانَ قَالَ أَحْمَدُ بْنُ خَلْفٍ: دَخَلْتُ يَوْمًا عَلَى السَّرِيِّ فَقَالَ لِي:

⁴⁶⁷ İbnu'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, 1/499.

بِهِ فِي النَّارِ نَارٌ تَنْوِرُ الْأَجْرَ وَدَخَلَ فِي آثَرِهِ فَأَخَذَ الرِّدَاءَ وَخَرَجَ مِنَ الْبَابِ فَفَتَحَ رِدَاءَهُ نَفْسَهُ وَهُوَ صَحِيحٌ وَأَخْرَجَ رِدَاءَ الْيَهُودِيِّ حَرِيقًا أَسْوَدَ مِنْ
جَوْفِ رِدَاءِ نَفْسِهِ فَاسْلَمَ الْيَهُودِيُّ

Ca'fer el-Huldî'nin kitabından, İbrâhîm el-Âcurrî'den nakledildiğine göre: “Bir Yahudi, İbrâhîm el-Âcurrî'ye kamış fiyatını sormak için geldi. Yahudi, Âcurrî'yle görüştüktan sonra: ‘Bana öyle bir şey göster ki, onunla İslam'ın benim dinimden daha üstün ve kıymetli olduğunu göreyim, Müslüman olayım’ dedi. Âcurrî, bu söz üzerine Yahudi'ye, ‘Eğer istediğini gösterirsem sözünü yerine getirecek misin?’ diye sordu. Adam, ‘Evet’ dedi. Âcurrî ona: ‘Kıyafetini ver.’ dedi. Yahudi'nin kıyafetini aldı ve kendi kıyafetinin içine sarıp, yanan fırına attı. Sonra kendisi de yanan fırına girdi ve kıyafeti alıp çıkarttı. Kendi kıyafeti sapasağlamken Yahudi'ninki ise kendi kıyafetinin içinde olmasına rağmen yanmış kül olmuştu. Bu olaya şahit olan Yahudi Müslüman oldu.⁴⁶⁸

Bu hikâyeyi Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâdî*'de aynı şekilde rivayet etmiştir.⁴⁶⁹ Aynı hikâyeye Câmi, *Nefehâtü'l-Üns* eserinde yer verirken; Yahudi'nin İbrâhîm el-Âcurrî'den bir alacağı olduğu için uğradığı şeklinde rivayet etmiştir.⁴⁷⁰

Bu hikâyede İbrâhîm el-Âcurrî'nin kamış işi ile ilgilenmekte ve kendisine ait bir dükkânı olduğu anlaşılmaktadır. Âcurrî'nin bir meslek sahibi olduğu ve dilenen bir zâhid tipinin olmadığı görülmektedir. Yahudi ve Müslümanların, o dönemde sosyal hayatta iç içe oldukları açıktır. Yahudi'nin Müslüman olma düşüncesinde olduğu ve bu hususta İbrâhîm el-Âcurrî'nin onu ikna etmesini istemesi söz konusu olabilir ya da alışveriş esnasında İbrâhîm el-Âcurrî'nin güzel ahlakından ve dürüstlüğünden etkilenip hemen orada Müslüman olmayı arzulamış olabilir. Buradan da anlaşılacağı üzere İbrâhîm el-Âcurrî'nin zâhid olması gibi, örnek bir tüccar oluşu, mesleğinde dürüstlük esasına dayanması dikkat çekmektedir.

İbrâhîm el-Âcurrî, ihtiyaca binaen ve hikmet çerçevesinde keramet göstermektedir. Keramette asıl olan, Allah'ın yüceliğinin büyüklüğünün gözler önüne serilip, velilerinin doğruluğunun kanıtlanması ve zihinde ve gönülde var olan şüphelerin giderilmesidir. Âcurrî'nin gösterdiği keramete bu gerçekleşmiş olmaktadır. Bu olaydan da anlaşılacağı üzere İbrâhîm el-Âcurrî'nin, bir kimsenin hidayete ermesi için her fırsatı en güzel ve etkili şekilde değerlendirdiğini söyleyebiliriz. Ancak sûfler nazarında kerâmetin zuhur edebilmesi her ne kadar Hakk'ın bir lütfu ise de öncesinde kulun dürüstlük, sadakat ve ihlâsının vazgeçilmez olduğu kabulü de hikâyede yer almaktadır. O, Yahudi'ye tebliğde bulunurken söz ile değil, davranışın gücünden faydalanmış, ancak bu tavrından şahsî bir çıkar elde etmek gibi bir hedef gütmemiştir. Buradan hareketle zâhidler arasında ticaretle uğraşan ve hatta bu konuda dürüstlikle bu işi yapan, bununla da kalmayıp ticaretteki dürüstlüğü sayesinde tüccarlıkla meşhur olan Yahudiler arasında bile ihtidâ örneklerinin ortaya çıkmasına katkı sağlayan zâhidlerin varlığını Huldî'nin ortaya koymuş olması sûfi yoluna merak duyanlara hedef göstermek içindir.

⁴⁶⁸ Isbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/223.

⁴⁶⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâdî*, 7/172.

⁴⁷⁰ Câmi, *Nefehâtü'l-Üns*, 170.

3.3.8. İbrâhim el-Havvas'ın Hac Yolculuğuna Dair Hikâyeleri

وسمعت جعفر الخندي رحمه الله يقول: سلكت البادية وعلى قميص أبيض، وبيدي كوز، ورأيت في البطانية التي في وسط الرمل دكاكين وتجارا كانت ترد عليهم القوافل من البصرة. وحكى عن إبراهيم الخواص رحمه الله أنه قال: أعرف في البادية تسعة عشر طريقا غير الطريق الذي يسلكه الناس والقوافل، طريقان [منها] يثبت فيهما الذهب والفضة.⁴⁷¹

Ca'fer el-Huldî, Serrâc'a anlatmıştır: "Çöl yoluna girdim, üzerimde beyaz bir gömlek giymiştim. Elimde bir bardak vardı. Çölün ortasındaki bir gölgelikte dükkânları ve tüccârları gördüm. Basra'dan gelen kâfileler buraya uğruyorlardı." Arkasından İbrâhim el-Havvâs'dan naklen anlattı: "Ben çölde halkın ve kâfilelerin kullandıkları yoldan başka on dokuz yol daha bilirim. Bu yollardan ikisinde altın ve gümüş madenleri vardır."⁴⁷²

Bu rivayeti Ca'fer el-Huldî de aktarmıştır.⁴⁷³ Ca'fer el-Huldî, İbrahim el-Havvas'dan hac yolculuğu ile ilgili çok sayıda hikâyeye nakletmiştir. Bunlardan biri de şöyledir:

سمعت الشيخ أبا عبد الرحمن السلمي يقول: سمعت عبد الله بن علي يقول: سمعت أحمد بن عطاء يقول: قرأت على محمد بن الحسين قال: سهل بن عبد الله من طعن في الحركة فقد طعن في السنة ومن طعن في التوكل فقد طعن في الإيمان وسمعت يقول: سمعت أحمد بن علي بن جعفر يقول: سمعت جعفر الخلدی يقول: قال إبراهيم الخواص: كنت في طريق مكة فرأيت شخصا وحشيا فقلت: جنى أو إنسي فقال: جنى فقلت: إلى أين فقال: إلى مكة فقلت: بلا زاد فقال: نعم فينا أيضا من يسافر على التوكل فقلت إيش التوكل؟ فقال: الأخذ من الله تعالى.⁴⁷⁴

Ca'fer el-Huldî'den, İbrahim el-Havvâs şöyle anlatır: "Mekke yolundayken yolculuk esnasında tuhaf bir şahıs gördüm. Ona, 'Sen cin misin, insan mısın?' diye sordum; o da 'Ben cinlerdenim' dedi. Bunun üzerine, 'Nereye gidiyorsun?' diye sordum, 'Mekke'ye' cevabını verdi. 'Azıksız mı gidiyorsun?' diye sordum, 'Evet, bizde de sizin gibi tevekkül üzere yolculuk yapanlar bulunur.' dedi. Ben, 'Tevekkül nedir?' diye sorunca, 'İhtiyacını Yüce Allah'tan istemektir.' cevabını verdi."⁴⁷⁵

Ca'fer el-Huldî'nin İbrahim el-Havvas'dan tevekkülün tarifi üzerine başka rivayetleri de olmuştur. Hikâyemizdeki tanımla örtüşecek bir rivayeti de şöyledir: "Tevekkül, Allah'a dayanmaktır."⁴⁷⁶

İbrahim el-Havvâs, çok sayıda hac ve umre yolculuğu yapmıştır. Yolculuğu esnasında çeşitli olaylarla karşılaşmıştır. Bu yolculuklara dair çok sayıda hikâyesi vardır. Havvâs'ın Bağdat-Mekke yol güzergahına hâkim olduğu anlaşılmaktadır. O, Mekke'ye giden kimsenin bilmediği pek çok

⁴⁷¹ Serrâc, *el-Lüma'*, 224; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/7; İbnu'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, 2/297; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l- Meşâhîr ve'l-A'lâm*, 6/906.

⁴⁷² Serrâc, *Lüma'*, 191.

⁴⁷³ Ebû Muhammed el-Hasen b. Muhammed el-Bağdâdî Hasen el-Hallâl, *Kerâmâtu'l-Evliyâ'*, thk. Usâme eş-Şerîf (Beyrut: Dâru'l-Meşârîf, 1428H), 22.

⁴⁷⁴ Kuşeyrî, *Risâle*, 1/303.

⁴⁷⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 252; Ebû Muhammed 'Abdulkâdir b. Mûsâ Abdulkâdir el-Geylânî, *el-Gunye li Talibî Tarîki'l-Hak 'Azze ve Celle*, thk. Salâh b. Muhammed b. 'Uveyda Ebû 'Abdurrahmân (Beyrut, 1417), 2/318.

⁴⁷⁶ أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ السَّلْمِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الْحُسَيْنِ الْفَارِسِيِّ، يَقُولُ: سَمِعْتُ جَعْفَرَ الْخَلْدِيِّ، يَقُولُ: سَمِعْتُ إِبْرَاهِيمَ الْخَوَاصَّ، يَقُولُ: التَّوَكُّلُ تَنَاوُلُ السَّبَبِ مِنَ اللَّهِ. Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, 2/459.

yolu bilmektedir. Bu hikâyede Huldî'nin vermek istediği mesaj; büyük şeyhlerin metafiziksel varlıklarla ilişki kurabildikleridir. Cinlerin de insanlar gibi mânevî yönelimlere girdikleri söylenebilir. Cinlerin yöneldiği mânevî arayışlardan insanların geri kalmaması gerektiği anlaşılmaktadır.

Sûflerin bu tür hac yolculukları yapmalarının o dönemde görülen bir tercih olduğu anlaşılmaktadır. Sûflerden bir grup, böyle bir tercih yoluyla kendilerini tevekkül konusunda güçlendirmeyi ve Hakk'ı merkeze almanın tevekkül boyutunu bu şekilde yaşamayı denemektedirler. Hatta bunun o dönem bir mânevî gelişme yolu olarak görüldüğü de düşünülebilir. Bununla beraber İbnü'l-Cevzî gibi bazı müellifler, bazı sûflerin bu tür tercihlerini tenkit etmişlerdir.⁴⁷⁷

3.3.9. Cüneyd el-Bağdâdî'nin İşaretleri

وذكر عن بعضهم انه قال: رأى الجنيد - رحمه الله عليه - في المنام فقيل: ما فعل الله بك؟ قال: فنيبت تلك العلوم وطاحت تلك الاشارات وأبيدت تلك العبارات وما نفعنا إلا ركعات نركعها في السحر.⁴⁷⁸

Cüneyd'den naklen bazıları zikretmiştir ki: Rüyamda Cüneyd'i (Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun) gördüm. Ona sordum: "Allah sana nasıl davrandı?" Dedi ki: "O ilimler yok oldu, o işaretler kayboldu, ibâreler fayda vermedi. Sadece seher vaktindeki rükûlardan faydalandık."

Bu rivâyetin farklı varyasyonları da vardır.⁴⁷⁹ Bir başka rivayet de şöyledir: Muhammed. b. Cerîfî rüyasında Cüneyd'i görür ve ona sorar, "Ey Ebu Kâsım nasılsın?" (كَيْفَ حَالِكَ يَا أبا القاسم؟) ve cevabında, "İşaretler ortadan kalktı, ibareler fayda sağlamadı, seher vaktinde yaptığımız dualar ve övgülerimiz hariç" (طاحت تلك الإشارات وبادت تلك العبارات وَمَا نَفَعْنَا إِلَّا تَسْبِيحَاتٍ كُنَّا نَقُولُهَا بِالْغَدَوَاتِ.) ifadesi geçmektedir.⁴⁸⁰ Başka bir rivayette ise Ebû Bekir Kettâni rüyasında Cüneyd'i görür.⁴⁸¹ Bu rivayetlerin çoğunluğunun Ca'fer el-Huldî ağırlıklı olduğunu görmekteyiz.

⁴⁷⁷ Ca'fer el-Huldî, "Altmış beş defa vakfe yaptım ve bunlarda yirmi biri azıksızdı." der. Bunun üzerine İbnü'l-Cevzî, bunun şeriata aykırı olduğunu söyler. Çünkü Yüce Allah "Azıklanın" buyurmuş, Rasulullah (s.) hacca vs. ye giderken yanına erzak almıştır. "Bu insan birkaç ay boyunca hiçbir şeye, ihtiyaç duymaz" denemez. Şayet ihtiyaç duyar, yanına erzak almadığından ölürse günah işlemiş, insanlardan ister veya onların sadakalarını alırsa tevekkül iddiasının gereğini tam olarak yerine getirmemiş olur. Kendisinin üstün tutularak ona özel davranıldığını, sebep olmaksızın rızıklandırıldığını iddia ederse; bunu kendisinin hak ettiğine dair inancı başlı başına bir belâdır. Her halükârda Şeriatin emrine uyup yanına erzak alsaydı kendisi için daha iyi olurdu. İbnü'l-Cevzî, *Telbîsu İblîs*, 279.

⁴⁷⁸ Sulemî, *Hakâ'iku't-Tefsîr*, 2/204; Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. 'Alî İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc fî Şerhi'l-Minhâc* (el-Mektebetu't-Ticâriyye, 1357), 2/245.

⁴⁷⁹ Bazı rivayetlerde "sadece seher vaktinde kıldığımız namazlardan fayda gördük" (إِلَّا رُكُوعَاتٍ كُنَّا نَرُكَّعُهَا فِي الْأَسْحَارِ) yerine "gece yarısı kıldığımız namazlardan fayda gördük" (وما بقينا إلا على الركعات التي كنا نصليها في جوف الليل) ibaresi vardır. Zekeriyâ el-Kazvîni, *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, 323. Başka bir rivayetin en son kısmında ise; "ilim ehlinin namazlardan sonra hafife aldığı evrad ve zikirlerden fayda gördük." (وتذكروا بين يديه أهل المعرفة وما) ifadesi geçmektedir. İbnü'l-Kayyim, *Medâricu's-Sâlikîn*, 3/121.

⁴⁸⁰ Kuşeyrî, *Risâle*, 2/565; İbnü'l-Kayyim, *Medâricu's-Sâlikîn*, 2/41.

⁴⁸¹ Gazzâlî, *İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn*, 4/508.

Ca'fer el-Huldî bu hikâye ile sûflerin ilk zamanlardan gece ibadetine verdikleri önemin altını çizmiştir. Bu yola girmek isteyenlerin sözden çok amele önem vermeleri gerektiğini Cüneyd'in ağzından verdiği nakille ortaya koymuştur.

İlk zâhidlerde gördüğümüz bir marifet ve keşif türü gibi gözükken; vefat etmiş olan şeyhin rüyada görülmesi ve ondan sâlih amelle ilgili kendi ahiretteki hesabı ışığında, başka bir deyimle kendi tecrübesi üzerinden, nasihat alınması tecrübesinin hicrî 3. asrın sonunda ve 4. asrın başında hâlen devam ediyor oluşu ise hikâyenin işaret ettiği bir başka mühim noktadır.

3.3.10. Semnûn Muhib'in Güzel Ahlakı

سمعت مُحَمَّدَ بْنَ الْحُسَيْنِ رَحِمَهُ اللَّهُ يَقُولُ: سمعت أبا العباس مُحَمَّدَ بْنَ الْحَسَنِ البغدادي يَقُولُ: سمعت جعفرًا الخلدی يَقُولُ: قَالَ لي أَبُو أَحْمَدَ المغازي كَانَ ببغداد رجل فرق على الفقراء أربعين ألف درهم فَقَالَ لي سمون: يا أبا أحمد ألا ترى مَا قَدْ أَنْفَقَ هَذَا وَمَا قَدْ عمله ونحن مَا نجد شَيْئًا؟ فامض بنا إلى موضع نصلي فيه بكل درهم أنفقه ركعة، فمضينا إلى المدائن فصلينا أربعين ألف صلاة وَكَانَ سمون ظريف الخلق أَكْثَرَ كلامه في المحبة وَكَانَ كبير الشأن مات قبل الجنيد كَمَا قيل.⁴⁸²

Muhammed b. Hüseyin, Ebü'l Abbas Muhammed'den; Ebü'l Abbas b. Hasan el-Bağdadî, Ca'fer el-Huldî'den rivayet ediyor. Ca'fer el-Huldî diyor ki: "Ebû Ahmed el-Megâzilî şöyle anlatmıştır: Bağdat'ta zengin bir adam bulunuyordu; fakirlere 4000 dirhem gümüş para tasadduk etmişti. Onun bu cömert halini gören Semnûn bana dedi ki: 'Ey Ebû Ahmed! Şu adamın infakını ve amelini gördün mü? Bizim ise verecek durumumuz yok, gel biz de bir yere gidip her bir dirheme karşılık bir rekât namaz kılalım.' Medâin'e gittik ve 4000 rekât namaz kıldık. Semnûn; güzel ahlaklı ve zarif bir kimseydi, sözlerinin çoğu ilâhî muhabbetle ilgiliydi. Maneviyatı yüksek biriydi. Cüneyd'den önce vefat etmiştir."⁴⁸³

Huldî'nin hikâyeyi Ebü'l Ahmed el-Kalânî'si'den rivayet ettiği görülmektedir. Hikâye çoğunlukla aynı şekilde rivayet edilmiştir.⁴⁸⁴

Ebû Ahmed el-Megâzilî ve Semnûn'un arkadaş olduğu ve her ikisinin de maddi imkanlarının yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. İki sûf zenginlerin malla yaptıkları iyiliğe karşılık nafile ibadetlerle iyilik yapmaya bir çeşit kıyasla karar verirler. Burada Burada ilim ehli olan sûflerin kıyası tasavvuf yolundaki amellerin belirlenmesinde kullandıkları gözlenmektedir. Bir kıyas sonucunda nefis terbiyesi için Bağdat'tan Medâin'e 30 km yürüyerek maddî olarak her bir dirheme karşılık bedenî olarak bir rekât namaz kılmak suretiyle 4000 rekât namaz kılarak sevap 4000 dinar hayır yapan bir kişinin mertebesine ulaşmayı hedeflemişlerdir.

⁴⁸² Kuşeyrî, *Risâle*, 1/91.

⁴⁸³ Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 122.

⁴⁸⁴ Sadece son kısmında; 'Selman'ın kabrini ziyaret ettik ve ayrıldık.' (وزرنا قبر سلمان، وانصرفنا) ibaresi vardır. *Isbehânî, Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/307; *Hatîb el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd*, 15/141. Aynı ibare farklı kaynaklarda da geçmektedir. Sadece Semnûn yerine Selman şeklinde yanlış aktarıldığı görülmektedir. İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 12/241.

Megâzilî ile Semnûn, başkasının yaptığı iyiliği görmüş ve bu durum onları iyilik yapmaya teşvik etmiştir. Huldî'nin de bu hikâyeyi naklederek adaylarına hiçbir hayırdan geri kalmamalarını hatırlatmak istemiştir.

3.3.11. Ebû Nasr el-Muhîb'in Cömertliği

أَخْبَرَنِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، فِي كِتَابِهِ، وَحَدَّثَنِي عَنْهُ أَبُو الْحَسَنِ بْنُ مِقْسَمٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الْعَبَّاسِ بْنَ مَسْرُوقٍ، يَقُولُ: اجْتَزْتُ أَنَا وَأَبُو نَصْرِ الْمُجَبُّ بِالْكَرْخِ وَعَلَى أَبِي نَصْرِ إِزَارٌ لَهُ قِيمَةٌ فَإِذَا نَحْنُ بِسَائِلٍ يَسْأَلُ وَيَقُولُ: شَفِيعِي إِلَيْكُمْ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَشَقَّ أَبُو نَصْرِ إِزَارَهُ وَأَعْطَاهُ التَّصَنَّفَ فَمَشَى خُطْوَتَيْنِ فَأَنْصَرَفَ وَأَعْطَاهُ التَّصَنَّفَ الْآخَرَ وَقَالَ: «هَذَا نَدُّ لَهُ»

Bu hikâye Ca'fer el-Huldî'den okunuyor. Huldî, Hasem b. Miksem'den; Hasem de Ebü'l Abbas b. Mesrûk'tan naklediyor. Ebü'l-Abbâs b. Mesrûk der ki: Ebû Nasr el-Muhîb ile Kerh'ten geçtik. Ebû Nasr, değerli bir izâr giyinmişti. Bir anda bir dilenci karşımızda belirip, "Bana şefaate edecek olan Muhammed (sallallahu aleyhi vesellem) size şefaate etsin." diyordu. Bu söz üzerine Ebû Nasr, izârının yarısını yırtıp dilenciye verdi. İki adım daha yürüdüktan sonra döndü diğer yarısını da verip şöyle dedi: "Bu ona eş olsun."⁴⁸⁵

Başka bir rivayette Huldî, Hasem b. Miksem yerine Ebü'l Abbas b. Mesrûk'tan rivayet etmektedir.

486

Ebû Nasr el-Muhîb, kendisinden istenilen bir şeyi geri çevirmemektedir. Ebû Nasr'ın kendi üzerindeki kıyafeti verecek kadar cömert olduğu anlaşılmaktadır. Hatta kıyafetinin diğer yarısını da sonradan dönüp veren Ebû Nasr, bir iyiliğin yarım yapılmasını değersiz bir davranış olarak görmektedir. İyilik bekleyen dilencinin iyilik yapan için peygamber şefaati duasını duyar duymaz, elbisesini çıkarıp vermesi samimiyet ve ihlâsla Hz. Peygamber'e bağlılığını da göstermektedir. Yine Ebû Nasr, eylemine tenkitçi bir gözle bakarak daha faziletli olanı ortaya koymuştur. Bu da sûfilerin her şeyi Hakk'la irtibatlı niteliklerinin iyilik üzerindeki yansıması olan ideal olanı arama arzularını göstermektedir. Huldî bu hikâyeyi naklederken sûfî adaylarında olması gereken vasıflardan birisi olan cömertlik ve iyilik konusunda en üstün tavrı ortaya koyma hususunu vurgulamıştır.

⁴⁸⁵ Isbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/347. Bu rivayet başka bir kaynakta aynı şekilde rivayet edilmiştir. Sadece "bu ona eş olsun" ibaresi (هَذَا نَدُّ لَهُ) yerine, "bu bir hainliktir, döndü ve diğer yarısını da verdi" (وقال: هذا ندالة،) ibaresi kullanılmıştır. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 14/422.

⁴⁸⁶ Ayrıca iki adım attı (خُطْوَتَيْنِ) yerine, adımlar (خطوات) kelimesi ile ve aynı şekilde düşük bir davranıştır (هذا) ibaresi eklenerek rivayet etmiştir. İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 13/188.

3.3.12. Ebü'l-Abbas b. Mesrûk'un İçine Doğan Ses ve Yahudi'nin Hidayete Ermesi

سمعت الشيخ أبا عبد الرحمن يقول: سمعت مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ البغدادي يقول: سمعت جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ نَصِيرٍ يقول: سمعت أبا الْعَبَّاسِ بْنَ مسروق يقول:

قدم عَلَيَّهَا شيخ فكان يتكلم عَلَيْنَا فِي هَذَا الشَّانِ بكلام حسن وَكَانَ عَذِبَ اللسان جيد الخاطر فَقَالَ لنا فِي بَعْضِ كَلَامِهِ: كُلُّ مَا وَقَعَ لَكُمْ فِي خَاطِرِكُمْ فَقُولُوهُ لِي فَوْقَ فِي قَلْبِي أَنَّهُ يَهُودِي وَكَانَ الخاطر يقوى ولا يزول فذكرت ذَلِكَ للجريري فكبر عَلَيْهِ ذَلِكَ فَقُلْتُ: لا بد أن أخبر الرجل بِذَلِكَ فَقُلْتُ لَهُ: تقول لنا مَا وَقَعَ لَكُمْ فِي خَاطِرِكُمْ فَقُولُوهُ لِي إِنَّهُ يَقَعُ لِي أَنك يَهُودِي فَأطرق ساعة ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ فَقَالَ: صدقت أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمداً رَسُولَ اللَّهِ وَقَالَ: قَدْ مارست جميع المذاهب وكنت أقول إن كانَ مَعَ قومٍ مِنْهُمْ شَيْءٌ فمع هؤلاءِ فداخلكم لأختبركم فأنتم على الحق وحسن إسلامه⁴⁸⁷

Ca'fer el-Huldî, Ebü'l-Abbas b. Mesrûk'tan şöyle rivayette bulunmuştur: Ebü'l-Abbas b. Mesrûk anlatmıştır: “Yanımıza bir şeyh geldi. Kelâmı tatlı olan bu zat tasavvuf hakkında bizlere güzel lafızlar ediyor ve bir şeyler aktarıyordu. Sohbeti esnasında ‘içinize gelen düşünceyi benimle paylaşın’ diyordu. O sırada kalbimde onun Yahudi olduğuna dair bir düşünce oluştu ve bu düşünce gittikçe kuvvetlendi ve o düşünceden sıyrılamadım. Bu durumu Ebû Muhammed el-Cerîrî'ye söyledim. Düşüncelerim ona uygun gelmedi. ‘Bu düşüncelerimi o zatla paylaşacağım.’ dedim. Kendisine, ‘Siz, içimizdeki düşünceleri sizinle paylaşmamızı istemiştiniz, benim kalbime senin Yahudi olduğun düşüncesi geliyor.’ dedim. Sözlerimi işiten şeyh, başını öne eğdi ve bir müddet o şekilde kaldı, sonra başını kaldırıp ‘Doğru söylüyorsun.’ diyerek ‘Ben, Allah'tan başka ilâh bulunmadığına ve Muhammed'in O'nun resûlü olduğuna şahitlik ediyorum.’ dedi. Devamında ‘Bütün mezhepleri inceledim. Eğer bir şey varsa bu sûflerin içinde vardır kanaatine ulaştım ve sizi denemek için içinize girdim. Gördüm ki siz hak üzeresiniz.’ Bu zatın Müslümanlığı çok güzel oldu.”

Bu hikâyenin incelediğimiz diğer kaynaklarda farklı bir şekline rastlanmamıştır.⁴⁸⁸

Hikâyenin gösterdiği en önemli şey ihlaslı bir müslümanın ferâsetinin bazen hidâyete vesîle olduğunun vurgulanmasıdır. Hikâyede, Bir Yahudi ne varsa sûflerde olduğu kanaatini izhâr etmektedir. Aslında bununla sûfler değerlerinin İslâm dışı topluluklarda da takdir edildiği vurgusunu yapmış olmaktadırlar. Huldî bununla, sûfi yolunun üstünlüğünü ihlaslı bir sûfinin ferâseti sayesinde müslüman olan bir Yahudi'nin dilinden dile getirir. Ayrıca ilk dönemde sûfler arasında sahte şeyhlerin yer aldığı, hatta bunlardan bir kısmının müslüman olmadıklarına işaret edilmiştir. İbn Mesrûk ile Cerîrî'nin arkadaş olup aynı meclislerde bir araya geldikleri görülmektedir. Ayrıca bu hikâyeye bize, zihne gelen olumsuz düşüncenin Allah'tan mı yoksa nefisten mi olduğunu belirleme noktasında sûflerin yetkinliğine de temas etmektedir. Muhâsibî sonrasındaki sûflerden itibaren sûfler havâtırı ayırmanın verâ, sıdk ve ihlâs yoluyla mümkün olacağına kail olmuşlardır.⁴⁸⁹

⁴⁸⁷ Kuşeyrî, *Risâle*, 2/395-396.

⁴⁸⁸ İbnu'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, 2/318; Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, 672.

⁴⁸⁹ Erginli, *Tasavvuf Düşüncesinde Muhâsibî*, 202.

3.3.13. Hayr en-Nessâc'ın Vefası

أخبرنا أبو نعيم الحافظ أخبرنا جعفر الخلدی- في كتابه- قال سألتنا خير النساج، أكان النسج حرفتك؟ قال. لا، قلت فمن أين سميت به؟ قال كنت عاهدت الله تعالى أن لا أكل الرطب أبدا، فغلبتني نفسي يوما، فأخذت نصف رطل، فلما أكلت واحدة إذا رجل نظر إلي وقال: خير يا آبق، هربت مني. وكان له غلام هرب اسمه خير فوقع علي شبهه وصورته، فاجتمع الناس، فقألوا هذا والله غلامك خير، فبقيت متحيرا وعلمت بما أخذت، وعرفت جنايتي، فحملني إلى حانوته الذي كان ينسج فيه غلامانه، فقألوا يا عبد السوء تهرب من مولك؟ ادخل فاعمل عملك الذي كنت تعمل. وأمرني بنسج الكرباس، فدليت رجلي على أن أعمل، وأخذت بيدي آله فكأنني كنت أعمل من سنين، فبقيت معه أشهرنا أنسج له، فقممت ليلة فتمسحت وقيمت إلى صلاة العداة، فسجدت وقلت في سجودي إلهي لا أعود إلى ما فعلت، فأصبحت وإذا الشبه ذهب عني، وعدت إلى صورتي التي كنت عليها، فأطلقت فثبت علي هذا الاسم، فكان سبب النسج إتياني شهوة عاهدت الله أن لا أكلها، فعاقبني الله بما سمعت. وكان يقول: لا نسب أشرف من نسب من خلقه الله بيده فلم يعصمه، ولا علم أرفع من علم من علمه الله الأسماء كلها فلم ينفعه في وقت جريان القضاء عليه.

قلت: جعفر الخلدی ثقة، وهذه الحكاية ظريفة جدا يسبق إلى القلب استحالتها، وقد كان الخلدی كتب إلى شيخنا أبي نعيم يميز له رواية جميع علومه عنه، وكتب أبو نعيم هذه الحكاية عن أبي الحسن بن مقسم عن الخلدی، ورواها لنا عن الخلدی نفسه إجازة، وكان ابن مقسم غير ثقة. والله أعلم.⁴⁹⁰

Ebû Nuaym el-Hâfiz, Ca'fer el-Huldî'den okuyor. Ca'fer el-Huldî diyor ki: "Hayrun-Nessâc'a sorduk 'Dokuma senin zanaatın mıydı?' O da 'Hayır.' dedi. 'O halde neden o şekilde anılıyorsun?' Dedi ki 'Ben asla taze hurma yemeyeceğime dair Cenab-ı Hakk'a söz verdim.'"

Bir gün nefsim beni bunalttı, ben de yarım kilo taze hurma aldım ve bir tane yerken o sırada bir adam karşıma çıktı, bana baktı ve dedi ki; "Hey dur benden kaçtın!" Ve onun bir kölesi varmış, adamdan kaçmış. Adı Hayr'mış. O esnada adamın kölesinin suretine büründüm ve halk toplanıp, "vallahî senin kölen Hayr" dediler. Şaşa kaldım hatamı da biliyordum (hatam yememeye söz verdiğim bir şeyi yememdi) ve bu yüzden sessiz kaldım. Adam beni dokuma dükkanına götürdü. Dükkanlıklar bana: "Ey kötü kul, efendinden mi kaçyorsun, içeri gir ve eskiden yaptığın işini yap!" dediler. Bana

⁴⁹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/341-342. Bu hikâye ilk olarak Sülemî, *İlk Zâhid ve Süfler: Tabakâtu's-Süfiyye*'de karşımıza çıkmaktadır. Orada bu hikâye Ca'fer el-Huldî'den rivayet edilmeden şu şekilde geçmektedir:

وكان اسمه محمد بن إسماعيل السامري وإنما سمي خيرا النساج لأنه خرج إلى الحج فأخذه رجل على باب الكوفة فقال أنت عبدي واسمك خير وكان أسود فلم يخالفه فأخذه الرجل واستعمله في نسج الحرّ سنين وكان يقول له يا خير فيقول لبيك ثم قال له الرجل بعد سنين أنا غلظت لا أنت عبدي ولا اسمك خير فلذلك سمي خير النساج وكان يقول لا أغير اسمي بماي به رجل مسلم عاش مائة وعشرين سنة.

Asıl adı Muhammed b. İsmail es-Sâmerrî olmakla beraber daha çok Hayr en-Nessâc olarak anılmıştır. Hac niyetiyle yola çıkıp Kûfe'ye ulaştığında şehrin giriş kapısında bir adam, onu (kaçan Hayr isimindeki siyahî kölesine benzeterek) "Sen benim Hayr isimli siyahî kölemsin" deyip yakalamıştır. Muhammed b. İsmail es-Sâmerrî bu adama itiraz etmemiştir. Adam da onu sahiplenerek dükkanına götürmüş ve yıllarca orada dokumacılık işinde çalıştırmıştır. Adam kendisine ne zaman "Ey Hayr!" diye seslense o da "Buyrun!" derdi. Aradan uzun yıllar geçtikten sonra bir gün dükkan sahibi ona, "Hata etmişim. Meğer sen benim Hayr isimli kölem değilmişsin" dedi. İşte bu sebeple Ebû'l-Hasan "Hayr en-Nessâc" olarak isimlendirilmiştir. Bu adını neden değiştirmediyini soranlara "Müslüman bir kimsenin bana uygun gördüğü bir ismi değiştirmem." demiştir. 120 sene yaşamıştır. Sülemî, *İlk Zâhid ve Süfler: Tabakâtu's-Süfiyye*, 247.

pamuklu bezi dokumamı emrettiler ve aleti elime aldım sanki yıllardır bu işi yapıyormuşum gibi kumaşı dokumaya başladım. Aylarca orada kaldım ve dokuma yaptım. Bir gece namaz kılmak için kalktım ve secdede “Allah'ım yaptığımdan bir daha dönmeyeceğim” dedim. Bunun üzerine eski suretime geri döndüm ve ben artık bu isimle tanınmıştım. Bu ismi alma sebebim sözümde durmayıp yememeye söz verdiğim bir arzumu yememiş. Allah arzu ettiklerim sebebiyle beni bu şekilde cezalandırdı. Devamında dedi ki: “Allah'ın eliyle koruduğu kimsenin neslinden daha şerefli bir soy yoktur. Kıyamet gününde Allah'ın isimlerini öğrettiği kimsenin ilminden daha üstün bir ilim de yoktur.”

Dedim ki “Ca’fer el-Huldî güvenilirdir ve bu hikâye çok güzeldir, imkânsızlığı kalpten giderir.” Huldî şeyhimiz Ebû Nâim’e yazıp bütün ilmini ondan nakletmesi için ona yetki vermiştir ve Ebu Naim bu hikâyeyi Ebu'l Hasan bin Miksem'den, o da Ca’fer el-Huldî'den, Huldî'nin yetkisi üzerine yazıp bize rivayet etmiştir. İbn Miksem ise güvenilir değildir. En iyisini Allah bilir.”⁴⁹¹

Tezkiretü'l Evliyâ 'da ise bu hikâye rivayette değişime uğramıştır:

Asıl adı Muhammed b. Ismail Sâmerî'dir. Hayr en-Nessâc adıyla zikredilmesinin sebebi için demişlerdir ki: Hac yapma niyetiyle doğduğu yer olan Sâmerâ'dan ayrılmıştır. Yolu Kûfe'ye düşmüştür. Şehrin giriş kapısına vardığında, üzerinde yamalı eski bir hırka vardır ve kendisi de siyahîdir. Bu sebepten dolayı onu gören herkes, “Budalanın teki” derdi. Bir adam onu görüp içinden, “Bunu birkaç gün işimde çalıştırırım” demiştir. Çalıştırmak için yanına varır ve sorar; “Sen köle misin?” Hayr en-Nessâc, “Evet” der. Bunun üzerine zat: “Efendinden mi firar ettin?” der. Hayr en-Nessâc aynı şekilde “Evet” deyince adam, “Efendine teslim etmek üzere seni muhafaza edeceğim.” der. Bunun üzerine Hayr, “ben de bunu istiyordum. “ şeklinde yanıt verir. Bunun üzerine adam Hayr en-Nessâc'ı alarak evine götürür ve “Senin adın Hayr'dır.” der.

Şeyh de, “Mümin başkasını yalanlamaz.” şeklinde güzel bir inanca sahip olduğundan, o zata muhalefet etmemiştir. O zatı takip ederek ona hizmet etmiştir. Sonra adam, Hayr'a dokumacılık öğretmiş ve senelerce çalıştırmıştır. Adam, “Ey Hayr!” diye her hitap ettiğinde, “Buyur” diye karşılık vermiştir. Sonunda Hayr en-Nessâc'ın edebini, sadakatini, ferasetini ve sürekli ibadet edişine tanık olan adam yaptığı işten pişman olur ve “Ben hata etmişim, sen köle olamazsın, istediğin yere git.” demiştir. Bunun üzerine Hayr en-Nessâc oradan ayrılıp, Mekke'ye gider. Bu güzel halinde o dereceye ulaşır ki Şeyh Cüneyd [kuddise sirruhû] onun hakkında, “En hayırlımız Hayr'dır” demiştir. Şöyle ki; Hayr “Müslüman bir kardeşimin bana koyduğu bir ismi

⁴⁹¹ Burada Ca’fer el-Huldî'nin Ebû Nuaym'a nakletmesi için icazet verdiğini burada özellikle geçmektedir. Bu rivâyetin diğer nakillerinde de fazlaca değişiklik yoktur. Sadece aylarca orada kaldım, dokuma yaptım (فبقيت معه اربعة اشهر انسج له) yerine dört ay o kimsenin yanında çalıştım (فبقيت معه اربعة اشهر انسج له) ibaresi vardır. İbnu'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, 1/537; Ebû'l-Hattâb ‘Omar b. el-Hasan b. ‘Alî b. Muhammed el-Endelûsî İbn Dihye el-Kelbî, *Edâ'u mâ Vecceb min Beyân Vad'î'l-Veddâ'in fî Receb*, thk. Muhammed Zuheyr eş-Şâvîş (Dimeşk: el-Mektebu'l-İslâmî, 1998), 88; İbn Hallikân, *Vefiyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, 2/251; İbnu'l-Mulakkın, *Tabakâtu'l-Evliyâ*, 197. Başka bir rivayette son kısım yoktur, sadece son kısımda Hayr isminin verilmesi ile ilgili iki farklı rivayet zikredilmiştir. Birincisi, ‘O'nun bir ahababı vardır. Kendisine Hayr adını vermiştir.’ İkincisi, ‘Müslüman bir kimse bana ad verirse onu kabul etmemem uygun olmaz.’ derdi. Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 274. Bu rivayet aynı şekilde Kuşeyrî, *Risâle*:de yer almaktadır. Ancak Ca’fer el-Huldî'nin rivayet eden olarak adı geçmemektedir. Kuşeyrî, *Risâle*, 1/113. Yukarıdaki rivayete ilaveten, 120 sene yaşadı (عاش مائة وعشرين سنة) ibaresi yerine, bu hikâye Ca’fer el-Huldî'den Hayr hakkında güzel ve acaip uzun bir hikâyedir (وحكيته هذه الحكاية عن جعفر الخلدی عن خير على وجه طريف وسياقة طويلة عجيبة) şeklinde geçmektedir. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/308.

değiştirmem uygun olmaz.“ derdi.⁴⁹²

Hayr en-Nessâc ile ilgili ilk dönem klasiklerinde çok farklı rivayetler bulunmaktadır. Sadece Huldî, Hayr en-Nessâc'ın “Nessâc” künyesinin nereden geldiği ile ilgili rivayette bulunmuştur. Bu aynı rivayet birçok farklı kaynaktan yer almaktadır. Asıl ismi Muhammed b. İsmail Sâmerrâî iken,⁴⁹³ Ca'fer el-Huldî'nin Hayr en-Nessâc'a, “Dokuma işi ile ilgilendiğin için mi bu künye sana verildi?” sorusuna Nessâc başından geçen olayı anlatmıştır: “Allah'a hurma yememek üzerine söz vermiştim ve nefsimi yenik düşerek bir tane hurma yedim. O sırada bir adamın Hayr adında bir kaçak kölesi varmış ve beni o kaçak köle zannetti. Meğerse o sözümü tutamadığımdan dolayı yüzüm kölenin yüzüne benzemiş. Köle sahibi beni kölelerin çalıştığı dokuma dükkanına götürdü ve orada bir ay boyunca halı dokudum. En sonunda Rabbime bu hatayı tekrar etmemek için istiğfarda bulundum ve yüzüm eski halime dönerek oradan kurtuldum.”⁴⁹⁴ Bu olay üzerine kendisine Hayr ismi ile hitap edilmesini istemiş ve “Müslüman birinin bana layık gördüğü ismi değiştirmem uygun olmaz.” demiştir.

Hayr en-Nessâc'ın riyâzette bulunduğu anlaşılmaktadır. Nessâc'ın Ca'fer Huldî ile aynı mecliste bulunup sohbet ettiği anlaşılmaktadır. Hayr en-Nessâc'ın Hac yolculuğu esnasında, Kûfe'de mola verdiğinde bunların başına geldiği ve bu imtihandan geçtikten sonra niyetini geç de olsa yerine getirdiği görülmektedir. Nessâc, rivayetlerden de anlaşıldığı üzere uzun bir ömür sürmüştür. Hayr en-Nessâc'ın hac için Samerrâ'dan yola çıkarak tevekkül üzere bir yolculuk yaptığı anlaşılmaktadır. Hayr en-Nessâc'ın dokumacılık işini öğrendiği ve bir dönem dokumacılık yaptığı ifade edilmektedir.

Hayr en-Nessâc'ın hurma yememe konusunda kendisine verdiği sözü tutamadığı için suretinin köle şekline dönüşmesi ya da adamın kölesine benzediği için bir süre kölelik yapmasından söz edilmektedir. Sûfî bakış açısında onun bu benzetmesinden ibret alarak bununla nefsinin terbiye etmesi söz konusu olmuştur. Burada köle sahibinin köle anlayışıyla bir sûfî olan Hayr'ın köle anlayışı arasındaki fark da ortaya çıkıyor. Bazı rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla köleliği kabul etmesi muhtemelen kendisini Hakk'ın kölesi olarak görmesiyle ilgili olsa gerektir. Köle sahibi ise durumu normal kölelik olarak algılıyor. Kendisini Hakk'ın kölesi olarak algılayan Hayr, köle sahibinin sorusuna kendisinin köle olduğu şeklinde cevap vermiştir. Ama onun kastettiği başkadır, köle sahibinin anladığı başkadır. Bu da sûfî düşüncenin sıradan insan düşüncesinden farkını ortaya koyan bir unsurdur.

Hikâyede Hayr'ın ihlâsını ortaya çıkaran birkaç ipucu daha vardır: Allah'a isyan ettiğini düşünerek her türlü cezayı göze alması, kendisini Hakk'ın kaçkın kölesi olarak kabul etmesi, kendisini köle edinen kimseye büyük bir sadakatle hizmet etmesi ve bir Müslümanın vermiş olduğu ismi değiştirmeyecek bir mürüvvet ortaya koyması. Bütün bunlar sûfî ahlâkını normal insan tutum ve davranışlarından ayıran unsurlardır.

⁴⁹² Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, 661-662.

⁴⁹³ Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, 661.

⁴⁹⁴ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfîler: Tabakâtu's-Sûfiyye*, 199; Kuşeyrî, *Risâle*, 1/45; İsbahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 8/492; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/341-342; İbnu'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, 1/537. Ayrıca bu hikâyeye dokuma dükkanına onu köle olarak alıp 'Hayr' olarak seslenmesi ve ona dokumacılığı öğretmesi şeklinde anlatılmış. Bk. Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, 662.

3.3.14. Şiblî'nin Takvası

وسمعت أبا الطيب أحمد بن مقاتل العكي البغدادي يقول: كنت عند جعفر الخلدی، رحمه الله ليوم مات الشبلي) فدخل عليه بندار الدينوري، وكان خادم الشبلي، رحمه الله، وكان قد حضر موته، فسأله جعفر: أيش رأيت منه في وقت موته؟ فقال: لما أمسك لسانه وعرق جبينه أشار إلى: وضني للصلاة، فوضأته، فنسيت تخليل لحيته، فقبض على يدي وأدخل أصابعي في لحيته بخللها! قال: فبكى جعفر، وقال: أيش يتهبأ أن يقال في رجل لم يذهب عليه تخليل لحيته في الوضوء، عند نزع روحه، وإمساك لسانه، وعرق جبينه؟! أو كما قال 495 .

Ebü et-Tayyib Ahmed b. Mukâtil Akkî Bağdâdî anlatıyor: “Şiblî'nin vefat ettiği gün Ca'fer Huldî'nin yanındaydım. O sırada Şiblî'nin hizmetinde bulunan Bûndar Dîneverî yanımıza geldi ve Şiblî'nin vefat haberini verdi. Ca'fer el-Huldî sordu: 'Onun ölüm ânında ne gibi hallerine şahit oldun?' Bûndar dedi ki: 'Dili tutuldu, alını terledi ve bana abdest aldırmanı işaret etti. Ben de ona abdest aldırardım. Abdest aldırırken sakalını hilâllemeyi unutmuşum. Elimi tuttu ve parmaklarımı sakalına götürerek hilâlettirdi.' Ca'fer el-Huldî bunları işitince ağladı ve şöyle dedi: 'Dili tutulmuş, alını terlemiş ve ruhunu teslim etmek üzere olan bir kimsenin abdest esnasında sakalını hilâletmeyi bile terk etmemesi hakkında ne söylenebilir ki?'”⁴⁹⁶

Bir başka rivayette ise rivayet eden kimse Abdullah b. Ali et-Temîmî'dir. Hizmetçisinin ismi Bûndar Dîneverî (بندار الدينوري) yerine Bûkrân ed-Dîneverî (بكران الدينوري) şekilde geçmiştir. Hizmetçisi ona abdest aldirtmadan önce Şiblî bir endişesinden bahsedip öyle abdest aldirtmıştır. Bu rivayet şöyledir:

سألت جَعْفَرَ بْنَ نَصِيرٍ بَكْرَانَ الدِّينَوْرِيَّ وَكَانَ يَخْدُمُ الشَّبْلِيَّ مَا الَّذِي رَأَيْتَ مِنْهُ؟ فَقَالَ: قَالَ لِي عَلَى دَرْهَمٍ مَظْلَمَةٌ وَقَدْ تَصَدَّقْتُ عَنْ صَاحِبِهِ بِأَلُوفٍ فَمَا عَلَيَّ قَلْبِي شَغْلَ أَعْظَمَ مِنْهُ ثُمَّ قَالَ: وَضُنِّي لِلصَّلَاةِ فَفَعَلْتُ⁴⁹⁷

Ca'fer b. Nusayr, Şiblî'nin hizmetinde bulunan Bûkrân ed- Dîneverî 'ye, “Şiblî'de ilginç olarak gördüğün nedir?” diye sordu; Bûkrân ed-Dîneverî şöyle cevap verdi: “Vefatı esnasında bana, 'Haksız yere bende kalan bir dirhem gümüş borç vardı. Sahibiyle helâlleşeyim diye ona binlerce dirhem sadaka verdim. Fakat bu durum kalbimi öyle büyük meşgul ediyor ki, hâlâ bu duruma endişeleniyorum.' dedi. Sonra benden namaz için ona abdest aldırmanı istedi...”

Başka bir kaynakta ise olayı Ca'fer el-Huldî'nin kitabından naklen Muhammed b. İbrâhim'den öğreniyoruz.⁴⁹⁸Bu hikâye; Şiblî'nin vera' ehli bir zat olması, sünnetlere sınıksı sarılması ve ölüm anında bile terk etmemesidir. Ölüm anında bile Allah'ın huzuruna kul hakkıyla çıkarım endişesi taşımaktadır. Bu noktada Şiblî'nin sekr ve şatahât ehli bir sûfî olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir. Sekr ve şatahât ehli bir sûfinin son nefesinde verâa riâyet etmesi sekr ve şatahâtın keyfi bir uygulama gibi görülmesine dair kanaatlerin gözden geçirilmesini gerektirmektedir.

⁴⁹⁵ Serrâc, *el-Lüma'*, 145.

⁴⁹⁶ Serrâc, *Lüma'*, 116.

⁴⁹⁷ Kuşeyrî, *Risâle*, 2/473; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/51.

⁴⁹⁸ أَخْبَرَنِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ فِي كِتَابِهِ وَحَدَّثَنِي عَنْهُ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: حَضَرْتُ وَفَاةَ الشَّبْلِيِّ فَأَمْسَكَ لِسَانَهُ وَعَرَقَ جَبِينَهُ فَأَشَارَ إِلَى وُضُوءِ الصَّلَاةِ فَوَضَّأَتْهُ وَنَسِيتُ التَّخْلِيلَ تَخْلِيلَ لِحْيَتِهِ فَقَبَضَ عَلَى يَدَيَّ وَأَدْخَلَ أَصَابِعِي فِي لِحْيَتِهِ يَخْلِلُهَا فَبَكَتْ وَقُلْتُ: أَيُّ شَيْءٍ يَتَهَيَّأُ أَنْ يُقَالَ لِرَجُلٍ لَمْ يَذْهَبْ عَلَيْهِ تَخْلِيلُ لِحْيَتِهِ فِي الْوُضُوءِ عِنْدَ نُزُوعِ رُوحِهِ وَإِمْسَاكِ لِسَانِهِ وَعَرَقِ جَبِينِهِ؟ Isbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/371.

Hikâyenin başka versiyonlarında Şiblî'nin vefatına tanık olanın ve ona abdest aldırmanın bizzat Huldî olduğunu görüyoruz. Ancak olaya tanık olmayıp da onu başkasında rivâyet edenin Huldî olması daha doğrudur. Huldî'nin işittiği bu olay karşısındaki tavrı da dikkat çekicidir. Olayı duyduğunda şöyle demiştir: "Ömrümün son anında bile dinin bir edebini terketmeyen böyle bir şahıs hakkında ne diyorsunuz?"⁴⁹⁹Sahv ve temkîn ehli olan Ca'fer el-Huldî sekr ve telvîn ehli olan Şiblî'den meşreb olarak farklı olsa da ona saygı duyduğu görülmektedir. Meşâyihin hallerini merak eden Huldî bu hikâyeyi naklederek Şiblî'yi meşâyihden sayıp onun bu halini sûfî olmak isteyenlere örnek göstermiştir. Huldî bu hikâyelerle bize şeyh olarak kabul ettiği kişilerin hallerini sûfî adaylarına örnek almasını için kaleme almıştır. Sûfilerin Hakkı merkeze aldıklarını ve hayatını bu merkeze göre şekillendirip nefislerine ve yaratılmışlara karşı ideal olanı vurgulamak isteği söz konusudur. Dolayısıyla bu hikâyelerin büyük bir çoğunluğu sıradan insanlara değil, tasavvufun ileri mertebelerine ulaşmak isteyen insanlara hitap etmektedir.

3.4. Tasavvuf Tarihi Perspektifinin Genel Görünümü

Ca'fer el-Huldî'nin hayatına yön veren sûfilerden bahsettiğimiz gibi onun nazarında kimleri âbid, zâhid ve sûfî olarak saydığını görmemiz; onun tasavvuf tarihi perspektifini anlamamıza yardımcı olacaktır. İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshak'dan naklettiği bir rivâyette Ca'fer el-Huldî'nin kaleminden muhtemelen *Hikâyat*'ından iktibasla on beş isim aktarır:

Hasan el-Basrî: Tâbiî-âlim-zâhid

Muhammed b. Sîrîn: Tâbiî-hadis-fakih

Herim b. Hayyân: Tabiî-zâhid

Alkame b. el-Esved: Zâhid

İbrâhim en-Nehaî: Tâbiî-muhaddis-fakih

eş-Şa'bî: Tâbiî-hadis âlimi

Mâlik b. Dînâr: İlk zâhidlerden

Muhammed b. Vâsi': Muhaddis-sûfî

Atâ es-Sülemî: Tabiî-muhaddis

Mâlik b. Enes: Muhaddis

Süfyân es-Sevrî: Muhaddis-fakih-zâhid

el-Evzâî: Fakih

Sâbit el-Bünânî: Tabiî-zâhid

İbrâhim et-Teymî: Tâbiî-muhaddis-fakih

Süleyman et-Teymî: Zâhid

Ferkad es-Sebhî: Tâbiî-zâhid

⁴⁹⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, 2/473; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 395.

İbnü's-Semmâk: Muhaddis-vaiz
Utbetü'l-Gulâm: Sûfi-zâhid
Sâlih el-Mürrî: Tâbiî-muhaddis-fakih-zâhid
İbrâhim b. Edhem: Muhaddis-zâhid-sûfi-
Abdülvâhid b. Zeyd: Sûfi-zâhid
İbnü'l-Münkedir: Muhaddis-kıraat âlimi-zâhid
Muhammed b. Habîb el-Fârisî: Zâhid
er-Rebi' b. el-Hüseym: Tâbiî-zâhid-muhaddis
Ebû Muâviye el-Esved: Zâhid
Eyyûb es-Sahtiyânî: Tâbiî-muhaddis-fakih-zâhid
Yûsuf b. Esbât: Tâbiîn-muhaddis-fakih-zâhid
Ebû Süleymân ed-Dârânî: İlk zâhidlerden
Ahmed b. Ebi'l-Havârî: Sûfi
Dâvûd et-Tâî: Zâhid
Feth el-Mevsilî: İlk dönem zâhidlerinden-sûfi
Şeybân er-Râî: Sûfi
el-Muâfâ b. İmrân: Muhaddis-zâhid
el-Fudayl b. İyâz: Sûfi⁵⁰⁰

Burada sayılan on beş isim ilk dönemdeki tabiîn zâhidlerinden oluşmaktadır. Bunlar arasında ve sahabe yer almamaktadır. Hikâyelerindeki nakiller çoğunlukla kendi dönemine yakın olan şeyhlerden oluşmaktadır. Huldî sahabeyi sûfi şeyhler arasında saymamaktadır. Bu sebeple de *Hikâyâtü'l-Meşâyih*'in Ebu Said ibn'ul Arâbî'nin *Tabakatü'n-Nüssak*'ının taklidi değildir ve o eserden farklıdır.⁵⁰¹ Zira *Tabakatü'n-Nüssak* eseri sahabeden başlayıp, sahabe ve tabiîn tabakasına yer verilip tabakalar şeklinde ele alınmaktadır. Huldî'nin nakilleri tabiînden başlar ve kendi dönemindeki sûfilere kadar genişlemektedir. Huldî'nin eseri ayrıca tabakat değildir. Çünkü tabakat, biyografileri tabakalar halinde ele alan bir eser türüdür.⁵⁰² Huldî ise eserinde biyografilere yer vermeyip sûflerin başından geçen olayları hikâyelerle anlatmaktadır. Huldî'nin hikâyelerinin ve rivayetlerinin en çok yer aldığı *Tabakâtu's-Sûfiyye* ve *Hilyetü'l-evliyâ*'ya baktığımız da İbn'ul Arâbî'nin rivâyet ettiği sûflerin isimleri yoktur. Sadece Cüneyd vardır, ancak onunla ilgili rivayetler de Ebû Saîd'in rivâyetlerinden farklı rivâyetlerdir. Her iki eserin de günümüze kadar ulaşmaması bu iki eserin bütün bir şekilde kıyas yapılmasına imkân vermemektedir.

⁵⁰⁰ Nedîm, *el-Fihrist*, 622.

⁵⁰¹ Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, 128. Knysh eserinde Ca'fer el-Huldî'nin *Hikâyât*'ının Ebû Said el-Arabî'nin *Tabakat*'ının taklidi olduğunu söylemiştir.

⁵⁰² Durmuş, "Tabakat", 39/288-290.

Ca'fer el-Huldî'nin Hasan el-Basrî ile başlamış olan bu on beş ismin ortak yönü zâhid kimseler olmalarıdır. İçlerinde muhaddis ve fakihler de vardır. Huldî'nin tasavvufu bu zühd yönleri ağır basan isimlerle ilişkilendirdiği ve onları sûflere öncelik eden önderler olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Yukarda aktardığımız isimler haricinde rivayetlerde karşımıza çıkan isimler vardır. Bu isimlerden biri de Muhammed b. Hâlid Âcürri'dir. Hatîb Bağdâdî Huldî'nin âbid bir mutasavvıf olan Âcürri'den çok rivayetleri olduğunu söylemektedir.⁵⁰³ Bununla beraber tarafımızdan yapılan incelemelerde sınırlı sayıda rivayetle karşılaşmıştır.⁵⁰⁴ Karşımıza çıkan rivayetlerinden biri Âcürri'nin kiremit işi ile meşgul olduğu bir sırada başından geçen bir olayı anlatır:

Sıralanmış kerpiçlerin içine girdiğim bir gün, kerpiçlerden birinin diğerine şöyle seslendiğini duydum: "Yarın ateşe gireceksin. Allah yardımcın olsun." Bunu duyduktan sonra işçileri dağıttım, kerpiçleri olduğu gibi bıraktım ve bir daha tuğla pişiremedim.⁵⁰⁵

Bu olayda sûfnin her şeyde Hak ve ahiretle ilgili bir mesaj gördüğü vurgulanmaktadır. Sûflikteki her şeyi Hak ile irtibatlandırma noktasındaki temel niteliğin bariz bir örneğidir.

Öte yandan kendi döneminde yaşayan ve maneviyat yönü ağır basan herkesi sûfi olarak kabul etmediği de anlaşılmaktadır. Bu noktada Ca'fer el-Huldî'nin, Hakîm Tirmizî hakkındaki şu sözü dikkat çekicidir:

Sülemi, Hüseyin b. Muhammed b. Ca'fer er-Râzî bana şöyle anlatmıştı: Ca'fer b. Muhammed ibn Nusayr "Elimde sûflere ait yüz otuz küsur kitap var" demişti. Ben de ona "Peki sende Muhammed b. Ali et-Tirmizî'nin herhangi bir kitabı var mı?" diye sordum. "Hayır! Onu sûflerden saymıyorum" cevabını verdi.⁵⁰⁶

Bu ifade ilk bakışta Huldî'nin Hakîm Tirmizî'yi küçümsediği imajını verse de aslında o dönemde sûflilik terimine Bağdatlılar tarafından sahip çıkılması sebebiyledir. Bağdat ile Horasan'ın maneviyat anlayışları arasındaki farklılıklar sebebiyle bu ifadeyi kullanmış olması daha akla yatkın bir yorum olmalıdır.⁵⁰⁷

Bu dönemin dikkat çeken isimlerinden biri de Hallâc'dır. Mutasavvıflar Hallâc hakkında ihtilafa düşmüştür. İçlerinde Cüneyd ve bazı çağdaşları onu tenkit ederken; İbn Ata gibi daha sonraki dönem mutasavvıflarından kabul edenler ya da Şeyh Ebû Kasım Cürçânî gibi onun hakkında sessiz kalanlar da vardır.⁵⁰⁸

Tasavvuf tarihinde dikkat çekici bir şahsiyet olan Hallâc hakkında Ca'fer el-Huldî'ye soru sorulunca, "Onu başından beri biliyorum. O, el-Fuvâtî ve Amr el-Mekkî'nin arkadaşlarıydı. O

⁵⁰³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/132.

⁵⁰⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/132; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 171.

⁵⁰⁵ İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 13/164; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 171.

⁵⁰⁶ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfler: Tabakātu's-Sûfiyye*, 278.

⁵⁰⁷ Benzer bir yorum için bk. Sara Sviri, "İlk Dönem Tasavvuf Kültüründe Melâmetiyye Hareketi ve Hakîm Tirmizî", çev. Salih Çift, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* IV/11 (2003), 353.

⁵⁰⁸ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 213.

zaman hallâclık yapıyordu.”⁵⁰⁹ demiştir. Başka bir rivayette ise Ebu Yakup el-Akta ve Ca’fer el-Huldî ’ demiştir ki: “Hallac kötü niyetli bir kâfirdir.”⁵¹⁰ Ancak bu rivayeti destekleyen başka bir rivayet karşımıza çıkmamıştır. Huldî’nin, Cüneyd’den duyduğuna göre Ebû Hafs en-Nisâbûrî diyor ki: “Hallâc’ın bir arkadaşı dedi ki; ‘Evet Ya Ebû Kâsım Hallâc’da bir hal vardı ki, o hal ona gelince iki-üç gün devam ederdi. Hiç kimse ona bakamazdı ve bu hal ondan geçinceye kadar insanlar onu terk ederdi.’”⁵¹¹ Bu rivayetten de anlaşılacağı üzere bu yaşadığı hal sebebiyle insanların onu yalnız bıraktığı anlaşılmaktadır.

Meseleye Melâmet eğilimi açısından bakıldığında, araştırmalarımız sırasında Ca’fer el-Huldî rivâyetlerinde şeyh olarak bilinen isimler arasında Horasan Melâmetiyyesine ait isimlere rastlanamamıştır. Buna karşılık önceki dönemde yaşamış bulunan Horasandan zâhid kişiliği ile ön planda olan İbrahim b. Ethem, Şam zâhidlerinden Ebû Süleyman ed-Dârânî vardır. Rivayetlerin çoğunluğu Iraklı tasavvuf önderlerinden oluşmaktadır. Iraklı mutasavvıflar dışında bu zatlara sûflere şeyhlik yapan kimseler arasında görmediğinden hareketle bunlardan rivayetlerde bulunmamış olabilir.

Hikâyâtü’l-Meşâyih’dan sonra yazılan *Hilyetü’l-Evliyâ*’da da son iki cilt sûflere yer verilirken diğer ciltlerde sahabe, tabiîn ve mezhep imamlarına yer verilmektedir. *Hikâyâtü’l-Meşâyih* ise sûfi meşâyih’in hikâyelerine yer vererek bu yolda gitmek isteyenlere rehberlik etme amacını gütmektedir. Ca’fer’in Irak merkezli yaklaşımı bu perspektifi Sülemî’de ise şöyle bir dönüşüme uğramıştır. Sülemî bütün coğrafyalara mensup melâmîleri, fakirleri, hakimleri pek çok maneviyat erlerini eserinde ele almıştır. Onun *Tabakâtu’s-Sûfiyye*’si ve Ebû Nuaym’ın *Hilyetü’l-Evliyâ*’sında Bağdatlı ve bazı Horasanlı zâhid ve sûflerden rivayetlerde bulunulmuştur. Sülemî, onların sözlerini, Ebû Nuaym ise hem sözlerini hem de hikâyelerini ele almıştır. Huldî, sûflerde bulunması gereken haller ve ahlaki erdemlerle alakalı sözlerde bulunmuştur. Bu iki eser de Huldî ilk devir sûflerini ele almakta ve çeşitli sûfi tiplerinde nakillerde bulunmaktadır. Huldî’nin rivayetleri *Tabakâtu’s-Sûfiyye*’nin ilk 3 tabakasındaki sûflerin söz ve hikâyelerinden oluşur. Huldî’nin ilk zâhid ve sûflerle ilgili rivayetleri sonraki eserlere de daha çok *Tabakât* ve *Hilye* üzerinden tesir etmiştir.

⁵⁰⁹ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, 14/330.

⁵¹⁰ ‘Arîb b. Sa’d Kurtubî, *Sılatu Târîhi’t-Taberî* (Beyrut: Mu’essesetu’l-E’lemî, ts.), 74.

⁵¹¹ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, 12/511.

SONUÇ

Çalışmamızda Ca'fer el-Huldî'nin yaşadığı çevre ve bulunduğu dönemin şartları dikkate alınarak hayatına, ilimlerle olan ilişkisine ve tasavvufî meselelere yaklaşımlarına değinildi. Bulunduğu dönemin ondaki etkileri, pek çok ilmî alanla ilişkisi ve tasavvuf düşüncesine katkıları ele alındı. Huldî'nin muhaddis kimliğinin nakil geleneğinin, tasavvuf ilmine aktarılmasına ve katkılarına değinildi. Bu yöntemle Câfer, dönemin önde gelen şahsiyetlerinin vefat tarihlerini kayıt altına alınmıştır. Tefsir ile ilişkisinde, tasavvufî bakışın ayetleri yorumlarken ona kazandırdığı işâri yaklaşımına temas edildi. Huldî'nin kurra bir sûfî olduğu, hadisçilik ve tarihçilik yönü ifade edilirken mevcut kaynaklarda fıkıh ve kelâm ile ilgisine dair delile rastlanmamıştır. Ca'fer el-Huldî'nin Cüneyd hakkında birinci elden kaynak olduğu görülmüştür. Bu çalışmamızda, somut olarak felsefe ile tasavvufun karşılaşmasının Huldî ile Tevhîdî arasındaki münasebetle gerçekleştiği ortaya çıkarılmıştır.

Ayrıca tasavvuf literatürüne katkılarının ve kayıp olan eseri *Hikâyât'ül-Meşâyih*'in klasik kaynaklardaki izi sürülmeye çalışıldı. Bu çalışmadaki temel iki gaye; Ca'fer el-Huldî'nin tasavvuf araştırmaları için kaynak değerini tespit etmek ve kayıp eserinin izlerinin sürülmesidir. Ca'fer el-Huldî'nin yaşadığı çevre ve hayatı, klasik tasavvufî kaynakların ve tarihi kaynakların bilgileri ışığında gözler önüne serilmeye gayret edildi.

Araştırmadan elde ettiğimiz verilerle, Ca'fer el-Huldî'nin Tasavvuf ilminin oluşum ve sistemleşme arasında ana köprülerden biri olduğu yönündeki kanaat doğrulanmıştır. Huldî'nin öğrencisi Serrâc'ın eseri *Lüma*'daki tasavvuf terimlerine olan yaklaşımı dikkate alınarak Huldî'nin tasavvuf terimlerine yaklaşımı ele alınmıştır. Huldî, tasavvuf terimlerinin oluşumuna hem rivayetleri hem de kendi tarifleri yoluyla katkı sağlamıştır. Zühd eseri ile zühd'ü amel olarak değil de tasavvufî bir makam ve insanî bir karakter olarak ele aldığı tespit edilmiştir. Bu yaklaşımı Bağdat çevrelerinin tercihlerine uygundur. Huldî'nin temkin ehli bir sûfî olduğu ve tasavvuf ile ilgili terimleri de bu yönde ele aldığı görülmüştür. Bu terimlere yeni anlamlar katarak gelecek nesillere aktarmış olduğuna da belirtilmiştir.

Ca'fer el-Huldî'nin tasavvufta pek çok ilki başlatan bir mutasavvıf olduğu görülmektedir. Sûfilerin eşyalarını toplayarak ve muhafaza ederek tasavvufta ilk arkeolojik ve etnografik yaklaşımları ortaya koyması yönüyle bilinen en eski sûfî olduğu görülür. O dönemdeki pek çok şahsiyetin kitaplarını da toplayarak koleksiyonlaştırmış ve bunlardan bir kütüphane oluşturmuştur. Oluşturduğu kütüphane sûfilerin ve tarihçilerin başvuru kaynaklarından biri olmuştur. Döneminde yer alan sûfî, zâhid ve âlimlerin isimlerini kaydederek o dönemin tasavvuf perspektifinin tespit edilmesine katkı sağlamıştır. Dolayısıyla tasavvufun sadece yaşantı boyutuyla yetinmeyip, onu kayda geçiren, kitaplaştıran en eski örneklerden biridir.

Ca'fer el-Huldî kaydettiği hikâyeler ile o döneme ışık tutmuştur. Araştırmadan elde edilen verilerle Huldî'nin ilk dönem önde gelen mutasavvıfların hikâyelerinin sonraki nesillere aktarılmasına katkı sağladığı tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmamızda, Huldî'nin eserinin kendine has bir üslûbu olduğunu ve Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî'nin *Tabakâtü'n-nüssâk* adlı eserinin taklidi olmadığı, her iki eserden gelen rivâyetlere konu olan isimlerin karşılaştırılmasına dayalı olarak gösterilmiştir. Ebû

Said, âbid ve nâsikleri sahâbe'den başlatan bir tarih perspektife sahipken; Huldî, sûfleri tâbiîn'den başlatan bir tarih perspektifine sahiptir. Bu yönüyle Sülemî'nin *Tabakat*'ına etki ettiği söylenebilir.

Bu çerçevede Ca'fer el-Huldî, Sülemî tarafından "müteahhirîn" olarak nitelenen klasik tasavvuf düşüncesinin oluştuğu dönemdeki sûfi hikâyeleri konusunda öncü bir şahsiyettir. Huldî'nin hikâyeleri yaşadığı dönem hakkında bize bilgi vermiştir. Sadece tasavvufi eserlerde değil tarih kaynaklarında da rivâyetlerinden yararlanıldığı görülmüştür. Bu da onun hadisçiliğinden bağımsız olmayan tarihçi yönünü ortaya koyar.

Ca'fer el-Huldî'nin tasavvuf tarihi perspektifine pek çok katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Tasavvuf ilminde yazılı kaynaklardan elimize ulaşan silsileyi kayıt altına alan ilk sûfi olduğu tespit edilmiştir ve kendisi de bu silsilenin bir parçasıdır. Ayrıca âbid, zâhid ve âlim saydığı isimleri kayıt altına alması sayesinde zihnindeki tasavvuf tarihi algısını kısmen de olsa görebilmek mümkün olmuştur. Sûfi olarak saydığı isimlerin ortak yönünün zâhid olduğu ancak içlerinde muhaddis, fakih kimseler olduğu görülmektedir. Saydığı bu isimlerle sûfler ve ilk dönem zâhidler arasındaki bağı kuran isimlerden biri olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca o dönemde sûfi terimini Bağdatlı sûfler merkezinde kullandığı gözlenmektedir. Rivayetlerinin çoğunluğu ağırlıklı Iraklı mutasavvıflardan gelen rivayetlerdir.

Çalışmamızın devamında, hikâyeciliğini ele aldığımız bölümde, kayıp eseri *Hikâyât'ül-Meşâyih'in* izi sürülmüştür. İlk dönem eserlerini tarayarak Huldî'nin rivayet ettiği hikâyeler tespit edilmiştir. En çok yoğunlaştığı kaynaklardan anlaşılan on dört hikâyeye tahlil edilmeye çalışılmıştır. Bu hikâyelerin en iyi izlenebileceği ilk kaynağın *Hilye* olduğu tespit edilmiştir. Bu geleneğin Ebû Nuaym'ın talebesi Hatib'in *Târihu Bağdad*'ı ve Hatib'in talebesi ibn Asâkir'in *Târihu Dimaşk*'ı ile de devam etmiş olduğu görülmüştür. Bu yöntem rehberliğinde ele alınan hikâyeler, zaman içerisinde rivayetlerdeki değişim ve dönüşüm tespit edilerek yorumlanmaya gayret edilmiştir. Ayrıca Huldî'nin hikâyeleri araştırılırken pek çok kayıp eserinin olduğu da ortaya çıkarılmıştır. Huldî'nin, İbrâhim b. Ethem hakkında olan cüzü tespit edilmiştir. Vefatlara ve sûfi isimlerine dair risâlelerinin bulunmasının muhtemel olduğu görülmüştür.

Bu çalışmamız Huldî hakkında başlangıç niteliğinde bir çalışma olup pek çok çalışmaya da zemin hazırlayacağını düşünmekteyiz. Ca'fer el-Huldî hakkında pek çok ilim dalında büyük ve küçük ölçekli çalışmalar yapılabilir. Hadis sahasında muhaddisliği, tarih sahasında, özellikle vefat tarihlerinde başvuru kaynağı olan Huldî'nin rivayetleri ile ilgili çalışmalar yapılabilir. Edebiyat ve tefsir alanında da onunla ilgili çalışmaların yapılması imkân dâhilindedir.

Bu çalışma aynı zamanda, *Hikâyât* rivayetlerinin derlenip yayınlanması için bir ilk adım olmuştur. Bu çalışmada Câfer'in naklettiği hikâyelerin başka hangi kaynaklarda geçtiği ele alınmıştır. Bundan sonraki çalışmalarda Câfer'in hikâyelerinin kendisinden sonraki eserleri ne boyutta etkilediği daha detaylı olarak ele alınabilir. Huldî'nin pek çok sûfnin ismini kayıt altına aldığı eserleri ortaya çıkarsa o dönemde yaşamış olup günümüze ulaşamamış olan pek çok sûfi adını öğrenme imkânı da bulunabilir ki bu da tasavvuf tarihine yeni katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdulkâdir el-Geylânî, Ebû Muhammed ‘Abdulkâdir b. Mûsâ. *el-Gunye li Talibî Tarîki’l-Hak ‘Azze ve Celle*. thk. Salâh b. Muhammed b. ‘Uveyda Ebû ‘Abdurrahmân. Beyrut, 1417.
- Ahmed, Ebû ‘Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Musned*. thk. Şu‘ayb el-‘Arnavût - Âdil Mursîd. Muessesetu’r-Risâle, 1421.
- Ahundova, Nerkiz. “Abbasilerin Hilafetinde Türklerin Rolü Hakkında Bazı Kayıtlar”. *Türk Kültürü* XXXVI/427 (Kasım 1998), 678-687.
- Apak, Âdem. *Anahatlarıyla İslam Tarihi*. 4 Cilt. İstanbul: Ensar, 2. Basım, 2011.
- Arslan, Ali. “Ebu’l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî’nin (ö. 385/995) Sünen İsimli Eserinde Tashîh Yöntemi”. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2017), 117-132.
- Askalânî, İbn Hacer el-. *el-Mu‘cemu’l-Mufehres ev Tecrîdu Esânîdi’l-Kutubi’l-Meşhûra ve’l-Eczâ’i’l-Menşûraî*. ed. Muhammed Şekûr el-Meyâdîn. Beyrut: Muessetu’r-Risâle, 1418.
- Aşikkutlu, Emin. “Ebû Ca’fer İbn Ebû Şeybe”. 19/443-444. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1999.
- Aşkar, Mustafa. *Tasavvuf Tarihi Literatürü*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2015.
- Ateş, Süleyman. “Cüneyd-i Bağdâdî”. 8/119-121. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 26 Aralık 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cuneyd-i-bagdadi>
- Attâr, Ferîdüddin. *Tezkiretü’l Evliyâ*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Semerkand Yayınları, 6. Basım, ts.
- Aydınlu, Osman. “Mu’tezile Ekolünün Tarihsel Serüveni”. *İslamî İlimler Dergisi* 12/2 (2017), 9-42.
- A’zamî, Muhammed Mustafa el-. “Buhârî, Muhammed b. İsmâil”. 6/368-372. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1992.
- Bağdâdî, Ca’fer b. Muhammed b. Nusayr. *el-Fevâid ve’z-Zühd ve’r-Rekâik ve’l-Merâsî*. thk. Mecdi Fethi es-Seyyid. Mısır: Dâru’s-Sahâbeti li’t-Türâs, 1989.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir et-Temîmî el-. *Usûlu’d-Dîn*. thk. İbrahim Muhammed Ramadân. Beyrut: Mektebetu’l-Hilâl, 2003.
- Bahadıroğlu, Mustafa. “İbnü’l-Cellâ”. 20/538, ts.
- Bahadıroğlu, Mustafa. “İbrâhim el-Havvâs”. 21/317. TDV İslam Ansiklopedisi, 2000.
- Başer, Hacı Bayram. *Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî’nin Tasavvuf Anlayışı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Başer, Hacı Bayram. “Klasik Dönem İslam Toplumunda Sûfiler ve Siyaset: Karşılıklı Etkileşimlerin Tasavvufun Gelişimindeki Rolü Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *Tarihten Günümüze Sûfî-Siyaset İlişkileri*. ed. Salih Çift - Takyeddin Karakaya. İstanbul: Ensar, 1. Basım, 2020.
- Başer, Hacı Bayram. “Sûfiler ve Kur’ân Okuyucuları: Sünnî Tasavvuf Geleneğinde Kurrâ Eleştirileri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (2021), 27-55.
- Başer, Hacı Bayram. *Şeriat ve Hakikat: Tasavvufun Teşekkül Süreci*. İstanbul: Klasik, 1. Basım, 2017.
- Bayrakçı, Sami. *Cüneyd-i Bağdâdî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2021.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî el- Husrevcerdî el-. *Şu‘abu’l-Îmân*. thk. Abdul’aliyy Abdulhamîd. Riyad: Mektebetu’r-Ruşd, 1423.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî el-Husrevcerdî el-Hurâsânî el-. *Kitâbu’z-Zuhdi’l-Kebîr*. thk. Âmir Ahmed Hadar. Beyrût 1996: Muessesetu’l-Kutubi’s-Sakâfiyye, ts.
- Bilgin, Mustafa. “Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk”. 2/103. TDV İslam Ansiklopedisi, 1989.
- Birişik, Abdülhamit. “Kıraat”. 25/425-432. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2022.

- Bırışık, Abdülhamit. "Tefsir". 40/281-290. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2011.
- Bodur, Neşet. *Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî ve Tasavvufî Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Tasavvuf Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2018.
- Bozkurt, Nahide. *Abbâsîler*. İstanbul: İSAM, 8. Basım, 2021.
- Brockelmann, Carl. *History of the Arabic Written Tradition*. ed. Maribel Fierro. çev. Joep Lameer. 6 Cilt. Leiden: Brill, 2017.
- Câmî, Abdurrahman. *Nefehâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds*. çev. Lâmi'i Çelebi. İstanbul: Marifet, 1998.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi, 5. Basım, ts.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân". 7/105-107. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1993.
- Cezerî, İbnü'l. *Müncidü'l-Mukri'n*. Beyrut, 1400.
- Cuveynî, Ebû'l-Me'âlî Abdümelik b. Abdullâh el-. *el-Akâdetu'n-Nizâmiyye fî'l-Erkânî'l-İslâmiyye*. thk. Muhammed ez-Zubeydî. Beyrut: Dâru Sebîlî'r-Reşâd, ts.
- Çakan, İsmail Lütfi. "Dârekutnî". 8/488-490. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1993.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Edebiyatı*. İstanbul: ifav, 5. Basım, 2003.
- Çift, Salih. "Ruveyb b. Ahmed". 35/273-274. TDV İslam Ansiklopedisi, 2008.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. 'Ömer el-Bağdâdî ed-. *el-İlelu'l-Vâride fî'l-'Ehâdisi'n-Nubuvve*. thk. Muhammed b. Sâlih ed-Dubâsî. X Cilt. Mu'essesetu'r-Reyyân, Beyrut., 1432.
- Demirci, Mehmet. "Hal". 15/216-218. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1997.
- Demirci, Mustafa. "Bütün Yollar Bağdat'a Çıkar: 'Antik Çağ Bilim, İnanç ve Düşüncelerin Bağdat'a İntikali'". *İSTEM* 30 (2017), 225-256.
- Dikmen, Muhammed Osman. *Ebu'l-Hüseyn en-Nûrî (ö. 295/908) ve Tasavvufî Görüşleri*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Durmuş, İsmail. "Tabakat". 39/288-290. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2010.
- Dursun, Akif. "Hallâc-ı Mansur'un Yargılanma Sürecinin Değerlendirilmesi". *Akademiar Dergisi* 8 (2020), 63-102.
- Dündar, Abdülhamit. "Bir Mezopotamya Şehri Olarak Bağdat: Dairevi Şehrin Kuruluşu ve Mimari Özellikleri". *İslam Araştırmaları Dergisi* 46 (2021), 1-58.
- Ebû Alî el-Muhassin b. Alî b. Muhammed el-Kādî Tenûhî et-. *Neşvâru'l-Muhâdara ve Ahbâru'l-Muzâkere*. thk. Abbûd eş-Şâlcî. 8 Cilt, 1391.
- Ebû 'Amr 'Osmân b. 'Abdurrahmân Takıyyuddîn İbnu's-Salâh. *Tabakâtu'l-Fukahâi's-Şâfi'iyye*. thk. Alî Necîb Muhyîddîn. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1413.
- Eker, Nazlı. "Tercüme Faaliyetleri ve Mu'tezilî Oluşuma Etkisi-Felsefî Düşüncenin İslam Kelamına Dahil Olması Bağlamında Bir Değerlendirme-". *Batman Akademi Dergisi* 5/2 (2021), 363-405.
- Erginli, Zafer. "Bağdat Tasavvufunun Lisani: Cüneyd-i Bağdâdî". *Bağdat İlim havzasında İslâm Düşüncesinin Öncü Şahsiyetleri*. ed. İlyas Çelebi. Ensar, 1. Basım, 2020.
- Erginli, Zafer (ed.). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem, 1. Basım, 2006.
- Erginli, Zafer. *Tasavvuf Düşüncesinde Muhâsibî*. Rize: Karadeniz, 1. Basım, 2008.
- Erginli, Zafer. "'Tasavvuf İlminde Klasik Yaklaşımlar.'" *İslâmî İlimlerde Klasik ve Modern Yaklaşımlar*. İstanbul: Basılmamış Bildiri, 2022.

Erginli, Zafer. "Tasavvufî Düşüncenin Kuruluş Asrında Bağdat Sûfî Çevrelerinin Oluşturduğu Temel Terminolojik Zemine Toplu Bir Bakış" 6/11 (2017), 1-33.

Erginli, Zafer. "Temel Tasavvuf Klasiklerinde Hâl Kavramına Toplu Bir Bakış". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8 (2008), 153-198.

Erkoç, Murat. "Büveyhiler Devleti'nin Kuruluşu ve Bağdat'a Hakim Olma Süreci (933-945)". *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2020), 214-231.

Fayda, Mustafa. "Belâzürî". 5/392-393. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1992.

Fayda, Mustafa. "İbn Sa'd". 20/294-297. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1999.

Fayda, Mustafa. "Taberî, Muhammed b. Cerîr". 29/314-318. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2010.

Furat, Ahmed Subhi. "Ruveyh b. Ahmed (v. 303-915)". *İslam Medeniyeti* 1/6 (1968), 14-17.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-. *İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn*. Beyrût: I-IV, Dâru'l-Ma'rife, ts.

Gökbulut, Süleyman. "Cüneyd'in Sekiz Şartı". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2012).

Günaltay, Mehmet Şemsettin. "Kadim Felsefe İslam Dünyasına Nasıl ve Hangi Yol ile Girdi". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 2/1 (2016), 161-191.

Gürer, Betül. "Övgü ve Yergi Bağlamında Sûfilerin Nazarında Hallâc-ı Mansûr". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 47 (2017), 171-197.

Hacıyev, Hanoğlu. "Büveyhîler'le Bahreyn Karmatîleri Arasındaki Siyasi İlişkiler ve Bunun Irak İle Yakın Çevresindeki Yansımaları". çev. Reşat Ahmet Ağaoğlu. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (02 Eylül 2021), 184-208.

Hamevî, Yâkût, Ebû 'Abdullâh Yâkût b. 'Abdullâh er-Rûmî el-. *Mu'cemu'l-Buldân*. I-V Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, ts.

Hasen el-Hallâl, Ebû Muhammed el-Hasen b. Muhammed el-Bağdâdî. *Kerâmâtü'l-Evliyâ'*. thk. Usâme eş-Şerîf. Beyrut: Dâru'l-Meşârîf, 1428H.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî. *Târîhu Bağdâd*. thk. Avvâd Ma'rûf) Beşâr. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422.

Hâzîmî, Ebûbekir Muhammed b. Mûsâ el-Hemedânî el-. *Kitâbu'l-Faysal fî Muştebehi'n-Nisbe*. thk. Su'ûd b. 'Abdullâh ed-Dayhânî. II Cilt. Mektebetu'r-Ruşd, 1428.

Heytemî, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. 'Alî İbn Hacer el-. *Tuhfetu'l-Muhtâc fî Şerhi'l-Minhâc*. el-Mektebetu't-Ticâriyye, 1357.

Hinnâî, Ebû'l-Kâsım el-. *Fevâidu'l-Hinnâî; el-Hinnâiyyât*. thk. Hâlid Rızık Muhammed Cebr Ebu'n-Necâ. I-II Cilt. Edvâu's-Selef, 1428.

Hodgson, Marshall G.S. *İslam'ın Serüveni*. çev. Metin Karabaşoğlu. 3 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, ts.

Huldî, Ca'fer b. Muhammed. "Faydalar (Öğütler), Zühd, Kalbî İncelikler, Mersiyeler". çev. Aşır Örenç. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (Şubat 2011).

Huzelî, Ebu'l-Kâsım el-. *el-Kâmil fî'l-Kırâ'âti'l-'Aşr ve'l-Erbe'ne'z-Zâideti 'Aleyhâ*. ed. Cemâl b. es-Seyyid b. Rifâî eş-Şâyib. Muessesetu Semâ, 1428.

Hücvirî. *Hakikat Bilgisi: Keşfu'l-Mahcûb*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 6. Basım, 2018.

İsbehânî, Ebû Nu'aym el-. *Hilyetu'l-Evliyâ' ve Tabakâtü'l-Asfiyâ'*. 10 Cilt. Mısır: es-Sa'ade, 1394.

Itr, Nüreddîn. "Dâvûd ez-Zâhirî". 9/49-50. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1994.

İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım. *Târîhu Medîneti Dimaşk*. thk. Ali Şîrî, ts.

İbn Dihye el-Kelbî, Ebû'l-Hattâb 'Omar b. el-Hasan b. 'Alî b. Muhammed el-Endelûsî. *Edâ'u mâ Veceb min Beyân Vad'î'l-Veddâ'in fî Receb*. thk. Muhammed Zuheyr eş-Şâvîş. Dimesşk: el-Mektebu'l-İslâmî, 1998.

- İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*. thk. Muhammed Hâmid el-Fakî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ. 2 Cilt. Dergâh Yayınları, 2. Basım, 1991.
- İbn Hallikân, Ebû'l-'Abbâs Aḥmed b. Muḥammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Ḥallikân el-İrbilî. *Vefiyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*. thk. İhsân 'Abbâs. Beyrût: Dâru Sâdir, 1318.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *Sunenu İbn Mâce*. thk. 'Abdulbâkî) Muhammed Fuâd. Dâru 'İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye., ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdr, 3. Basım, 1993.
- İbn Muflih, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed. *el-Maksadu'l-Erşed*. ed. 'Abdurrahmân b. Suleymân el-Useymîn. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1410.
- İbn Tağrîberdî, Ebû'l-Mehâsîn Yûsuf b. Tağrîberdî b. 'Abdullâh. *en-Nucûmu'z-Zâhira fî Mulûki Mısır ve'l-Kâhira*. Mısır: Vezâratu's-Sekâfe ve'l-İrşâdi'l-Kavmî, Dâru'l-Kutub, ts.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî. *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-Umem*. thk. Muhammed 'Abdulkâdir Atâ. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1412.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî. *et-Tabsıra*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1406.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî. *Menâkibu'l-İmâm Ahmed*. thk. Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Turkî, 1409.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî. *Saydu'l-Hâtir*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1425.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî. *Sıfatu's-Safve*. thk. Ahmed b. Alî. 2 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Ḥadis, 1421.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî. *Telbîsu İblîs*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1421.
- İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. Muḥammed el-Cezerî. *el-Lubâb Fî Tehzîbi'l-Ensâb*. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- İbnu'l-Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb el-Cevziyye. *Medâricu's-Sâlikîn beyne Menâzili İyyâke Na'budu ve İyyâke Nest'ain*. ed. Muhammed el-Mu'tasım Billâh el-Bağdâdî. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1416.
- İbnu'l-Mibred, Cemâlu'd-Dîn Yûsuf b. Hasen b. Ahmed b. Hasen b. Abdulhâdî es-Sâlihî el-Hanbelî. *Sabbu'l-Hamûl 'alâ Men Vesale Ezahu ilâ's-Sâlihîne min Evliyâ'illâh*. thk. Nûruddîn Tâlib, 1432.
- İbnu'l-Mulakkın, Ebû Hafs Ömer b. Alî b. Ahmed el-Mısırî. *Tabakâtu'l-Evliyâ*. thk. Nureddîn Şureybe. Kâhire: Mektebetu'l-Hâncî, 1415.
- İsfahânî, İbn Fûrek Ebû Bekir Muhammed b. Hasan el. *el-İbâne an Turuki'l-Kâsîdîn: Tasavvuf İstılahları*. çev. Ahmet Yıldırım. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2014.
- Kahve, Ömer Faruk. "Tasavvuf Tabakâtında Sûfînin Görünümü: Amr b. Osman el-Mekkî Özelinde Bir İnceleme". *Sufiyye* 13 (2022), 246-272.
- Kallek, Cengiz. "Medâinî". 28/291-292. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2003.
- Kandemir, M.Yaşar. "Ahmed b. Hanbel". 2/75-80. TDV İslam Ansiklopedisi, 1989.
- Kandemir, M.Yaşar. "Gulâmu Halîl". 14/187. TDV İslam Ansiklopedisi, 1996.
- Kara, Mustafa. *Dervişin Hayatı Sûfînin Kelâmı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1. Basım, 2005.
- Kara, Mustafa. "Ebû Muhammed el-Cerîri". 10/190. TDV İslam Ansiklopedisi, 1994.
- Kara, Mustafa. "Ebû'l Hüseyin en-Nûrî". 328-330. TDV İslam Ansiklopedisi, ts.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 12., 2014.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. "İbnü'n-Nedîm". 21/171-173. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2000.

- Karamustafa, Ahmet T. *Tasavvufun Oluşumu*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Kârî, Serrâc el-. *Mesâri'u'l-Uşşâk*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Kartal, Abdullah. "Semnûn b. Hamza". 36/498-499. TDV İslam Ansiklopedisi, 2009.
- Kasar, Veysel. "Kur'an'da Müteşabihat'tan 'İstiva' Kavramı". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (01 Haziran 1997), 201-227.
- Kâtib Çelebi, Mustafâ b. 'Abdullâh Hâcî Halîfe. *Sullemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*. çev. Mahmûd 'Abdulkâdir el-Arnâvût. İstanbul: IRCICA, 2010.
- Kaya, Mahmut. "Ebû Hayyan et-Tevhîdî". 10/154-157. TDV İslam Ansiklopedisi, 1994.
- Kaya, Mahmut. "Felsefe". 12/311-319. TDV İslam Ansiklopedisi, 1995.
- Kehhâle, Ömer Rızâ Kehhâle. *Mu'cemu'l-Mu'ellifîn*. Beyrut, ts.
- Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim. *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*. ed. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 6. Basım, 2019.
- Kivâmu's-Sunne et-Teymî, Ebû'l-Kâsım İsmail b. Muhammed. *Siyeru's-Selefi's-Sâlihîn*. thk. İsmail b. Muhammed el-İsbahânî - Kerem b. Hilmî b. Ferhât b. Ahmed. Riyad: Dâru'r-Râye, ts.
- Knysh, Alexander. *Tasavvuf Tarihi*. çev. Nurullah Koltaş. İstanbul: Ketebe, 1., 2020.
- Kocabay, Harun. *Kur'an'da "Arş" Kavramı*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Koçak, Muhsin. "Ebû Sevr". 10/229-230. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1994.
- Konur, Himmet. *Mihne Sûfîlerin Zulümle İmtihanı*. İstanbul: Ketebe, 1. Basım, 2023.
- Konur, Himmet. "Sufî ve Tasavvuf Kavramlarının Tarihi Üzerine". *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 21/41 (2018), 104-115.
- Kök, Bahattin. "Samerra'nın Kuruluşu". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 19 (2003), 1-40.
- Köprülü, M. Fuad. "Emevîler ve Abbasiler". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın* 87 (Nisan 2004), 111-116.
- Kurtubî, 'Arîb b. Sa'd. *Sılatu Târîhi't-Taberî*. Beyrut: Mu'essesetu'l-E'lemî, ts.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Kuşeyri Risalesi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 9. Basım, 2017.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. 'Abdilmelik el-. *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdülhalîm Mahmûd Mahmûd b. eş-Şerîf. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Lâlekâî, Ebû'l-Kâsım Hibetullâh b. el-Hasan b. Mansûr et-Taberî er-Râzî el-. *Şerhu 'Usûli 'İtikâdi 'Ehli's-Sunne ve'l-Cemâ'a*. thk. Ahmed b. Sa'd b. Hamdân el-Ğâmidî. Suudi Arabistan: Dâru Taybe, 1423.
- Makdisî, Ebû Abdullâh Diyâuddîn Muhammed b. Abdilvâhid el-. *el-Muntekâ Min Mesmû'âti Merv*, ts.
- Makdisî, İbn Kudâme el-. *et-Tevvâbîn*. Dâru İbn Hazm, 1424.
- Mekkî, Ebû Tâlib el-. *Kütü'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*. çev. Yakup Çiçek - Dilaver Selvi. 4 Cilt. İstanbul, 9. Basım, 2019.
- Melchert, Christopher. *Sünnî Düşüncenin Teşekkülü*. çev. Ali Hakan Çavuşoğlu. İstanbul: Klasik, 2. Basım, 2018.
- Mu'allimî, Abdurrahman b. Yahay el-. *Âsâru's-Şeyhi'l el-Allame*. Daru Alemlî'l-Fevaid, 1. Basım, ts.
- Nedîm, Ebûl- Ferec Muhammed b. İshak en-. *el-Fihrist*. çev. Ramazan Şeşen. thk. Abdulkadir Coşkun. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2019.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *Büstânü'l-Arifîn*. Kahire: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, 2002.

- Pekdoğru, Yakup - Alkan, Harun. "Cüneyd-i Bağdâdî'nin Halifesi Ebû Muhammed el-Cerîrî: Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri". *Sufiyye* 10 (2021), 239-261.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. 'Abdullâh es-. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. ed. Turkî Muştafâ Ahmed el-Arnâ'ût. Beyrût, 1420.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-. *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân*. ed. Heyet. Cidde, 1436.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd 'Abdulkerîm b. Muḥammed b. Mansûr el-Mervezî es-. *el-Ensâb*. thk. Abdullâh 'Omer el-Bârûdî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1998.
- Serrâc, Ebû Nasr. *İslam Tasavvufu: el-Lüma'*. çev. Hasan Kâmil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.
- Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Ali b. Muhammed es-. *el-Lüma'*. thk. Tâhâ Abdülbâkî Sürûr) - Abdülhalîm Mahmûd. Bağdat: Dâru'l-Kütübî'l-Hadîs- Mektebetü'l-Müsennâ, 1380.
- Sezgin, Fuat. *İslam Bilimleri Tarihi*. İstanbul: Prof. D. Fuat Sezgin Bilim Tarihi Araştırma Vakfı, 2014.
- Sibt İbnul-Cevzî, Ebû'l. *Mir'âtu'z-Zamân fi Tevârîhi'l-A'yân*. thk. Muhammed Berekât. Dimesşk, 1434.
- Snir, Reuven. "Modern Arap Şiirinde Yeni Sufilik". çev. Halil İbrahim Şimşek. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2002), 366-377.
- Sobieroj, Florian. "Mutezile ve Tasavvuf". çev. Salih Çift. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 10/1 (2001), 273-296.
- Sobieroj, Florian. *Ibn-Ḥafîf aş-Şîrâzî und seine schrift zur Novizenerziehung, (Kitâb al-Iqtisâd)*. Beyrut: Orient-Insitut der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft im Kommission bei F. Steiner Verlag Stuttgart, 1998.
- Sulemî, Ebû'Abdurrahman Muḥammed b. el-Ḥuseyn en-Nîsâbûrî. *Hakâ'iku't-Tefsîr*. thk. Seyyid 'İmrân. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1421.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer. *Gerçek Tasavvuf Avârifü'l-Maârif*. çev. Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand, 12. Basım, 2018.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman es-. *İlk Zâhid ve Sûfiler: Tabakâtu's-Sûfiyye*. çev. Aburrezzak Tek. Bursa: Bursa Akademi, 2018.
- Sülemî, Ebû'Abdurrahman Muḥammed b. el-Ḥuseyn en-Nîsâbûrî. *Tabakâtu's-Sûfiyye li's-Sülemî ve Yelîhi Zikru'n-Nisveti'l-Mute'abbidâti's-Sûfiyyat*. thk. Mustafâ 'Abdulkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1419.
- Sülemî, Ebû'Abdurrahman Muḥammed b. el-Hüseyn es-. *Tasavvufta Fütüvvet*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1997.
- Sviri, Sara. "İlk Dönem Tasavvuf Kültüründe Melâmetiyye Hareketi ve Hakîm Tirmîzî". çev. Salih Çift. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* IV/11 (2003), 445-468.
- Şa'rânî, Ebû'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-. *Levâkihu'l-Envâr fi Tabakâti'l-Ahyâr*. thk. Halil Mensur. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1997.
- Şârânî, İmamı. *Evlîyâlar Ansiklopedisi Tabakatü'l-Kübrâ*. çev. Abdulkadir Akçiçek. 2 Cilt. İstanbul: Bedir, 2. Basım, 2014.
- Şecerî, Yahyâ b. el-Huseyn eş-. *Tertîbu'l-'Emâli'l-Hamîsiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1422.
- Şemsu'd-Dîn es-Seffrî, Şems ed-Dîn Muhammed b. Omar b. Ahmed âlsfirî eş-Şâfi'i. *el-Mecâlisu'l-Va'ziyye fi Şerh Ehâdis Hayri'l-Beriyye*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1425.
- Şen, Mehmet Emin. "Abbasiler Döneminde İdaresi ve Malî Kadrolardaki Türkler". *İstem* 13 (Aralık 2009), 233-260.
- Şengül, İdris. "Kıssa". 25/498-500. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2022.
- Şeşen, Ramazan. "Câhiz". 7/20-27. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1993.

Tâcuddîn es-Subkî, Tâcuddîn ‘Abdulvehhâb b. Taqıyyuddîn es-Subkî. *Tabakâtu’s-Şâfi’iyyeti’l-Kubrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî - Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. Hicru li’t-Tıbbâ‘ati ve’n-Neşri ve’t-Tevzî‘i, 1413.

Tansü, Yunus Emre (ed.). *Kâşgarlı Mahmud Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-VII*. Ankara: Iksad Publications, 2020.

Taşkın, Kemal. *Tevessül, İstiğâse ve Teberrük Hadisleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Topuz, Hatice Kübra. “Abbasi Başşehri Sâmerâ ve Abbasi Tarihinde Sâmerâ Dönemi”. *İstem* 18 (2011), 83-112.

Tosun, Necdet. “Silsile”. 37/206-207. TDV İslam Ansiklopedisi, 2009.

Türer, Osman. “Ebû Nuaym el-İsfahânî”. 10/201-204. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1994.

Uludağ, Süleyman. “Akl”. 2/246. TDV İslam Ansiklopedisi, 1989.

Uludağ, Süleyman. “Amr b. Osman el-Mekkî”. 3/90. TDV İslam Ansiklopedisi, 1991.

Uludağ, Süleyman. *Cüneyd-i Bağdâdî*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2020.

Uludağ, Süleyman. *Dört Kapı Kırk Eşik İslam Toplumlarında Süfi Gelenekler ve Derviş Tipleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 4. Basım, 2019.

Uludağ, Süleyman. “el-Lüma”. 27/258-260. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2003.

Uludağ, Süleyman. “Fakr”. 12/132-134. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1995.

Uludağ, Süleyman. “Fütüvvet”. 13/259-261. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1996.

Uludağ, Süleyman. “Hallâc-ı Mansûr”. 15/377-381. TDV İslam Ansiklopedisi, 1997.

Uludağ, Süleyman. “Mürid”. 32/47-49. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2006.

Uludağ, Süleyman. “Takvâ”. 39/484-486. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2010.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı Yayıncılık, 2. Basım, 2016.

Uludağ, Süleyman. “Tevhid”. 41/21-22. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2012.

Uludağ, Süleyman. “Velî”. 43/25-28. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2013.

Uyar, Mehmet. *Sülemî’nin Tabakât’ında Süfi Çevreler*. Ankara: Fecr, 1. Basım, 2023.

Üçer, İbrahim Halil. *Ebû Hayyân et-Tevhîdî ve Felsefî Kişiliği*. İstanbul: Marmara üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Ana Bilim Dalı İslam Felsefesi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Ünal, Gülistan. “Büveyhîler Hilafeti Abbâsilerden Neden Almadılar”. *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/3 (Kasım 2018), 405-416.

Yağlı Mavil, Hikmet. “Eş’ariyye’nin Kurucusu Ebû’l-Hasan el-Eş’arî”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (2012), 69-91.

Yavuz, Yusuf Şevki. “İstivâ”. 23/402-404. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2001.

Yazıcı, Hüseyin. “Hikâye”. 17/479-485. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1997.

Yazıcı, Hüseyin. “İbn Kuteybe”. 20/145-149. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1999.

Yıldırım, Ramazan. “Halku’l-Kur’an Meselesinin Politik İstismarı”. *Milel ve Nihal* 8/1 (2011), 49-69.

Yıldız, Mehmet. *Ebû Hayyân et-Tevhîdî’nin el-İşârâtü’l-İlâhiyye İsimli Eserinde Tasavvufî Şahsiyeti*. Ankara: İlahiyat, 1. Basım, 2022.

Yılmaz, Hasan Kâmil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar, 10. Basım, ts.

Yılmaz, Hasan Kâmil. *Seçme Metinlerle Tasavvuf Klasikleri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2014.

Yılmaz, Macit. "Değerler Eğitiminde Etkin Bir Materyal Olarak Kur'an Kıssaları ve Kullanılışı". *İslâmî İlimler Dergisi* 9/1 (2014), 137-154.

Yücesoy, Hayrettin. "Mihne". 30/26-28. TDV İslam Ansiklopedisi, 2020.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l- Meşâhîr ve'l-A'lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Darul Garbul İslami, ts.

Zehebî, Şemsüddîn Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân b. Kâymâz. *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*. thk. Su'ayb el-Arnâvut. I-XXV Cilt. Mu'essesetu'r-Risale, 1405.

Zekeriyâ el-Kazvînî, Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd. *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*. Beyrût: Dâru Sâdır, ts.

EK:1

CA'FER EL-HULDÎ'NİN HAYATINA ETKİ EDEN TARİHİ OLAYLAR KRONOLOJİSİ

- 193/809 Emîn'in Halife Oluşu
- 194-198/809-813 Emîn ile Me'mûn'un İktidar Mücadelesi
- 198/813 Emîn'in Öldürülmesi ve Me'mûn'un Halife Oluşu
- 199/815 Ma'rûf el-Kerhî Vefatı (Ca'fer el-Huldî'nin Silsilesinde yer almaktadır.)
- 201/817 Me'mûn'un Alioğulları'ndan Ali b. Mûsâ'yı (Ali er-Rızâ) Veliht Tayin Etmesi
- 201/817 Bâbek el-Hürremî'nin Azerbaycan'da Devlet'e Karşı Baş Kaldırısı
- 203/818 Ali er-Rızâ'nın Ölümü (Me'mun'un yerine veliaht ilan ettiği Şii imam)
- 204/819 Mâverâünnehir ve Horasan'da Sâ mânîler Hânedanlığı'nın Kurulması
- 205/821 Horasan'da Tâhiriler Hânedanlığı'nın Kurulması
- 212/827 Me'mûn'un Mu'tezile Mezhebinin Devletin Resmî Mezhebi İlân Etmesi
- 215/830 Ebû Süleyman ed-Dârânî'nin Suriye'de Vefatı
- 218/833 Me'mûn'un Ölümü ve Mu'tasım'ın Halife Oluşu
- 218/833 Halku'l Kur'an Mihnesinin Başlaması
- 221/836 Başkentin Sâ merrâ'ya Taşınması
- 228/843 Medâinî'nin Vefatı (tarihçi)
- 223/838 Türk Asıllı Kumandan Afşin'in Bâbek'i Yenilgiye Uğratması
- 224-225/839-840 Taberistan Valisi Mâzyâr b. Kârin'in İsyanı
- 227/842 Bişr el-Hâfî'nin Vefatı
- 230/845 İbn Sa'd Bağdat'ta Vefat Etmiştir (Hadis, siyer, tarih ve ensab âlimi)
- 232/847 Mütevekkil'in Halife Oluşu ve Mu'tezili Siyasetin Sona Erdirilmesi
- 232/847 Ehl-i Hadis'in Mihnesi
- 234/848? Ebû Yezit el-Bistâmî'nin Vefatı
- 235/849 Halku'l- Kur'an ve Rüyettullaha Dair Tartışmaların Yasaklanması
- 240/857 Hapishanedeki Mihne Mağdurlarının Serbest Bırakılması
- 240/855 Ebû Sevr'in Vefatı (Fıkıh ve Hadis alimi)

- 240/855 İbn Küllab'ın Vefatı (Sünnî kelâm hareketinin doğuşuna zemin hazırlayan âlim)
- 241/855 Ahmed b. Hanbel'ni Vefatı
- 243/857 Hâris b. Esed el-Muhâsibî'nin Vefatı
- 245/859? Zünnûn el-Mısrî'nin Mısırda Vefatı
- 247/861 Mütevekkil'in Ölümü ve Müntasır'ın Halife Oluşu
- 247/861 Saffârîler Hânedanı Doğu İnan'da Kurulması
- 251/865 Serî es-Sakatî'nin Vefatı (Ca'fer el-Huldî'nin silsilesinde yer almaktadır.)
- 252/866 Ca'fer el-Huldî'nin Doğumu
- 254/868 Tolunoğulları Hânedanlığının Mısır'da Kurulması
- 255/869 Câhiz'in Vefatı (Mu'tezile kelâmcısı)
- 255/869 Irak'ta Zenci Kölelerin İsyasının Başlaması
- 256/870 İmam-ı Buhârî'nin Vefatı
- 258/875 Yahya b. Mu'az er-Razî'nin Vefatı
- 259/873 Tâhiriler Hânedanlığı'nın Çöküşü
- 261/875 İmam-ı Müslim'in Vefatı
- 264/878 Gulâm Halîl Hadisesi (Zencî isyanı sırasında Basra'dan Bağdat'a gelerek Abbasi Devlet yönetimini vaazlarıyla sûfiler aleyhinde tahrîk etmesi)
- 270/883 Zenci İsyasının Sona Ermesi
- 270/884 Davud ez-Zahiri'nin Vefatı (Zâhirî mezhebinin kurucusu)
- 276/899 İbn Kuteybe'nin Vefatı (Dil, edebiyat, Kur'an ilimleri, hadis ve tarih âlimi)
- 277/890 Ebû Saîd el-Harrâz'ın Vefatı (Ca'fer el-Huldî onun meclisinde bulunmuş ve görüşlerinden faydalanmıştır.)
- 279/892-93 Belâzürî'nin Vefatı (Tarihçi, nesep âlimi)
- 282/895 Ebû Hanîfe ed-Dîneverî'nin Vefatı (pek çok ilimde eser vermiş çok yönlü bir âlim)
- 283/896 Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin Vefatı
- 286/899 Ebû Said El-Harraz'ın Vefatı
- 287/900 Karmatî İsyancıları
- 289/901 Ebû Hamza el-Bağdâdî el-Bezzâz'ın Vefatı
- 289/902 Hilâfet Merkezinin Sâmerâ'dan Yeniden Bağdat'a Nakli

- 290/903 Ya Da 298/911 Ebû Hamza el-Horasanî'nin Vefatı
- 291/903 Ya Da 297/909 Amr b. Osman el-Mekkî'nin Vefatı (Ca'fer el-Huldî Mekkî'nin tasavvufî görüşlerinden faydalanmıştır.)
- 291/904 İbrâhim el-Havvâs'ın Vefatı (Ca'fer el-Huldî'nin hocası ve Huldî Havvâs'dan çok sayıda rivayette bulunmuştur.)
- 292/905 Tolunoğulları'nın Çöküşü
- 292/905 Hamdânîler Hânedanlığı Musul ve Kuzey Suriye'de Kurulması
- 292/905 Ya'kubi'nin Vefatı (Tarihçi, coğrafyacı, seyyah)
- 295/907 Ebû Hüseyin en-Nurî'nin Vefatı (Ca'fer el-Huldî'nin hocasıdır.)
- 296/909 Fâtîmî Devletinin Kuzey Afrika'da Kurulması
- 297/909 Cüneyd el-Bağdâdî'nin Vefatı (Ca'fer el-Huldî'nin şehidir.)
- 298/910-911 Ahmed b. Muhammed b. Mesruk (Ca'fer el-Huldî ibn-i Mesrûk'un öğrencisidir.)
- 298/910 Semnûn el-Muhib'in Vefatı (Ca'fer el-Huldî onun meclisinde bulunmuştur.)
- 301/913 Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc'ın Tutuklanarak Sarayda Hapsedilmesi
- 303/915 Rûveym b. Ahmed'in Vefatı (Ca'fer el-Huldî Rûveym'in meclisinde bulunup, ondan istifade etmiştir.)
- 309/922 Ebû'l-Abbas b. Atâ'nın Vezir Hâmid b. Abbas Tarafından İşkenceyle Öldürülmesi
- 309/922 Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc'ın İdamı
- 309/922 İdil Bulgar Devleti'nin Müslümanlığı Benimseyerek Tarihteki İlk Müslüman Türk Devleti Vafını Alması
- 310/923 Muhammed b. Cerir et-Taberi'nin Vefatı
- 317/929 Karmatîler'in Mekke'yi İşgali
- 320/932 Büveyhîler Hânedanının İran ve Irak'ta Kurulması
- 321/933 Ebû Muhammed el-Cerîrî'nin Vefatı (Ca'fer el-Huldî, Cerîrî'nin meclisinde bulunmuştur.)
- 322/934 Ebû Ali er-Ruzbârî'nin Vefatı
- 322/934 Hayr en-Nessâc'ın Vefatı (Ca'fer el-Huldî, Nessâc'ın meclisinde bulunmuştur.)
- 323/935 İhşîdîler Hânedanının Mısır, Suriye, Filistin'de Kurulması
- 324/935 Ebû'l-Hasan el-Eşârî'nin Vefatı (Eş'ariyye mezhebinin kurucusu)
- 324/936 Emîrû'l-Ümerâlar Dönemi
- 333/944 Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Vefatı (Mâtürîdiyye mezhebinin kurucusu)

- 334/945 Şîi Büveyhîler'in Bağdat'ı İşgali ve Emîrû'l-Ümerâ Olarak Atanmaları
- 334/946 Ebû Bekr eş-Şiblî'nin Vefatı (Ca'fer el-Huldî, Şiblî'nin tasavvufî görüşlerini aktarmıştır.)
- 334/945 İbn Yezdânyâr'ın Vefatı (Ca'fer el-Huldî'ye eleştiride bulunmuştur.)
- 341/952 Ebû Saîd İbnü'l A'râbî'nin Vefatı (Tabakâtü'n-nüssâk adlı eserin müellifi)
- 345/956 Mes'ûdî'nin Vefatı (tarih ve coğrafya âlimi)
- 348/956 Ca'fer el-Huldî'nin Vefatı
- 358-969 İhşîdîler Hânedanının Çökmesi
- 378/988 Ebû Nasr es-Serrâc'ın Vefatı (Çalışmamızın birincil kaynağı el-Lüma'nın müellifidir. Ca'fer el-Huldî'nin mürididir.)
- 385/995 İbnü'n-Nedîm'in Vefatı (Ca'fer el-Huldî hakkındaki elimizdeki en eski kaynak olan el-Fihrist'in müellifi)
- 385/995 Dârekutnî'nin Vefatı (Ca'fer el-Huldî'nin en meşhur hadis alanındaki öğrencisi)
- 385/996 Ebû Hafs b. Şahin'in Vefatı (Ca'fer el-Huldî'den çok sayıda hadis rivayet etmiştir.)
- 393/1003 Saffârîler Hânedanı'nın Çöküşü
- 394/1004 Hamdânîler Hânedanlığı'nın Çöküşü
- 395/1005 Sâmânîler Hânedanlığı'nın Çöküşü
- 398/1008 İbn Züra'nın Vefatı (filozof, tarihçi)
- 412/1021 Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin Vefatı (Çalışmamızın birincil kaynağı Tabakatu's-Sûfyye'nin müellifidir. Ca'fer el-Huldî'den rivayetlerde bulunmuştur.)
- 414/1023 Ebu Hüseyb b. Cehdam Hemedânî'nin Vefatı (Ca'fer el-Huldî'nin öğrencisidir.)
- 414/1023 Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin Vefatı (Filozof olup, Ca'fer el-Huldî'nin öğrencisi ve mürididir.)
- 421/1030 İbn Miskeveyh'in Vefatı (tarihçi ve filozof olup Hallâc'ın idamıyla ilgili bilgiler de vermiştir)
- 430/1038 Ebû Nuaym el-İsbehânî'nin Vefatı (Çalışmamızın birincil kaynağı Hilyetü'l-Evliyâ'nın müellifidir. Ca'fer el-Huldî'den çok sayıda rivayette bulunmuştur.)
- 447-1055 Emîrû'l-Ümerâlar Döneminin Sona Ermesi
- 447/1055 Büveyhî Hânedanlığının Çöküşü
- 447/1055 Selçuklu Egemenliği Dönemi
- 454/1062 Büveyhîler Hânedanının Çökmesi

- 463/1071 Hâtib el-Bağdâdî'nin Vefatı (Çalışmamızın birincil kaynağı Târîhu Bağdâd'ın müellifidir. Ca'fer el-Huldî'den çok sayıda rivayette bulunmuştur.)
- 465/1072 Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî'nin Vefatı (Çalışmamızın ikincil kaynağı er-Risâle'nin müellifidir. Ca'fer el-Huldî'den rivayetlerde bulunmuştur.)
- 465/1072 Hücvîrî'nin Vefatı (Çalışmamızın ikincil kaynağı Keşfü'l-Mahcûb'un müellifidir. Ca'fer el-Huldî'den rivayetlerde bulunmuştur.)
- 571/1176 Ebü'l-Kâsım ibn Asâkir'in Vefatı (Çalışmamızın ikincil kaynağı Târîhu Medîneti Dımaşk'ın müellifidir. Ca'fer el-Huldî'den rivayetlerde bulunmuştur.)
- 597/1201 İbn'ül Cevzî'nin Vefatı (Ca'fer el-Huldî'den rivayetlerde bulunmuştur.)
- 618/1221 Ferîdüddin Attâr'ın Vefatı (Ca'fer el-Huldî'den rivayetlerde bulunmuştur.)
- 656/1258 Bağdat'ın Moğollar Tarafından İşgali ve Abbâsî Devleti'nin Sona Ermesi
- 748/1348 Zehebî'nin vefatı (tarihçi, kıraat âlimi)
- 898/1492 Abdurrahman-ı Câmî'nin Vefatı (Ca'fer el-Huldî'den rivayetlerde bulunmuştur.)
- 973/1565 Şa'rânî Vefatı (mısırlı âlim, sûfi) Ca'fer el-Huldî'den rivayetlerde bulunmuştur.)

